बलानागबलाकुष्ठत्वचां चूर्णं च लेपयेत्। महिषीनवनीतेन स्तनौ पीनौ स्थिरौ भवेत्॥ ४५
श्यामानिशाबलीराजीलवणं क्वाथयेत्समम्। तोयैरष्टगुणैरेव पादशेषं समाहरेत्॥ ४६
तिलतैलं क्वाथपादं तैलार्धं माहिषं घृतम्। स्नेहशेषं पचेत्तेन नस्येन मासमात्रके॥ ४७
बोलादिवृद्धनारीणां यौवनं कुरुतेऽद्भुतम्॥ ४८
कुरुण्टत्वक्कषायेण तत्कल्केन च साधितम्। तैलं तु वनितानां च कुचकुम्भव्रणापहम्॥ ४९
शुल्बचूर्णं रसे जीर्णे मदयन्ती पुनर्नवा। मेषशृङ्गीरसश्वेता व्रणशोषणरोपणम्॥ ५०
कुम्भीपुष्पाणि चाऽऽदाय मिलयेद्रविवासरे। यावत्संख्यानि पुष्पाणि तावद्वर्षाणि स्नायुकम्॥
न निर्याति न संदेहः सिद्धयोग उदाहृतः॥ ५१
येन भस्मी भवन्त्याशु भक्षितान्यखिलान्यपि। वस्तूनि स क्षुधारूपो व्याधिर्भस्मक उच्यते॥
कंफोत्तरा रक्तचलाश्रिता मलाः पादेष्वधः कायमुपाश्रिताः शनैः।
कुर्वन्ति शोफं घनमाढ्यश्रीपदं तत्कर्णनासादिषु पादवद्भवेत्॥ ५३
ताम्रचूर्णसमं सूतं शुद्धं मर्द्यं दिनत्रयम्। नागवल्लीमेघनादपाठापौनर्नवद्रवैः॥ ५४
गोमूत्रे मर्दयेद्गाढं चक्रयन्त्रे दिनं पचेत्। माषैकं भक्षयेत्क्षौद्रैः श्लीपदी च पिबेदनु॥ ५५
खादिरं शल्लकीकाष्ठं क्षौद्रं चाशनकाष्ठकम्। गवां मूत्रैः समं पिष्ट्वा पिबेच्छ्लीपदनाशनम्॥ ५६
गुडूचीकटुकाशुण्ठीदेवदारुविडङ्गकम्। पिष्ट्वा गोमूत्रसंयुक्तो लेपः श्लीपदनाशनः॥ ५७
आम्लीपलाशयोः क्वाथे रीतिपत्रं विनिक्षिपेत्। दिनद्वयं ततस्तानि वपुस्तेनैव घर्षयेत्॥ ५८
लघुभाण्डे समादाय चूर्णं कूष्माण्डवारिणा। महस्त्रिवारं कुर्वीत पुटं करभवारिणा॥ ५९
मर्दयित्वा पुटं दद्यादजामूत्रेण भावयेत्। ततोऽप्येकं पुटं दत्त्वा तिस्रस्त्रिकटुभावनाः॥ ६०
अमर्यजाविडङ्गाग्निगोजलैरथ भावितः। प्रतिषेधः सुसंसिद्धो रसो वल्मीकमृद्रसैः॥ ६१
वल्लत्रयमितो देयो वल्मीके तस्य मृत्स्नया। वल्मीकं संविलिप्यैतत्कृमिसंघप्रशान्तये॥ ६२
रसैरुत्तरवारुण्याः सभ्रमं हन्ति मारुतम्। वासानीरानुपानेन जयेत्कफसमीरणम्॥ ६३
विडङ्गं नागरं क्षारं काललोहरजो मधु। यवाग्वलकचूर्णं च योगोऽतिस्थौल्यदोषजित्॥ ६४
वरासेनाग्नयः पर्त्रैनिशाक्वाथं मधुप्लुतम्। द्विरदस्थूलदेहोऽपि पिबेन्मासात्कृशो भवेत्॥ ६५
विपरीते रते प्राप्ते लिङ्गे दाहः प्रजायते। कार्श्ये च सर्वगात्रेषु तत्प्रतीकार उच्यते॥ ६६
प्रत्यग्रस्तन्निबध्यैव लिङ्गे चोषणमाचरेत्। क्षणे त्वेतस्य संजाते क्षालयेच्छीतलाम्बुना॥ ६७
कोलनिर्यासमादाय पाययेत्तं सशर्करम्। शाल्मलीदूर्वयोर्मूलीरसपायसमाशयेत्॥ ६८
पुरुषव्याधिनुत्त्यर्थं रक्तस्रावो हि पृष्ठके। भक्षणं बोलबद्धस्य मत्स्याक्षीमूललेपनम्॥ ६९
जानुरुग्ग्रन्थिनुत्त्यर्थं यवचिञ्चाः प्रलेपयेत्। सामुद्रकाञ्जिकाभ्यां हि लेपं विधेहि सत्वरम्॥ ७०

---

१ घ. °लाशतव°। २ घ °कुष्ठं वचा चू°। ३ घ. °लालाजाल°। ४ घ. नस्यं तेन समाचरेत्॥ ४७॥ ५ घ. बला°। ६ कुरबस्य ख°। (साधीयान्)। ७ ज. °रुरत्व°। ८ घ. तत्कालेन। ९ घ. जीर्णे। १० घ कम्पोर्त्त°। ११ ग. 'अपर्ण°। घ. 'अचर्ण स°। १२ घ. माषैकं। १३ घ. °कं लेहयेत्क्षौद्रे श्री°। १४ क. °नि पुनस्ते°। १५ घ. °ह्नानि गो°। १६ ग. °सो वृद्धिक°। १७ घ. सन्नाम°। १८ घ अवराङ्गा°। १९ घ. पिबन्मा°। २० घ. °रीतरत° प्राप्ते लिहद°। २१ च. °त्यग्रस्त°। २२ घ. लिङ्गचो°। २३ च. °मानयेत्। २४ च. जातरु°।

सर्वरक्तविकारेषु बोलबद्धस्य सेवनम्। मेषीक्षीरं द्रवं चूर्णं कटुतुम्बे विनिक्षिपेत् ॥ ७१
प्रलेपनेन सातत्यादस्थिभङ्गः प्रशाम्यति। स्नायुकस्यापनुत्त्यर्थं मस्पर्शारिष्टवेशनम्॥ ७२
दैवेनातिरते स्त्रीणां विषमोत्कटकासनात्। जायन्ते व्यापदो योनौ दुष्टबीजार्तवोत्मतः ॥ ७३
पिष्टीतारार्कयोरेका तैले गन्धस्य पाचिता। सेविता मधुसर्पिर्भ्यां गुह्यरोगान्निपच्छति ॥ ७४
निम्बुद्रावैः सुसंपिष्टं निम्बैरण्डस्य बीजकम्। योनिशूलहरं क्षिप्त्वा गोलकं योनिमध्यगम् ॥
सोमराजीदेवदारुनिम्बदारुनिशासनम्। तक्रपिष्टं प्रलेपोऽयं योन्यामंपहरो भवेत् ॥ ७६
लशुनं गृहधूमं तु विशाला सविडङ्गकम्। कण्टकारीफलं तोयैः पिष्ट्वा योनौ प्रलेपयेत् ॥ ७७
कृमिशूलहरं ख्यातं सप्ताहान्नात्र संशयः। मञ्जिष्ठा तगरं कुष्ठं त्रिफला शर्करा वचा ॥ ७८
मेदा यष्टी हरिद्रे द्वे दीप्यकं कटुरोहिणी। पयस्या हिङ्गु काकोली वाजिगन्धा शतावरी ॥
प्रत्येकं चूर्णयेत्कर्षं द्वात्रिंशत्पलकं घृतम्। घृताच्चतुर्गुणं क्षीरं घृतशेषं विपाचयेत् ॥ ८०
योनिशूले शुक्रदोषे गर्भिणीनां च पाययेत्। त्रियोनिरसगुञ्जैकं त्रिनिष्कमभयागुडम् ॥ ८१
पुष्परोधहरं खादेत्पलैकं तिलजीवनम्। ततः शीतोदकं क्षिप्त्वा पुष्पं स्रवति तत्क्षणात् ॥ ८२
लाङ्गलीकन्दचूर्णं वा मूलं वाऽप्यपामार्गजम्। इन्द्रवारुणिमूलं वा योनिस्थं पुष्परोधनुत् ॥ ८३
तिलमूलकषायं तु ब्रह्मदण्डीयमूलकम्। यष्टीत्रिकटुकं चूर्णं क्वाथयुक्तं च पाययेत् ॥ ८४
पुष्परोधे रक्तगुल्मे स्त्रीणां सद्यः प्रशस्यते ॥ ८५
चणकानां रसं चैव शृतं क्षीरं घृतेन वा। शर्करामधुसंयुक्तं रक्तदोषहरं पिबेत् ॥ ८६
तिलक्वाथो गुडं व्योषं तिलभार्ङ्गीयुतं पिबेत्। क्वाथं रक्तभवे गुल्मे नष्टपुष्पेऽथ पाययेत् ॥ ८७
ग्राह्यं कृष्णचतुर्दश्यां धत्तूरस्य तु मूलकम्। कटीं बध्वा रमेत्स्वेच्छं न गर्भः संभवेत्क्वचित् ॥८८
मुक्तेन लभते गर्भं पुरा नागार्जुनोदितम्। तन्मूलचूर्णं योनिस्थं न गर्भः संभवेत्क्वचित् ॥ ८९
ऋतौ जाते क्षिपेद्योनौ तिलतैलाक्तसैन्धवम्। द्रवते तत्क्षणादेव तच्छुक्रं पुष्पितामपि ॥ ९०
देवालये तु तच्चूर्णं कर्षैकं तोयपेषितम्। पिबेद्गर्भवती नारी गर्भः स्रवति तत्क्षणात् ॥ ९१
काण्डमेरण्डपत्रस्य योनावष्टाङ्गुलं क्षिपेत्। चतुर्मासोद्भवो गर्भः स्रवत्येव हि तत्क्षणात् ॥ ९२
निर्गुण्डीद्रवसंपिष्टं चित्रमूलं मधुप्लुतम्। कर्षं भुक्त्वा पतत्याशु गर्भो रण्डाकुलोद्भवः ॥ ९३
मूलं तु शरपुङ्खायास्तन्दुलाम्बुप्रपेषितम्। पाययेत्कर्षमात्रं तदार्तिरक्तप्रशान्तये ॥ ९४

स्त्रीणां रक्ते पूयके वा प्रवृत्ते सैसं चूर्णं पेटकारीभवं च।
दद्यात्प्रातर्मल्लखण्डेन सार्धं दत्त्वा सूतं स्वर्कमूर्ति घृतेन ॥ ९५
योनौ शूले निम्बवातारिपिष्टं कुर्याद्यद्वा नागकर्णोत्थमूलैः। ९७
तैलं क्वाथं व्योषयष्टिप्रयुक्तं दद्यात्स्त्रीणां रक्तदोषापनुत्त्यै ॥ ९६

पाठा जम्ब्वाम्रयोरस्थि शिलोद्भेदं रसाञ्जनम्। अम्बष्ठाशालमलीं पिष्ट्वा सपङ्कावत्सकत्वचम् ॥

---

१ घ. 'क्षीरद'। २ घ. °तुम्ब्या वि°। ३ घ. लेपात्तेन सांतत्या'। ४ °वान्मलम् ॥ ७२ ॥ च वान्मतः। ५ च. निम्बद्रा'। ६ ग °समम्। ७ घ. 'मभयं हरेत्। ८ घ. योनौ। ९ घ. यवाः ॥ ७७ ॥ १० घ. गोदा। ११ घ. 'रोगह'। १२ घ. °ौ च समूलं वाप। १३ ट. 'निस्थपु'। १४ घ. गुडव्यो'। १५ घ. व्योम। १६ घ. नष्टे पुष्पे च पा°। १७ घ. रमेत्स्वस्थं। १८ घ. द्रवेत। ज. द्रवेत्तत्तत्क्ष'। १९ च. यच्चूर्णं। २० घ. 'तिरिक्त'। २१ घ. °मूतिर्घृं। २२ ट. शिलाभेदर°।

बाह्लीकबिल्वातिविषालोध्रतोयदगैरिकम् । शुण्ठीमधुकमार्द्रीकं रक्तचन्दनकट्फलम् ॥ ९८
कट्वङ्गवत्सकानन्ताधातकीमधुकाञ्जनम् । पुष्ये गृहीत्वा संचूर्ण्य सक्षौद्रं तन्दुलाम्बुना ॥ ९९
पिबेदर्शःस्वतीसारे रक्तं यश्चोपवेशयेत् । दोषा ग(ज)न्तुकृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत् ॥
योनिदोषं रजोदोषं श्यावं श्वेतारुणत्विषम् । चूर्णं पुष्यानुगं नाम हितमात्रेयपूजितम् ॥ १०१
यत्कन्दमूलादिषु जायते ततो विषाद्विषं स्थावरमुग्रवीर्यम् ।
सर्पादिकं जङ्गममुच्यते तद्वैरनेकैः कृतकं च यत्तत् ॥ १०२
घननादजटा हन्ति विषं स्थावरजङ्गमम् । ज्येष्टाम्बुसूतराजेन पीता भीरुशिफा तथा ॥ १०३
सुरभिशक्रद्रसभावितैशशिराजीचूर्णसंयुतः सूतः ।
स्थावरजङ्गमकृत्रिमविषजिद्भुङ्क्ते मितोऽभ्यस्तः ॥ १०४
अभ्रकं तालकं ताप्यं शिलाजित्कुनटीरसः । देवदालीरसो व्योषं लेपनाद्विषनाशनम् ॥ १०५
रसेन चक्रमर्दस्य पुटितः पुटपाचितः । एरण्डस्नेहसंयुक्तः सूतो लूताविकारजित् ॥ १०६
जलेन नागदमनीमूलं नस्ये प्रयोजितम् । महासर्पस्य विषमं विषं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १०७
जलपिष्टं शिरीषस्य पञ्चाङ्गं यः पिबेन्नरः । स नागराजदष्टोऽपि मानुषो निर्विषो भवेत् ॥ १०८
अश्वगन्धाभवं कन्दं वन्ध्याया वाऽथ यः पिबेत् । तस्य देहान्तरं याति विषं स्थावरजङ्गमम् ॥
व्योषैरण्डस्नावपक्वं तु तैलं लेपायोक्तं वृश्चिकानां सदैव ।
सूतं गन्धं टङ्कणं हेमयुक्तं घर्षेद्यामं मेघनादीरसेन ॥ ११०
गोलं कृत्वा कान्तपाषाणमूषामध्ये क्षिप्त्वा भूधरे तं पुटेत ।
पञ्चार्द्धेनमेघनादीरसेन सूतः सिद्धस्त्वेष तार्क्ष्यो विषारिः ॥ १११
तार्क्ष्यं वन्ध्या भक्षयेद्रक्तिमानं सूतं तस्माद्यान्ति नाशं विषाणि ॥ ११२
ससिन्दुवारतगरं सूतं संजीवनं विषम् । शिरीषकुसुमं पत्रं विषमाखुविषापहम् ॥ ११३
देवदारु नतं मांसी द्रोमिली बाकुची विषम् । कुष्ठं च पानलेपाभ्यां समस्तविषनाशनम्॥ ११४
सर्पादिविषनाशाय टङ्कणस्य रजोऽम्भसा । पानाभ्यञ्जननस्याद्यैरतिगुह्योपदंशिना ॥ ११५
मनोह्वा सैन्धवं हिङ्गु मालतीपल्लवानि च । गोशकृद्रसपिष्टानि गुलिका वृश्चिकापहा ॥ ११६
अर्कपयसा दिवा ब्राह्मतरोर्भावितैर्मुहुर्बीजैः ।
गुलिका कृता प्रयत्नाद्वृश्चिकविषमाशु नाशयति ॥ ११७
कनकसारसुतीक्ष्णनिदिग्धिकाहपुषासिद्धकलांशनिषेवणात् ।
जयति साधुयुवा धनकाङ्क्षया गणिकया परिदत्तगरौषधम् ॥ ११८

---

१ घ. शुण्डीमधूकमृद्वीका र° । २ घ. यष्ट्येप° । ३ च. श्यावश्वेतारुणाशितम् । ४ घ. पुष्यानु° । ५ घ. °नागज° । ६ घ. °ताशाशिराजीर्ण° । ७ ग. °रसं व्यो° । च. °रसव्यो° । ८ घ. °घनाशनः ॥ १०४ ॥ ९ च. °ता भूतविकारनुत् । १० च °गदवनीमू° । ११ ग. पचेत । १२ घ. वन्ध्यां । १३ ज. सिन्दुवारं च तगरं मृतसं° । १४ घ. लवली । १५ घ. रजो भजेत् । १६ ग. °सा ब्रह्म । १७ घ. °पुषसि° ।

पुराणवृक्षाम्लयुतं कटुत्रयं नरेण भुक्तं त्वशनावसाने ।
असारवृत्तावलयाऽर्थकाङ्क्षया सहान्नदत्तं विषमाशु नाशयेत् ॥ ११९ ॥ ३२७४

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये क्षुद्ररोगगुह्यरोगस्थावरजङ्गमविषप्रतीकारो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

[अथ जरारोगचिकित्सनम् ।]

दीर्घमायुः स्मृतिं मेधामारोग्यं तरुणं वयः । प्रभावर्णस्वरौदार्यं देहेन्द्रियबलोदयम् ॥ १
वाक्सिद्धिं वृषतां कान्तिमवाप्नोति रसायनात् । पन्थाः शीतं कदन्नं च वयोवृद्धाश्च योषितः ॥
मनसः प्रतिकूल्यं च जरायाः पञ्च हेतवः । हलिनीरससंपिष्टौ तुल्यांशौ रसगन्धकौ ॥ ३
हस्तिपर्णीलवलिकामत्स्याक्षीकल्कवेष्टितौ । त्रिः पक्वौ मूकमूषायां सव्योषौ वार्धकापहौ ॥ ४
आवर्तिततरसपलं क्षिप्त्वा द्विपलगन्धके । आर्द्रकद्रवमुष्टीनां विंशत्या मर्दितं पचेत् ॥ ५
मृद्दृढताम्रमूषायां तं गुञ्जाप्रमितं रसम् । ससर्पिर्नागरं भुक्त्वा तस्माम्बुप्रस्थं पिबेत् ॥ ६
रसोऽयमुदयादित्यः स्याज्जरारजनीहरः । मूषां तिन्दुकविस्तारामायामे षोडशाङ्गुलाम् ॥ ७
भाण्डबाह्यस्थपादांशा वालुकाभिः प्रपूजयेत् । तस्यां निवेश्य द्विगुणं गन्धगर्भगतं रसम् ॥ ८
यामैकमात्रं पचेच्चुल्यां क्षिपेद्गन्धस्य तुद्गमे । वायसीनागिनीमत्तमेघनादरसं क्रमात् ॥ ९
स रसः सर्वरोगघ्नो वलीपलितजिद्भवेत् । रसगन्धकमध्वाज्यशिलाजत्वम्लवेतसम् ॥ १०
द्विमाषप्रमितं वेगान्मासमात्राज्जरां जयेत् । विष्णुक्रान्तारुणागस्तिक्षीरिणीतन्दुलीयकैः ॥ ११
रसगन्धकयोः पिष्टी स्त्रीस्तन्येन च मर्दिता । यवास्तिला घृतक्षौद्रमेषामुद्वर्तनं जयेत् ॥
कार्श्यं जरां च षण्मासाद्विधत्ते वृद्धिमायुषः ॥ १२

शिलाजतुक्षौद्रविडङ्गसर्पिर्लोहाभयापारदताप्यभक्षः ।
आपूर्यते दुर्बलदेहधातुस्त्रिपञ्चरात्रेण यथा शशाङ्कः ॥ १३

हेम धात्रीफलं क्षौद्रं गायत्रीरसभावितम् । लिहन्ननु पिबेत्क्षीरं दृष्टरिष्टोऽपि जीवति ॥ १४

मधुमागधिकाविडङ्गसारात्रिफलाहेमघृतं सितां च खादन् ।
जरयाऽनवलीढदेहकान्तिः समधातुश्च सपाः शतं च जीवेत् ॥ १५

ज्योतिष्मतीनाम लता पीता पीतफलोज्ज्वला । आषाढे पूर्वपक्षे स्याद्गृहीत्वा बीजमुत्तमम् ॥ १६
आहरेत्तिलवत्तैलं मुष्टिना चापि तत्पचेत् । क्षीरतुल्यं चतुर्थांशमाक्षिकं तैलशेषितम् ॥ १७
ततस्तत्कोलकर्पूरत्वग्जातीफलमिश्रितम् । स्निग्धभाण्डगतं धान्येष्वनुगुप्तं निधापयेत् ॥ १८
पिबेत्सूर्योदये तैलात्पलं यावति विसंज्ञताम् । ततः संज्ञां शनैर्लब्ध्वा ततः क्रन्दति रोदिति ॥
एवं मासे श्रुतिधरः परस्मिन्सूर्यसंनिभः । तृतीये पूज्यते देवैश्चतुर्थे नैव दृश्यते ॥ २०

---

१ घ. °वृक्षाम्बु यु° । २ घ. °तिते र° । ३ घ. °स्मृतिं । ४ घ. भाण्डबाह्यस्थप दांशां वा° । ५ घ °गुण° । ६ घ. °मत्रयं प° । ७ घ. °जित्परम् । ८ ग. °भक्ष्यः । ९ ग. गायत्रारिसभावित । १० ग. त च नित्यखा° ११ ग. र्थांश मा° । १२ ग.स्विन्नभा° । १३ घ. यावद्विसं° ।

खेचरः पञ्चमे षष्ठे सिद्धैर्मिलति सप्तमे । विष्णोः समादिनं जीवेज्जीवन्मुक्तोऽष्टमे भवेत् ॥ २१
भूम्यवरत्निमात्रायां ताम्रे तैलेन पूरयेत् ॥ २२
षण्मासं तापयेदूर्ध्वं मृदुना तुषवह्निना । पीत्वा मासादिनिष्कान्तं तन्त्रिवर्षान्महाकविः ॥ २३
तैलप्रस्थं घृतप्रस्थं चतुष्प्रस्थं पयः पचेत् । द्विप्रस्थशेषं तत्पीत्वा मासं त्रिपुरुषायुषः ॥ २४
तैलं पिबेद्घृतक्षौद्रक्षीरान्यतममिश्रितम् । कुर्याच्च तैलमध्वाज्यैर्नस्यं क्षीरघृताशिनः ॥
भुक्त्वा शतायुः षण्मासात्सहस्रायुर्भवेन्नरः ॥ २५
मधुकेन तुगाक्षीरी पिप्पली क्षौद्रसर्पिषा । विडङ्गपिप्पलीभ्यां च त्रिफला लवणेन च ॥ २६
संवत्सरप्रयोगेण स्मृतिमेधाबलप्रदा । भवत्यायुष्प्रदा पुंसां जरारोगनिबर्हणी ॥ २७

खादिरासनभृङ्गसातलाक्वाभिशत्रूदकभावितां मुहुः ।
गुडमाक्षिकसर्पिरन्विता त्रिफला हन्ति जरां च वत्सरात् ॥ २८

त्रिफलामसनोदकेन पिष्ट्वा रजनीपर्युषितामयःकपाले ।
मधुरां मधुना लिहन्हिनस्ति स्थविमानं जरसं गदांश्च सर्वान् ॥ २९

कान्ताभ्रकशिलाधातुविषसूतकमाक्षिकम् । शीलितं मधुसर्पिर्भ्यां व्याधिवार्धक्यमृत्युजित् ॥ ३०

गन्धं लौहं भस्म मध्वाज्ययुक्तं सेव्यं वर्षं वारिणा त्रैफलेन ।
शुभ्रे केशे कालिमा दिव्यदृष्टिः पुष्टिर्वीर्यं जायते दीर्घमायुः ॥ ३१
नीलज्योतिः कान्तचूर्णं रुदन्तीधात्रीपत्रैर्वारिणा त्रैफलेन ।
मध्वाज्याभ्यां वत्सरार्धप्रयोगात्कष्टं शुभ्रं रोगजातं निहन्ति ॥ ३२
देहे दार्ढ्यं दिव्यदृष्टिः सुपुष्टिर्वीर्यं शौर्यं जायते दीर्घमायुः ॥ ३३
ज्योतिष्मत्यास्तैलमाज्यं सगन्धं गुञ्जावृद्ध्या सेवयेन्मासमात्रम् ।
यावच्च स्याद्यस्तु स प्राप्य मूर्तिं मेधायुक्तो दिव्यदृष्टिर्नियक्ष्मा ॥ ३४

कान्ताभ्रत्रिफलाविडङ्गरजनीताप्यार्कदेवद्रुम-
व्योषैर्लाङ्घ्रिपुनर्नवाद्रिगिरिजाङ्गैलैः समं गुग्गुलुम् ।
पिष्ट्वा भृङ्गजलेन सूक्ष्मगुलिकां खादेद्यथासात्म्यतो
मेदःश्लेष्मसमीरणोल्बणगदेष्वन्येषु वा पूरुषः ॥ ३५

कान्तं तुल्याभ्रसत्त्वं चरणपरिमितं हेम तत्तुल्यमर्कं
वैक्रान्तं ताप्यरूप्यं कृमिहरकटुकैस्तुल्यभागैः समेतम् ।
लीढं देवद्रुतैलैर्विरचयति नृणां देहसिद्धिं समृद्धां
पथ्यं कल्पोक्तभुक्तं हरति च सकलान्रोगपूगाञ्जवेन ॥ ३६

तेदेस्सर्वरोगघ्नं रम्यं कान्तरसायनम् । सेव्यं वृष्यं सुपुत्रीयं मङ्गल्यं दीपनं परम् ॥ ३७

---

१ घ. सदा दिने भि° । च. सप्तदि° । २ घ. पिब घृतं । ३ च. तु गोक्षिरैः पिप्पल्या क्षौ । ४ घ. °षितं पयःप्रभाते । ५ ज. °धुरान्मधुरालि° । ६ घ °र्धक्यमृ° । ७ घ. °क्तं सर्व विषं वा° । ८ ज. वृष्यं । ९ घ. °व्याभ्रदे° । १० घ. °लाग्निपु° । ११ ग. °नवाङ्घ्रिगि° । १२ घ. °मर्कवै° । १३ घ. °यरुक्मं कृ° । १४ ग °भागं स° । १५ ग देवेन्द्रतुल्यैर्विरचयति नृणां देहसिद्धिं समृद्धां ध° । १६ घ. °लैर्विरचरीत । १७ ग. °क्तभुक्तं । १८ घ. माद्रस्यं ।

रात्रौ कान्तशरावके * सुचणका भिन्ना जलैः स्वादुभिः
प्रातर्मुष्टिमिताः खलु प्रतिदिनं षण्मासमासेविताः ।
हन्युः पित्तकफामयान्बहुविधं कुष्ठं प्रमेहांस्तथा
पाण्डुं यक्ष्मगदं च कामलगदं पथ्यं च तक्रं तथा ॥ ३८

त्रिफलामस्तुसंयुक्तं कान्तं सर्वरसायनम् ॥ ३९

एतत्स्यादपुनर्भवं हि भसितं कान्तस्य दिव्यामृतं
सम्यक्सिद्धरसायनं त्रिकटुकीवेल्लाज्यमध्वन्वितम् ।
हन्याच्छिष्कमितं जरामरणजव्याधींश्च सत्पुत्रदं
प्रोक्तं श्रीगिरिशेन कालयवनोद्भूत्यै पुरा तर्पितुः ॥ ४०

सिद्धमभ्रं समं कान्तं मर्दयेदार्द्रवारिणा । कलांशं हेपचूर्णस्य बीजपूररसे पुनः ॥ ४१
मर्दयेत्खल्वमध्यस्थं यावत्सप्तदिनावधि । अर्कदुग्धरसेनैव तथा मुण्डीरसेन च ॥ ४२
तालमूलीरसेनैव दशमूलीरसेन वा । तत्तद्रोगहरैः क्वाथैर्भावयेत्सप्तधा भिषक् ॥ ४३
त्रिफलाव्योषचूर्णं च मध्वाज्याभ्यां प्रयोजयेत् । पञ्चकर्मविशुद्धेन सेव्यमेतद्रसायनम् ॥ ४४
पाण्डुशोफोदरानाहग्रहणीशोषकासजित् । संततं सततं चैव पुराणं विषमं ज्वरम् ॥ ४५
निहन्यात्सर्वकुष्ठानि प्रमेहान्विंशतिं जयेत् । कान्ताभ्रकमिदं श्रेष्ठं रसायनमनुत्तमम् ॥ ४६

पालाशोलूखले तन्मलयुजिविमर्द्योघृतैराढकांशै-
र्मिश्रं ब्राह्मीरसैस्तैर्विधिवदिह पचेत्मस्थमात्रं गवाज्यम् ।
पाठाधात्रीहरिद्रात्रिवृदुपरचितेनापि कल्केन सिद्धं
यो वा कीटारिकृष्णासलवणजटिलाभिर्विलीढः सदा स्यात् ।
सौकर्यः सप्तरात्रान्मतिमतिविशदां पक्षतो मासमात्रा-
च्चातुर्यं सत्कवित्वं वरसकलकलाभिज्ञतां प्राप्नुयात्सः ॥ ४७

ताप्याभ्रकत्रिकटुतुत्थशिलाजकान्तमङ्कोल्लोहमलटङ्कणसैन्धवं च ॥
भृङ्गीरसेन वटकांश्च मसूरमात्रान्खादेद्रसायनवरं सकलामयघ्नम् ॥ ४८

लोहाभ्रौ बलिसूतहाटकमयस्तुल्यं कुमारीरसे
पक्त्वैरण्डदलैर्निबध्य सुदृढं सद्धान्यराशौ त्र्यहम् ।
क्षिप्त्वोद्धृत्य विचूर्णितं मधुवरायुक्तं यथासात्म्यतः
कृष्णात्रेयविनिर्मितं गदंजराविध्वंसि सौख्यप्रदम् ॥ ४९

आज्ञासिद्धमिदं रसायनवरं सर्वप्रमेहप्रणु-
त्कासं पञ्चविधं तथैव तनुगं पाण्डुं च हिक्कां व्रणम् ।
श्लेष्माणं पवनं हलीमकगदं हन्याच्च मन्दानलं
कण्डूकुष्ठविसर्पविद्रधिमुखापस्मारमुख्याञ्जयेत् ॥ ५०

---

* सुचणका इति पाठो मयैव तर्कितः । यतः सर्वेष्वपि पुस्तकेषु किंचिदपि न ज्ञायतेऽत्र ।

---

१ ग °मधुसं । २ घ. 'मभ्रस' । ३ घ. °येद्दूर्तवा° । ४ घ. अट° । ५ ग. 'वजलैनै' । ६ ज. °ने नित्यमे° । ७ ग. °राणविषमज्व° । ८ ट. °पचरिते° । ९ ग. °माषाम् खां° । १० घ. 'दरुजावि° । ११ घ. तनुजं । १२ ग. भवनं । १३ घ. °ङ्गदं हन्याच्च म° । १४ घ. °रमल्पं जये° ।

गोप्याद्वोप्यतरः सुखेन सुलभः सर्वत्र सिद्धो रसो
नाम्नाऽयं कमलाविलासमहतां[1] वैद्यान्यशस्कारकः ॥ ५१
[इति लक्ष्मीविलासः]।

अथ लक्ष्मीविलासः—वेदेन्दुनेत्राङ्गरसाङ्गभागा भूसूतगन्धोषणतिन्दुटङ्काः ।
भृङ्गार्द्रगुञ्जाजवनीनवाभिर्भाव्यं त्रिशः स्वेद्यमदोऽर्कपत्रे ॥
लक्ष्मीविलासः स विशाललक्ष्मीं तनौ तनोति क्षयिणः प्रयोगैः ॥

अथ नारिकेरपाकः—वाराहीमुसलीकन्दकनकाहिस्वरस्तथा ।
वानरीफलसंयुक्तं चूर्णयित्वा पृथक्पृथक् ॥ ५३
कार्पासमज्जदुग्धेन[2] उत्कलय्य यथाक्रमम् । भावनासप्तकं दत्त्वा सूर्यतापे विशोषयेत् ॥ ५४
नारिकेरं च संभृत्य[3] द्वारं रुद्ध्वा यथाविधि । गोदुग्धेन तु[4] तत्काथ्यषोडशद्वयमात्रतः ॥ ५५
दर्व्या संवर्तितं भाण्डे यथा दार्ढ्यं न याति च[5] । शीतं चूर्णीकृतं पक्वमाज्येन प्रपचेन्नरः ॥ ५६
जातीफलं लवङ्गं च एलाचूर्णं विनिक्षिपेत् । निष्पन्नं क्षीणमात्रं तु गृहीत्वा प्रपिबेत्पयः ॥ ५७
वातरोगान्प्रमेहांश्च बलक्षयमथोल्बणान्[6] । सप्तरात्रप्रयोगेण प्रशमं यान्ति सर्वतः ॥ ५८
वृद्धोऽपि तरुणत्वं स प्रहर्षति सदा नरः ।
सौश्रुताख्यं नारिकेलं गुरुणा परिकीर्तितम् ॥ ५९ ॥ ३३३३ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये रसायनविधिर्नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

[अथ वाजीकरणम् ।]

वाजीकरणमन्विच्छेत्सततं विषयी पुमान् । पुष्टिस्तुष्टिरपत्यं च गुणवत्तत्र संस्थितम् ॥ १
वाजीवातिबलो येन यात्यप्रतिहतोऽङ्गनाः । तद्वाजीकरणं विद्धि देहस्योजस्करं परम् ॥ २
शुक्रं तु चिन्ताव्यायामव्याधिभिर्देहकर्षणात् । क्षयं गच्छत्यनशनात्स्त्रीणां चातिनिषेवणात् ॥ ३
तस्मात्प्रयोगान्वक्ष्यामि दुर्बलानां बलप्रदान् । सुखोपयोगाद्बालानां भूयश्च बलवर्धनात् ॥ ४
शुद्धकायो यथापक्ति वृष्ययोगान्प्रयोजयेत् ॥ ५
कर्षं मधुकचूर्णस्य घृतक्षौद्रसमन्वितम् । पयोनुपानं यो लिह्यान्नित्यवेगः सदा भवेत् ॥ ६
कुलीरशृङ्ग्या यः कल्कमालोड्य पयसा पिबेत् । सिताघृतपयोन्नाशी स नारीषु वृषायते ॥ ७
स्वयंगुप्तेक्षुरकयोर्बीजचूर्णं सशर्करम् । धारोष्णेन नरः पीत्वा पयसा रासभायते ॥ ८
वस्त्राण्डसिद्धे पयसि भावितानसकृत्तिलान् । यः खादेत्ससितान्गच्छेत्स स्त्रीशतमपूर्ववत् ॥ ९
गन्धकेन समं सूतं श्वेताङ्गोलुजटारसैः । त्रिदिनं मर्दितं तेन रसेन गुटिकीकृतम् ॥ १०

---

१ घ. °र्भाव्यस्त्रिशः । २ घ. °मज्जां दु° । ३ ग. °विधिः । ४ ग तु नुत्काथ्य षो° । ५ ग. णान् । ६ घ. याति । ७ घ. °रुणोद्यस्य प्र° । ८ झ. संस्थिते । ९ घ. °नान् ॥ ४ ॥

रक्तचित्रकवाराहीपत्रनिर्यासपेषिते । सद्योहताजमांसस्य पिण्डे न्यस्तं विपाचितम् ॥ ११
तप्ततैले मज्जयीत यावत्सिन्दुरसंनिभम् । भक्षयेन्मधुसर्पिर्भ्यां गोक्षीरं च पिबेदनु ॥ १२
स्त्रियः सेवेत तत्त्यागे यतः स्फुटति लोचनम् । न क्रामति रसं चास्मिन्क्रान्ते स खलु मन्मथः ॥
मुसलीकदलीकन्दवाजिगन्धाकसेरुकैः । मर्दितं हेमसूताभ्रमूषास्थं पुटपाचितम् ॥ १४
शाल्मलीचूर्णसंयुक्तं वासराण्येकविंशतिः । भक्षयित्वा चतुर्मासं गव्यं क्षीरं पिबेदनु ॥ १५
सर्वाङ्गोद्वर्तनं कुर्यात्सयवैः शाल्मलीरसैः । अन्वहं मधुराहारः सहस्रं रमते स्त्रियः ॥ १६

अथ कामदेवः—हेमपादयुतः सूतो मर्दितः शाल्मलीरसैः ।
कदलीकन्दनिर्यासे क्षीरेक्षुरसगोघृते ॥ १७
माक्षिके चासकृत्स्विन्नः शाल्मलीक्षीरगोक्षुरैः । शर्करामलकद्राक्षामुसलीमोषमाक्षिकैः ॥ १८
युक्तो रम्भाफलं दत्त्वा कामदेव इति स्मृतः । सेवनाद्ऊर्ध्वलिङ्गः स्याद्वाजयेद्वनिताशतम् ॥ १९

अथ मदनसुन्दरः—गन्धकेन रसः पिष्टः कह्लाररसमर्दितः ।
विपक्को वालुकायन्त्रे तृप्त्यो मदनसुन्दरः ॥ २०

अथ पूर्णचन्द्रः—कामदेव इह सोचटारसो रक्तपुष्पमुनिसारभावितः ।
पूर्णचन्द्र इति विश्रुतो रसः प्राणिनां चरमधातुपूरकः ॥ २१
रहस्यं कुसुमास्त्रस्य शृङ्गारस्याधिदैवतम् । कार्मणं सुदृशामूचे रसत्रयमिदं हरः ॥ २२

अथ मदनमुन्मद्रसः—मासार्धमात्रं हरजं विमर्द्य रसेन मोचस्य रसेन तेन ।
त्रिःसप्तसंख्यानि दिनानि गन्धं तत्संमितं गोघृतमध्यपक्वम् ॥ २३
विभाव्य तेनैव विशोष्य युञ्ज्यात्काचस्थयोर्नागलतादलेन ।
तयोर्विमर्द्याथ निषेव्य दुग्धं पिबेन्निशायां कदलीफलं तत् ॥ २४
मदनं मदयन्मदमुज्ज्वलयन्प्रमदानिवहानतिविह्वलयन् ।
सुरतैः सुखदैर्गतविच्यवनैर्भवसारजुषामयमेव सुहृत् ॥ २५

अथ कुसुमायुधः—सूतस्य द्विपलं चतुष्पलमितो गन्धो मृतं काञ्चनं
पादन्यूनपलं सुवर्णविमलात्ताप्यं रसेनोन्मितम् ।
लोहं कान्तमलस्तथा सितघनं कर्षोन्मितावेकशो
हन्तव्यं दरदेन लोहमखिलं चूर्णं ततो मर्दितम् ॥ २६
मूषायां विगताद्रतौ सिकतया यन्त्रे कृते स्थापये-
द्ब्राह्मीवारि दिनं निधेहि तदनु प्रत्येकमेकाह्न्यहम् ।
वासाकुञ्जरशुण्ठिकात्रिकटुकं मेषी च निर्गुण्डिका
ताली कुञ्जरशुण्डिका हुतवहस्तोयानि दत्त्वा पचेत् ॥ २७

---

१ क स्त्रियं । २ क. घृतः । ३ स्विन्नः शा° । ४ च. °लीमांससा° । ५ क. मासमा° । ६ क. °फल-
ङ्कृत्वा का° । ७ घ. °लिङ्गः स्याद्भाव । ८ च. हरिः । ९ क. विमृद्य । १० घ. गन्धत° । ११ क. ताम्रान्वितं । १२ क.
°ध्यमुक्ता° । १३ क. पिबन्नि° । १४ च. °लीपलं । १५ ट. °गतिवि° । १६ घ. मृतः । १७ घ. °ताप्या र° । १८ °नं
धर्मोन्मि° । घ. °नं धर्मोन्मि° । १९ मूषाया । २० घ. °शुण्डिका° । २१ घ. मेथी । २२ घ. °रमुण्डि° ।

ततस्तं निखिलाम्भोभिर्विमर्द्य पुटयेल्लघु । निर्यासैः शाल्मलैर्ग्राह्यो वल्लत्रयमितो रसः ॥
वलीपलितनाशाय त्रिमासं मधुराशनः ॥ २८

सुरतेषु सुलोचनाशतैर्गतवीर्यच्यवनैर्मनो यदि ।
तदमुं रसमाश्रयाऽऽश्रयं कुसुमास्त्रस्य चिराय धन्विनः ॥ २९
यदि सन्ति सहस्रशः स्त्रियश्चतुराश्लेषमनोहराः प्रसन्नाः ।
सुकवेरिव गुम्फना गिरां सुरसोऽनेन युवा रसेन भूयात् ॥ ३०

अथ सूतेन्द्रः—मुक्ताफलं प्रवालं च सुवर्णं रौप्यमेव च ।
रसं गन्धं च तत्सर्वं तोलैकैकं प्रकल्पयेत् ॥ ३१
रक्तोत्पलैः पत्ररसैर्मर्दयेत्तत्तलीकृते । मर्दयेत्तत्पुनर्दत्त्वा गन्धं मापचतुष्टयम् ॥ ३२
तन्मध्ये गन्धकं दत्त्वा मर्दयेत्तदनन्तरम् । भीक्ष्णे काचघटीमध्ये संनिरुध्य प्रयत्नतः ॥ ३३
बालुकायन्त्रमध्यस्थां कृत्वा काचघटीं ततः । पाकस्तत्र तथा कार्यो भवेद्यामत्रयं यथा ॥ ३४
काचपात्रं समाकर्षेत्सिद्धं सूतं ततः परम् । भक्षयेद्रक्तिकाः पञ्च रोगैराक्रान्तयुद्गलः ॥ ३५
भोजनं पूर्वरोगोक्तं यत्नतः कारयेद्भिषक् । दुर्बलं वपुरत्यर्थं बलयुक्तं करोत्यसौ ॥ ३६
शुक्रवृद्धिं करोत्येष ध्वजभङ्गं च नाशयेत् । मासेनैकेन सूतेन्द्रो रोगनाशाय कल्पते ॥ ३७
शालयो मुद्गयुक्ताश्च गोधूमा भोजने हिताः । घृतं गव्यं तथा क्षीरं स्निग्धं पथ्यं प्रयोजयेत् ॥
पारावतस्य मांसं च तित्तिरेर्लावकस्य च ॥ ३८

शुद्धं सूतं वाजिगन्धां च यष्टीं पक्त्वा दुग्धं तच्च कार्ष्यं ददीत ।
एवं चोष्णं वापयित्वा च दद्याद्यष्टिं मागधीं वाजिगन्धाम् ॥ ३९
मध्वाज्याभ्यां शाल्मलीसत्त्वयुक्तां शम्बूकैर्वा भर्जितैर्वाप्यमिश्रैः ॥ ४०

अथ मदनकामेदवः—गोलं गन्धकसूतयोस्त्रिकटुककाथेन बद्ध्वाऽथ
कूष्माण्डान्तरवस्थितं विपिहितं तेनैव लिप्त्वोपरि ।
माषैर्मुद्गकुलत्थमाज्यपकमथ तत्कूष्माण्डमध्याद्धरे-
त्तच्चूर्णं लवसंमिते सुरकृताचूर्णस्य मुष्टिद्वयम् ॥ ४१
जपाशतावरीकृष्णा कपिकच्छूफलं तिलाः । प्रत्येकं पलसंमाना यवाः पञ्चपलोन्मिताः ॥ ४२
तावन्मोचफलं द्वौ (द्वे) च यष्टी मुष्टिद्वयं शुभा । निक्षिप्य सप्त सप्तात्र भावनाः क्रमशश्चरेत्॥४३
महाबलाबलानागबलाभिर्द्राक्षयाऽपि च । कृष्णाधात्रीक्षुभिश्चापि दन्तपात्रे निवेश्य च ॥ ४४
मत्स्यण्डिकायुतं वल्लद्वयमानं भजेन्निशि । अनुपानमिह प्रोक्तं धारोष्णं सुरभेः पयः ॥ ४५
दोषमार्तवजं हत्वा कुर्याद्वीर्यप्रवर्धनम् । ध्वजोत्साहं तथा स्त्रीषु वाजीकरणमुत्तमम् ॥ ४६

अलं मलयवायुना कुमुदबान्धवेनाप्यलं
मधुव्रतसुखायिनः कलितपञ्चमाः के पिकाः ? ।

---

१ घ. 'तस्ताग्निरिव° । २ घ. ट. 'गैतिवी' । ३ घ. °वने मनो° । ४ क. गिरा । ५ झ. °चेत्पतलीकृतम् ६ झ. तथा । ७ झ. 'पात्रं स° । ८ झ. 'जभागं च । ९ झ. वास्यं । १० क. 'लें लवसं । ११ क. 'कंफल° १२ क. 'प्रसाधनं । १३ घ. 'धुव्रतसख्यापि मे° ।

अतो भज विशङ्कितं रतिसरोजिनीभास्करं
मनोजपरिदैवतं मदनकामदेवं रसम् ॥ ४७

अथ कामधेनुः—हेमाभ्रसत्त्वकान्तार्काः प्रत्येकं पलमात्रकाः ।
एकत्र द्राविताः सर्वे कर्षभूनागसत्त्वकाः ॥ ४८
पलविंशतिसूतेन तैश्च पिष्टिं[1] प्रकल्पयेत् । शतधा पातयेत्सूतं पिष्टीं[2] कृत्वा पुनश्च तैः ॥ ४९
शिष्टं द्विपालिकं सूतं संन्यासाद्भस्मतां नयेत् । भस्मीभूते रसे तस्मिञ्शिष्टे चैकपले ततः ॥ ५०
वज्रं निष्कमितं चाभ्रसत्त्वं षट्पलिकं क्षिपेत् । द्विपलं गन्धकं शुद्धं द्विदिनं मर्दयेत्ततः ॥ ५१
तत्सर्वं लोहजे पात्रे क्षिप्त्वा च मृदुवह्निना । शाल्मलीमूलजं क्वाथं चत्वारिंशत्पलोन्मितम् ॥
जारयेद्रसराजस्य दत्त्वा दत्त्वाऽल्पमल्पकम् । स्वाङ्गशीतं रसं हृत्वा सुगाढं परिमर्दयेत् ॥ ५३
नालिपातेन[3] तत्क्वाथं रजोदग्धं प्रदापयेत् । ततः करण्डके क्षिप्त्वा यत्नेन स्थापयेत्खलु ॥ ५४

सोऽयं गुञ्जामितघृतयुतः सेवितो हन्ति रोगां-
स्तत्तद्दोषप्रभवकुटिलान्दुःखसाध्यान्समस्तान् ।
दद्याद्दीप्तिं जठरशिखिनं स्त्रीशतं सेव्य वृष्यः
स्थैर्यं कुर्यादपि च वपुषो नामतः कामधेनुः ॥ ५५

अथोमापतिः—कृष्णाभ्रकस्य धान्याभ्रं कृत्वा भृङ्गाम्बुनि क्षिपेत् ।
तस्मिंश्च तुत्थकं देयं सूक्ष्मं ताप्यभवं रजः ॥ ५६
टङ्कणं चाग्निना भृष्टं तावदेव विनिक्षिपेत् । छागास्थिसंभवं चूर्णं चतुर्थांशेन निक्षिपेत् ॥ ५७
रसभस्माष्टमांशं च गुडगुञ्जापुरस्तथा । पञ्चाज्येन विनिष्पिष्य गोलीकृत्य विशोष्य च ॥ ५८
ततो नूतनभाण्डस्य जलघृष्टेन पाण्डुना । विलिप्य वटिकाः सर्वा हरेत्सर्वं पुरोक्तवत् ॥ ५९
महाभ्रसत्त्वमेतत्स्यादेकमप्यखिलार्तिनुत् । त्रिफलाक्वाथितैः[4] सार्धं पुटितश्च शतावधि ॥ ६०
इत्थं महाभ्रसत्त्वं तन्मृतं शाणचतुष्टयम् । एकपाणमितं[5] सम्यग्रसराजस्य भस्म च ॥ ६१
एकशाणमितं गन्धं त्रिफला च त्रिशाणिका । कान्तपात्रे क्षिपेदेतत्सर्वं घृतसितायुतम् ॥ ६२
मर्दयेदतियत्नेन यावत्स्यात्प्रहराष्टकम् । तत्कल्कं निक्षिपेत्कान्तलोहजातकरण्डके ॥ ६३

संसिद्धोऽयमुमापतिर्वररसो गुञ्जामितः सेवितो
मासेनैव महामयान्प्रशमयेत्पथ्यादियुक्तिं[6] विना ।
नित्यं क्षीरघृताशनेन च पुनः संसेवितो नाशये-
द्दब्देनैव जरां वलीपलितकैर्दद्याच्छताब्दं वयः ॥ ६४
उमापती रसः सोऽयमुमापतिरिवापरः ॥ ६५

अथ महाकनकसुन्दरः—कान्तकाञ्चनगन्धाश्मजारितं मारितं रसम् ।
चतुर्निष्कमितं चाथ स्वर्णं निष्कमिदं मितम्[7] ॥ ६६

---

१ क. पिष्टं २ क. पिष्टिं । ३ क. नाली° । ४ च. °क्वाथैर । ५ घ. °खिनः स्त्री° । ६ घ. वृष्यः स्थै° । ७ क. पश्चाजेन । ८ घ. तत्पूतं । ९ क. °कशाण° । १० च. युक्तं वि° । ११ घ. मतम् ।

निक्षिप्य कान्तपात्रे तु पञ्चाशन्निष्कसंमितम् । जारयेद्गन्धकं शुद्धं गन्धेन वडवाग्निना ॥ ६७
निष्कतुल्यमिदं चूर्णं श्लक्ष्णीकृत्य प्रयत्नतः । निक्षिपेन्मधुसंपूर्णे घृतमुस्निग्धभाण्डके ॥ ६८
अमुनैव प्रकारेण पथ्यानां षष्टिसंयुतम् । त्रिशतं साधयेद्यत्नाच्छास्त्रदृष्टविधानतः ॥ ६९
त्रिधा विभज्य तत्रैकां समादाय हरीतकीम् । एकपादं दिनाभ्यां च द्वितीयं दिवसैस्त्रिभिः ॥
तृतीयं च ततः पादं चतुर्भिर्दिवसैर्भजेत् । एकैकां च ततः पथ्यां भजेदावत्सरं नरः ॥ ७१
जीवेद्वर्षशतं साग्रं वलीपलितवर्जितः । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो नित्यं स्त्रीशतसंवृतः ॥ ७२
बलवान्वीर्यवांश्चैव पूर्णसर्वेन्द्रियोदयः । जायते नात्र सन्देह आज्ञेयं पारमेश्वरी ॥ ७३

हन्यादक्षिगदांश्च कुष्ठमखिलं मासान्तमासेवितः
पाण्डुं च ग्रहणीं प्रमेहगुदजान्गुल्मांश्च शूलामयान् ।
स्थूलत्वं च तथा महाग्निसदनं रोगांस्तथैवापरा-
न्कुर्याद्दीपनपाचनं खलु नृणां भाव्यामयारोधनम् ॥ ७४
अयं रसायनो दिव्यो महाकनकसुन्दरः ॥ ७५

अथामृतार्णवः—कृत्वा कण्टकवेध्यानि पेलस्वर्णदलान्यथ ।
अष्टांशरसलिप्तानि निक्षिपेदुपरि व्यहम् ॥ ७६
हिङ्गुहिङ्गुलगन्धाश्मतापनीलाञ्जनैः समैः । कृतं चूर्णमधश्चोर्ध्वं पत्राणां विनिधाय च ॥ ७७
शतवारं पुटेत्सम्यङ्निरुत्थं भस्म जायते । तद्भस्मद्विगुणं सूतं तस्माद्विगुणहिङ्गुलः ॥ ७८
तस्माच्च द्विगुणं ताप्यं सर्वमेकत्र मर्दयेत् । रसेन मातुलुङ्गस्य निरन्तरदिनद्वयम् ॥ ७९
तुषैः पुटत्रयं दद्याद्गोकरीषैः पुटत्रयम् । पुटानि दश विंशत्या छगणानां प्रकल्पयेत् ॥ ८०
त्रिंशद्भिश्छगणैर्दद्यात्पुटानामथ विंशतिम् । तस्मिन्वैकान्तजं भस्म क्षिपेत्तत्पादमात्रया ॥ ८१
सर्वमेकत्र संचूर्ण्य भृङ्गराजनिजद्रवैः । भावयेत्सप्तवाराणि सिध्यत्येवमयं रसः ॥
श्रीमता नन्दिना प्रोक्तो रसोऽयममृतार्णवः ॥ ८२

गुञ्जाबीजमितः सिताघृतकणासंयोजितः सेवितः
कुर्याद्वृष्यमनेकशो वरवधूसंतोषसंपोषणः ।
यक्ष्मव्याधिविधूननो गरगरः पर्याप्तदीप्तानलो
मूलव्याधिनिवारणः किमपरं सर्वामयध्वंसनः ॥ ८३
रम्भापक्वफलं घृतं दधि पयः क्षैरेयकं मण्डका
बालं तालफलं सिता च पललं संतानिका मोदकाः ।
खर्जूरं वरपानकं च वटकाः पुण्ड्रेक्षवः सारसं
गुर्वन्नं पनसं तथा शिखरिणी पथ्यं रसेऽस्मिन्मतम् ॥

अथ मदनसंजीवनः—त्रिपलं पारदं शुद्धं गन्धकं च चतुःपलम् ।
मृतभ्रकसत्त्वं च स्वर्णं कान्तं च कार्षिकम् ॥ ८५

---

१ क. शुद्धमन्धे° । २ घ. मन्थने । ३ क. °मित चू° । ४ घ. °पेद्घृतसं । ५ क. वा । ६ घ. °सेवकः । ७ च. पूर्णः स° । ८ घ. °हाकन° । ९ घ. पलं स्व° । १० घ. कृतचू° । ११ क. त्रिगुणं । १२ क. °नामेकवें° । १३ घ. °र्यांद्रव्यम° । १४ घ. °वधूः सं° । १५ घ. °संतोष° ।

द्विपलं हेम विमलं भूनागायाः पलत्रयम् । एभिः सर्वैश्च संपेष्य प्रकुर्याच्चणपिष्टिकाम् ॥ ८६
वालुकायन्त्रविन्यस्तलोहपात्रे क्षिपेत्ततः । अधस्ताज्ज्वालयेदाग्निं कारयेत्तदनन्तरम् ॥ ८७
मेण्ढ्रकब्राह्मिकायाश्च मुसल्याश्चित्रकस्य च । हस्तिशुण्ड्यास्तथा कृष्णनिर्गुण्ड्या गोक्षुरस्य च
रसं कुडवमानेन क्षिपेत्खल्वे मुहुर्मुहुः ॥ ८८
तत आकृष्य संपिष्य मधुना सह यत्नतः । मल्लमूषोदरे क्षिप्त्वा विनिरुध्य विशोष्य च ॥ ८९
दशभिश्छगणैर्दग्धं पुटं संपूज्य भैरवम् । करण्डे क्षेपयेत्पिष्ट्वा समभ्यर्चितकैन्यकः ॥ ९०

रसः ख्यातो नाम्ना भुवि मदनसंजीवन इति
द्विवल्लाभ्यां तुल्यो घृतमधुसितादुग्धसहितः ।
निपीतः सप्ताहं प्रचुरमधुराहारसहितो
नरं कुर्यान्नारीशतसुरतसुप्रीतहृदयम् । ९१
हन्यादुन्मादमुग्रं क्षयगदमरुचिं कामलामम्लपित्तं
सर्वान्पित्तोत्थरोगान्रुधिरभवगदाञ्रक्तपित्तज्वरांश्च ।
रक्तार्शः पित्तगुल्मं सततमतिमहानाहमन्तर्विदाहं
पाण्डुं मेहांश्च मोहं प्रदरगदमपि स्त्रीजनस्योग्रमाशु ॥ ९२

अथ मदनमोदकः—त्रैलोक्यविजयापत्रं घृतेनाऽऽभर्जितं कियत् ।
त्रिकटुत्रिफलामुस्ताकुष्ठसैन्धवधान्यकम् ॥ ९३
सटीतालीसपत्रं च कट्फलं नागकेसरम् । अजमोदा यवानी च यष्टी मधुकमेव च ॥ ९४
मेथी जीरकयुग्मं च सबीजं भर्जितं तथा । यावन्त्येतानि चूर्णानि तावदेव तदौषधम् ॥ ९५
तावत्येव सिता ग्राह्या यावत्यायाति बन्धनम् । घृतेन मधुना युक्तं मोदकं परिकल्पयेत् ॥ ९६
त्रिसुगन्धिसमायुक्तं कर्पूरेणापि वासयेत् । स्थापयेद्घृतभाण्डे च श्रीमन्मदनमोदकम् ॥ ९७
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय वातश्लेष्मनिवारणम् । कासघ्नं सर्वशूलघ्नं वलीपलितनाशनम् ॥ ९८
आमवातविकारघ्नं संग्रहग्रहणीहरम् । सदा निषेवयेद्धीमान्रुच्यमग्निविवर्धनम् ॥ ९९
ब्रह्मणः प्रमुखाच्छ्रुत्वा वासुदेवे जगत्पतौ । एतत्कामविवृद्ध्यर्थं नारदेन प्रकीर्तितम् ॥
तेन लक्षं वरस्त्रीणां रेमे स यदुनन्दनः ॥ १००

अथ लिङ्गलेपः—शशिसूतकटङ्कणमागधिकं घृतसूरणमाक्षिकहेमरसम् ।
मुनिपत्ररसप्लुतलेपवरं युवतीमुदेपातनवश्यकरम् ॥ १०१

अथ द्रावणम्—योषागर्भरजः सूतं मधुना सह लेपयेत् ।
अवश्यं द्रावयेन्नारीं शुष्ककाष्ठोपमामपि ॥ १०२

अथ पुष्पधन्वा रसः—रम्भाकन्दे हेमतारार्कपिष्टी पक्वा यत्ने भूधरे तं पचेत ।
गन्धं दत्त्वा षड्गुणार्धं क्रमेण पश्चात्कान्तं तेन तुल्यं क्रमेण ॥ १०३

---

१ ग. °न्यस्य लो° । २ ग. मण्डका ब्रा° । घ. मण्डूकब्रा° । ठ. मण्डकब्रा° । ३ घ. कृष्णानि° । ४ ख. °स्खल्वं मु° । ५ क. °कन्यका ॥ ८९ ॥ ६ च. °मपि म° । ७ ङ. ज. °त्रं सबीजं भ° । ८ झ. तथैव घ ॥ ९४ ॥ ९ झ. °दनाशनं । १० झ. °रसं मु° । ११ झ. लेहये° ।

दत्त्वा खल्वे शाल्मलीयष्टितोयैः पक्षैकं तन्मर्दयेन्नागवल्ल्याः ।
नीरैर्यामं पुष्पधन्वा रसः स्याद्वल्लं दद्यादस्य पूर्वोक्तयुक्त्या ॥ १०४
पुष्टिं वीर्यं दीपनं सोऽत्र दद्याद्धन्याद्रोगान्रोगयोग्यानुपानैः ॥ १०५

अथ लिङ्गलेपः—सिन्दूरमधुनो[1] लेपं लिङ्गस्य कुरुते यदि ।
अत्यर्थं रमते नारीं द्रावयेद्वशमानयेत् ॥ १०६

अथ रसेन्द्रचूडामणिः—सूतहेमभुजगाभ्रवङ्गकाः कान्ततार्ष्यविमलाः समाक्षिकाः ।
भागवृद्धिमिलिता विमर्दिता धूर्तपत्रविजयासलिलेन ॥ १०७
सप्तसप्त चपलामृतवल्ली [2]---सुरतांजलतोयैः ।
वारिवाहमृतयष्टिकावरीवानरीभुजगदष्टचुदकेन ॥ १०८
अर्धभागमहिफेनकं न्यसेन्मर्दयेत्सुरसपुष्परसेन ।
चन्दनार्ककरहाटपिप्पली श्रावणीकृतरसौ पृथगेव ॥ १०९
कुङ्कुमेन च ततो विभावयेन्नाभिजद्रवयुतं विभावयेत् ।
सिद्धिमेति रसराडयं शुभः कामिनीमदविधूननदक्षः ॥ ११०
शर्करामधुयुतो द्विमाषकः स्तम्भकृन्निधुवने वनितानाम् । १११
संसेव्य सूतं न च रात्रिभोज्यं कुर्वीत पेयं पय एव केवलम् ।
तृतीययामे रससेवनं तु कृत्वा निशायाः प्रहरे व्यतीते ॥ ११२
सेवेत कान्तां कमनीयगात्रां घनस्तनीमुज्ज्वलचारुवस्त्राम् ।
रत्युत्सुकां कातरलोलनेत्रां विलोलहारावलिमादधानाम् ॥ ११३
किं कामे तनुकामिनां मलयजेनावश्यजेनाऽऽशु किं
किं चन्द्रेण परोपतापजनिना पुंस्कोकिलेनापि किम् ॥ ११४
सहस्रशः सन्ति यदा तरुण्यो मदालसाः पीनपयोधरा दृढाः ।
तदा रसेन्द्रः परिषेवणीयो विकारकारी भवतीह नान्यथा ॥ ११५

अथ कामेश्वरो मोदकः—सम्यङ्भारितमभ्रकं कटुफलं कुष्ठाश्वगन्धा वचा
मेथी मोचरसो विदारिमुसलीगोक्षूरैकेक्षूरकम् ।
रम्भाकन्दशतावरी ह्यजमुदा माषास्तिला धान्यकं
यष्टीनागबलार्कचूरमदनं जातीफलं सैन्धवम् ॥ ११६
भार्ङ्गी कर्कटशृङ्गिका त्रिकटुकं द्वे जीरके चित्रकं
चातुर्जातपुनर्नवागजकणाद्राक्षाशठीकट्फलम् ।
शाल्मलयङ्घ्रिफलत्रिकं कपिभवं बीजं समं चूर्णये-
च्चूर्णार्धा विजया सिता द्विगुणिता मध्वाज्यमिश्रं तु तत् ॥ ११७

---

१ घ. भाव्यं । २ घ. °धुना ले° । ३ ज्ञ. सुता । ४ ङ. °रकेक्षुर । ५ ज्ञ. °कबोरदमनं । ६ ज्ञ. °सटीबालक° । ७ घ. °श्चं ततः ।

कर्षार्धां गुलिकां विलेह्यमथवा कृत्वा च तत्सेवये-
त्पेया क्षीरसितानुवीर्यकरणे स्तम्भेऽप्ययं कामिनाम् ।
रामावश्यकरः सुखातिसुखदः प्रौढाङ्गनाद्रावकः
क्षीणे पुष्टिकरः क्षयक्षयकरो नानामयध्वंसकः ॥ ११८
नित्यानन्दकरो विशेषकवितावाचाविलासोद्भवं
धत्ते सर्वगुणं महास्थिरवयो ध्यानावधानेऽप्यलम् ।
अभ्यासेन निहन्ति मृत्युपलितं कामेश्वरो वत्सरा-
त्सर्वेषां हितकारको निगदितः श्रीनित्यनाथेन सः ॥ ११९
कृकवाकूग्रपिच्छं तु मुद्रिकाकारकं कृतम् ।
ऊर्णनाभेः सुजालेन वेष्टयित्वाऽथ धारयेत् ॥ १२०
वामहस्तकनिष्ठायां नरो वीर्यं न मुञ्चति । कर्पूरं टङ्कणं सूतं मुनिपुष्परसं मधु ॥ १२१
मर्दयित्वा लिंपेत्तेन लेपो यावत्तु तिष्ठति । लिङ्गं तु पुण्डरीकस्य चूर्णीकृत्य प्रयोजयेत् ॥ १२२
मधुना तिलकं कृत्वा रेतस्तम्भकरो ह्यलम् ॥ १२२

अथ पूर्णचन्द्रः—सूतं गन्धं चाश्वगन्धागुडूचीयष्टीतोयैर्वासरैकं विघृष्य ।
क्षुद्रं शङ्खं मौक्तिकं लौहकिट्टं भस्मीभूतं सूततुल्यं च दद्यात् ॥ १२३
भूकूष्माण्डैर्वासरैकं विघृष्य गोलं कृत्वा भूधरे तं पुटेत ।
चूर्णं कृत्वा नागवल्लीरसेन दद्यादेकं मर्दयित्वा च निष्कम् ॥ १२४
मध्वाज्याभ्यां पूर्णचन्द्रं रसेन्द्रं पुष्टिं वीर्यं दीपनं चैव कुर्यात् ।
योज्यश्चायं पित्तरोगे ग्रहण्यामर्शोरोगे सेवयेद्धोलयुक्तम् ॥ १२५
स्त्रीणां तापे शाल्मलीनीरयुक्तं मात्रामानं कालदेशं विभज्यं ॥ १२६
शुद्धं गन्धं वाजिगन्धां च यष्टिं मागन्ध ----- माजिगन्धाम् ।
मध्वाज्याभ्यां शाल्मलीसत्त्वयुक्तां शम्बूकैर्वा भुज्यते वाऽऽज्यमिश्रैः ॥

अथ मदनजीवनः—कर्पूररससंयुक्तं सौभाग्यरससंयुतम् ।
लेपाय क्रियते नित्यं नाम्ना मदनजीवनः ॥ १२८

अथ महाकल्कः—धान्याभ्रकं विनिक्षिप्य मुसलीरसवार्धितम् ।
स्थाल्यां क्षिप्त्वा निरुध्याथ पिधान्या मध्यरन्ध्रया ॥ १२९
स्थाल्यधो ज्वालयेद्वह्निं यामपर्यन्तमुद्धतम् । ततः क्षिपेत्पिधान्यां हि क्योम्नस्त्वष्टगुणं पयः ॥
जीर्णे पयसि पिष्ट्वा तत्तालमूलीरसैः पुनः । इत्थं हि साधयेद्व्योम त्रिवारमतियत्नतः ॥ १३१
अजादुग्धैः पुटेत्पश्चाद्वाराणि खलु विंशतिः । कम्पिल्लकरसेनापि विष्णुक्रान्तारसेन च ॥ १३२
कदलीकन्दतोयेन तालमूलीरसेन च । शतवारं पुटेदेवं भवेद्व्योम रसायनम् ॥ १३३

---

१ झ. कर्षार्धां गुटिका विलेहम° । २ झ. °त्वा सदा सेवयेत्पीत्वा क्षीरसि° । ३ झ. °स्तम्भल्यलं । ४ झ. तु मुद्रीकाकारतां कु° । ५ घ. गुणेनाभस्तु नाले° । ६ झ. लिङ्गं । ७ झ, °त्वा रत° । ८ झ. °रोल्यलं° । ९ झ. लोहतुल्यं । १० झ. °ज्यं वाऽऽज्यं वा सि । ११ झ. वाऽति पं° । च. धृत्वा । १२ क, °कान्तर° ।

तुल्योमभासितं ताप्यभस्म ताम्रस्य भस्म च । शुल्वभस्म च तत्सर्वं समांशं परिकल्पयेत् ॥ १३४
भावयेत्सप्तधा निम्बरसैर्लोध्ररसेन च । केतक्या मार्कवस्यापि कदल्यास्त्रिफलस्य च ॥ १३५
कोरकस्यापि सारेण तावद्वाराणे यत्नतः । इति निष्पन्नकल्केऽस्मिंस्तत्समां त्रिफलां क्षिपेत् ॥
भस्मसूतं सिताक्यौषं चित्रकं च पृथक्पृथक् । मधुना गुटिकाः कार्याः शाणेन प्रमिताः खलु ॥
महाकल्क इति ख्यातो दस्राभ्यां परिकीर्तितः ॥ १३७

एकां गोलीं समारभ्य तथैकैकां विमर्दयेत् । चतुर्गोलकपर्यन्तं मण्डले मण्डले खलु ॥ १३८
सेवितो द्वादशाब्दं तु जरामृत्युविवर्जितः । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो दृढदीपनपाचनः ॥ १३९
भीमतुल्यबलः श्रीमान्पुत्रसंततिसंयुतः । सर्वारोग्यमयो भीमसमानभुजविक्रमः ॥ १४०
सर्वायाससहिष्णुश्च शीतातपसहस्तथा । अमन्दसंमदोपेतः प्रौढस्त्रीरतिरञ्जनः ॥ १४१
दृढसर्वेन्द्रियो भूत्वा जीवेद्वर्षशतत्रयम् । श्वासं कासं क्षयं पाण्डुं तथैवाष्टौ महागदान् ॥ १४२
मण्डलार्धेन शमयेज्ज्वरादीनां तु का कथा । सर्वगोरससंयुक्तं पथ्यं कार्यं रसायने ॥ १४३
रोगोचितमथान्यच्च ददीत खलु रोगिणे । संसारसुखमिच्छद्भिः सुखं जीवितुमिच्छुभिः ॥
नित्यं रसो निषेव्योऽयं दिव्यामृतसमो मतः ॥ १४४ ॥ १४७७

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये वाजीकरणनिरूपणं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

[अथ लोहकल्पः ।]

अल्पमात्रोपयोगित्वादरुचेरप्रसङ्गतः । क्षिप्रमारोग्यदायित्वादोषधेभ्योऽधिको रसः ॥ १
लोहं मृतं कन्दविषं सूतं चेति निगद्यते । कार्यः पानकषायोऽस्मिन्षोडशांशावशेषितः ॥ २
अथ पञ्च मृदा लिप्तं हेम्नः पत्रं पुटानले । विपचेन्नागमाबाप्य रूप्यं चोर्ध्वाग्निना धमेत् ॥ ३
स्नुह्यर्कक्षीरलवणक्षाराम्लकृतलेपनम् । तप्तताम्रस्य निर्गुण्ड्या रसे सिञ्चेत्पुनःपुनः ॥ ४
वङ्गनागं रसे तस्मिंस्तन्मूलेनावचूर्णकम् । यैत्पात्राध्युषिते तोये तैलबिन्दुर्न सर्पति ॥ ५
तारेणाऽऽवर्तते यत्तत्कौन्तलोहं तु तत्स्मृतम् । अयसामुत्तमं सिञ्चेत्तप्तं तप्तं वरारसे ॥ ६
एवं शुद्धानि लोहानि पिष्टान्यम्लेन केनचित् । मृतसूतस्य पादेन प्रलिप्तानि पुटानले ॥ ७
पचेत्तुल्यस्य वा ताप्यगन्धाश्महरतेजसः । अथवा मृतनागेन स्नुहीक्षीरेण काञ्चनम् ॥ ८
रूप्यं स्नुक्षीरतोयाभ्यां ताम्रं मूत्राम्लगन्धकैः । हरितालपलाशाभ्यां वङ्गं नागं मनोहया ॥ ९
पारिभद्रस्य च रसेनाथवा भर्जयेत्त्रपु । चिर्भिक्षाभिक्षुवीरद्रुबोधिवृक्षैरहिं पुनः ॥ १०

---

१ क. °मससि° । २ घ. °व्योषचि° । ३ क. °कैकं वि° । ४ क. °ढकायोऽग्निदीपनः । ५ घ. शीतताप° । ६ क. °मन्दः सं° । ७ घ. °मिच्छति । ८ घ. °तरसो मृ° । ९ ज. °मो भृतैः । १० ग. °शेषतः । ११ क. °षितम् ॥ २ ॥ १२ घ. तत्पा° । १३ घ. °रेण व° । १४ घ. °त्कालो° । १५ घ. °तालाभ्यां । १६ क. °भिक्षुवीरतरुबो° ।

अहिमाराहिरमनीवासावज्रलताऽर्जुनैः । स्त्रीस्तन्ये हिङ्गुलेनायः पचेल्लिप्त्वा पुटेऽनले ॥ ११
सर्वमेव मृतं लोहं सोत्थानं यदि सेवनात् । शूकवर्णाभकण्ठेत्वक्स्फोटारुचि विबन्धकृत् ॥ १२
पक्वं यावन्निरुत्थानं सेव्यं वारितरं हि तत् । कान्ते पुनः कलाभागतांप्ये सक्षौद्रसर्पिषि ॥ १३
क्षिप्तमावर्तितं तारं स्वप्रमाणं भवेद्यदि । जानीयात्तन्निरुत्थानं सोत्थानं च मुहुर्मुहुः ॥ १४
त्रिफलाक्वाथसंपृक्तं विपचेत्पुटपाचके । हेम्नो रूप्यस्य वा भस्म वरीभृङ्गाम्बुभावितम् ॥ १५
गुञ्जाप्रमाणं त्रिफलासितामध्वाज्यसंश्रितम् । बृंहणं वृष्यमायुष्यं कामलापाण्डुकुष्ठजित् ॥ १६
गन्धकेन समांशेन प्राग्वत्ताम्रं च मारितम् । धान्याभ्रकं च तुत्थं च दशनिष्कं पृथक्पृथक् ॥
भावितं मातुलुङ्गाम्लेनाऽऽर्द्रकस्य रसेन च । ताम्रं सोष्णोदकं गुल्मप्लीहशूलामवातजित् ॥ १८
आर्द्रालकुचभृङ्गाणां रसपिष्टेन कस्यचित् । गन्धकेन समांशेन प्राग्वत्ताम्रं च मारितम् ॥ १९
कञ्चुकस्थमिह त्रिंशत्कर्षं चूर्णितगन्धकम् ॥ २०
दत्त्वाऽल्पशोऽग्निनाऽल्पेन दत्त्वा धूपं विभर्जयेत् । प्रस्थाम्बुमर्दितस्यास्य प्रदानाग्निःसृतं युतम् ॥
तुत्थनीलाशिलाजाभ्यां कर्षांशाभ्यां विशोषयेत् । ताम्रद्रुतिरियं साज्यमानुषीक्षीरमाक्षिका ॥
काचार्मपिल्लाभिष्यन्दद्रवणशुक्रगतिप्रणुत् । तत्किट्टं दद्रुकिटिभपामादीन्लेपनाज्जयेत् ॥ २३
मारितं त्रपुसीसं वा हारिणं शृङ्गमाकुली । कार्पासवासितं तक्रं मौहिषं च प्रमेहजित् ॥ २४

नवनवतिस्त्रिफलाया मृतस्य नागस्य शततमो भागः ।
दार्व्याकुलीफलत्रयकनकजलमस्थपेषितं निखिलम् ॥ २५

शैतगुलिकाप्रमितं तत्पीतं तक्रेण मेहहरम् । पिबतः कषायमभयादार्व्यक्षसमांशपाठायाः ॥ २६
कृष्णलोहेन योक्तव्यो बालेनोपचितो हि सः । कुमारयूनमध्ये तु वरमध्यावरे क्रमात् ॥ २७
एकद्वित्रिगुणात्कालादुपयुक्तं गुणावहम् । परण्डेवह्निशम्बूकवर्षाभूव्योषसैन्धवम् ॥ २८
अन्तर्धूमविदग्धायाश्चूर्णं सोष्णाम्बु शूलजित् । त्रिफलामृतनिर्गुण्डीमेघनादपुनर्नवा ॥ २९
कासमर्दालिधत्तूरवज्रिणीनां रसैरिदम् । भावितं गुडमध्वाज्यैर्जलतक्रानुपायिनः ॥ ३०
स्वल्पक्षीररसांशस्य हन्याज्जीर्णज्वरं क्षयम् । कुष्ठास्थिस्रावपाण्डुर्शः पक्तिशूलप्लिहामयान् ॥ ३१
बाकुचीनिम्बपञ्चाङ्गं वेल्लचित्रकवत्सकम् । पथ्यानागरशम्याकगुडूचीकटुकीफलम् ॥ ३२
खदिरासनसारेण भावितं लोहभस्म च । कर्षमात्रं समध्वाज्यं क्षयकुष्ठनिषूदनम् ॥ ३३
गुडस्य कुडवे पक्वं लोहभस्म पलोन्मितम् । कोलप्रमाणं रोगेषु तैस्तैर्योगैः प्रयोजयेत् ॥ ३४
त्र्योषादिनवकस्यांशस्तथांऽशो लोहभस्मनः । अंशोऽष्टमजतुनः खण्डस्याष्टौ सर्वं समाक्षिकम् ॥
कान्तपात्रगतं यक्ष्मज्वरापस्मारघस्मरम् । निम्बसारत्रिमधुरत्रिफलालोहगन्धकम् ॥ ३६
चूर्णमर्जुनपत्र्या वा सभृङ्गत्रिफलांपसम् । सेवितं मधुसर्पिर्भ्यां जरावैरूप्यनाशनम् ॥ ३७
मधुकं मृतलोहं च धात्री च त्रिगुणोत्तरम् । रसेन भावितं छिन्नरुहायाः साज्यमाक्षिकम् ॥ ३८

---

१ घ. °भेवं मृ° । २ घ. 'कपूर्णा' । ३ झ. °कण्ठं च स्फो° । ४ च. °ण्ठत्वस्फो । ५ च. °न्थनुत् । ६ ज. °लाकण्ठत्वक्स्फोटारुचिविबन्धकृत् । पक्वं यावन्निरुत्थानं सेव्यं वारितरं हि तत् । कान्ते पुनः कृष्णभागास्ताप्ये° । ७ ग. °ताप्यं स° । ८ पिषः ॥ १२ ॥ ९ क °वकैः । १० क. 'रीभृङ्गा° । ११ क. विमर्दये° । १२ क. प्रसादाग्निः° । १३ झ. सं वारि° । १४ क. °र्पासावा° । १५ ग. °सपिशितं । १६ घ माक्षिकं । झ. माहिष्यं । १७ झ. शशगुं । १८ झ. तुत्थीतं त° । १९ घ. °ऽवाहैंश° । २० घ. 'लिप्तुं' । २१ झ, °लायुतम् ।

सेवितं भोजनस्याऽऽदौ वातपित्तामयाञ्जयेत् । मध्ये प्रविष्टमन्तेऽम्लपित्तं शूलं च पक्तिजम् ॥
भल्लातकसहस्राभ्यां त्रिफलामुस्तचित्रकैः । हस्तिपिप्पल्यपामार्गसहदेवीकुटेरकैः ॥ ४०
कणामूलामृताचव्यैर्द्रोणेऽपां कुडवोन्मितैः । पक्के पदस्थे लोहस्थे तुलार्धे तीक्ष्णलोहतः ॥ ४१
मानिकां च घृतात्पक्त्वा विडङ्गं चित्रकं त्वचम् । त्रिफला पञ्चलवणं त्र्यूषणं च पृथक्पलम् ॥
पलानि सूरणस्याष्टौ वाराह्या वृद्धदारुकात् । चतुष्पलं पुष्परसस्यार्धप्रस्थं च निक्षिपेत् ॥ ४३
प्रातर्भोजनकाले वा लीढमेतद्रसायनम् । निहन्ति च ग्रहण्यर्शःशूलगुल्मकृमिक्षयान् ॥ ४४

अथ खण्डखाद्यम्—वासाभाङ्गर्यमृताभीरुवचाखदिरपुष्करैः ।
मुसलीभिक्षुकोरण्टैः सूर्पे चापां च मुष्टिकैः ॥ ४५
पक्केऽष्टशिष्टे ताम्रस्थे प्रस्थांशे खण्डसर्पिषी । ताप्येन रूक्ममलोहस्य हृतस्याप्यञ्जलित्रयम् ॥ ४६
पक्केऽस्मिंल्लोहतां याते कुस्तुम्बुरु शिलाजतु । शृङ्गीविडङ्गत्रिफलाजातीफलकटुत्रिकम् ॥ ४७
चातुर्जातं च शुक्त्यंशं प्रस्थार्धं च मधु क्षिपेत् । खण्डखाद्यमिदं लीढं कर्षमात्रं रसायनम् ॥ ४८
क्षीरानुपस्य क्षपयेत्क्षयकासारुचिक्लमान् । शीतपित्ताम्लपित्तास्रवातपित्तास्रकामलाः ॥
कुष्ठमेहप्लिहानाहकार्श्यं शूलं च पक्तिजम् ॥ ४९
अथोष्णवारिपिष्टेन कान्तलोहं ससिन्धुना ॥ ५०
कफे कुठेरच्छिन्नेन पित्ते वाते गलाम्बुना । उभयेन वयस्तम्भे ताप्येन गलरुक्षु च ॥ ५१
कण्ड्वां मनोहया स्रोतोविबन्धे मरिचाङ्घ्रिणा । क्षिप्तं पक्वेष्टकायन्त्रे द्रावितं जलसंनिभम् ॥ ५२
निषिक्तं त्रिफलाक्वाथे पर्पटीभूतमार्यसे । संचूर्ण्य तेन क्वाथेन पिष्ट्वा स्थाल्यां विपाचितम् ॥५३
षोडशाङ्गुलगर्तान्तः संपुटे चापरीक्षणात् । आर्द्रकाभीरुमुसलीविदारीभृङ्गहस्तिजैः ॥ ५४
रसैस्तथा मुहुस्ताम्रं धान्याभ्रं काञ्जिके प्लुतम् । तेन पिष्टं घृतं क्षौद्रे मत्स्याक्षीमेघनादयोः ॥
जयन्त्यास्तीक्ष्णशार्ङ्गेर्योर्मुसलीमाणिमन्थयोः । वज्रिणीसातलावाद्यावर्षाभूणां रसेन च ॥ ५६
क्षीरेण च पृथक्कुर्यात्पेषणादिक्रियात्रयम् । कज्जलाभं द्वयं चैतद्यथाकौंथं विभावयेत् ॥ ५७
दन्तीत्रिवृच्चित्रकहस्तिकर्णीव्योषाष्टवर्गत्रिफलाविडङ्गम् ।
पलाशबीजाम्बुदजीरकैला व्याघ्री च दन्त्यादिरिह प्रदिष्टः ॥ ५८
पलानि पञ्च कान्तस्य सर्वत्राभ्रकचूर्णयोः । सार्धे द्वे भल्लं सार्धानि वाते पित्ते पुनः क्रमात् ॥
पञ्च पादेन युक्तानि पञ्च पञ्च कफे पुनः । तत्र कान्ताभ्रके क्षिप्त्वा त्रिफलाक्वाथमाढकम् ॥६०
प्रस्थितानि गुणस्याष्टौ क्वाथस्य पयसस्तथा । पलानि षोडशाऽऽज्यस्य सिद्धेत्पाकवशात्पुनः ॥
वाताद्यपेक्षया पङ्क्तोत्कारिकावालुकानिभे । अफेने वर्णगन्धाढ्ये कटूष्णे पीतसर्पिषि ॥ ६२
दन्त्यादिचूर्णमावाप्य स्थापितेनेतरेण वा । घृतेन पेषितं भाण्डे घृतस्निग्धे निधापयेत् ॥ ६३

---

१ घ. °मन्नेऽम्ल° । २ ग. °त्रकत्व° । ३ ग. °वणक्षू° । ४ ग च । ५ घ. °ल्मवमि° । ६ च. °लीमिक्षु° । ७ घ. °ष्टैः शूर्पे° । ८ क. हस्तस्या° । ९ झ. स्मिंल्लोहं° । १० झ °र्धं च मधु क्षि° । ११ झ. °चिश्रमा° । १२ झ. कुष्ठं हलीमकाना° । १३ झ. कुमार° । १४ घ. °रच्छन्ने° । १५ क. गर्ते । १६ च. °विड्बन्धे । १७ झ. °टीसूत° । १८ क. °यये । १९ झ. लीमणि° । २० ग. °क्वाथे वि । २१ च. समानि । २२ झ. पक्वं । २३ झ. °भ्रकं क्षि । २४ घ. °तानुमु° । २५ घ. °लुके नि° । २६ च. कफेन । २७ च. °ष्णो पित्तसं° । २८ च. °र्पिषः ॥

कुर्यात्तत्कल्पनापाको श्लेष्मणीव रसायने । स्वस्थः शरन्निदाघाभ्यामन्यथाकृतशोधनः ॥ ६४
घृतमाक्षिकमात्रा वा लौहे लोहेन मर्दितः । रसायनं द्वौ दिवसौ द्वे द्वे गुञ्जे ततः परम् ॥ ६५
द्वन्द्वद्वद्ध्या दिने द्वे द्वे परं विंशतिवासरान् । प्रातर्विंशतिगुञ्जानां भागौ द्वौ भागमेव च ॥ ६६
प्राग्भक्तमर्धमर्धं वा भक्षयेदुक्तकालयोः । एवं मात्राविभागेन व्याधिक्षीणोऽपि सर्वदा ॥ ६७
लोहादष्टगुणं क्षीरं धारोष्णं घृतमेव वा । वयःस्तम्भेऽनुपातव्यं व्याधौ क्वाथो यथोदितः ॥ ६८
आस्वाद्य चानु मुस्तानां निर्यासं दन्तपीडितम् । मूलानि भक्षयेत्तासामास्यवैरस्यनुत्तये ॥ ६९
क्रूरकोष्ठस्तु दीप्ताग्निरनुलोमयितुं मलान् । तप्तं क्षीरं पिबेद्भूयस्ताम्बूलं भक्षयेन्मुहुः ॥ ७०
स्नानमर्दनविष्टम्भि विदाह्यम्लमजाङ्गलम् । सप्तसप्ताहमथवा त्रिःसप्ताहं परित्यजेत् ॥ ७१
शालिमुद्गरसं सर्पिर्वेत्राग्रं बृहतीद्वयम् । दीर्घे पटोलवार्ताके तालकं मूलकन्दकम् ॥ ७२
शतावर्यौ सजीवन्तीशृङ्गाटसुनिषण्णकम् । तन्दुलीयकधान्याकं सराजक्षववास्तुकम् ॥ ७३
जाङ्गलं शफराः कृष्णमीना रोहितमद्गुरौ । द्राक्षादाडिमखर्जूररम्भाकोलं च शस्यते ॥ ७४
जीर्णौषधस्तु दीप्ताग्निः प्रातः पित्तादबुभुक्षितः । अर्धमात्रं पिबेत्क्षीरं सार्धमात्रं कृशो नरः ॥ ७५
दिवसाः सप्त सप्तास्मिन्दिने द्वित्रिगुणाः क्रमात् । जघन्यमध्यप्रवरः सेवाकालो विधीयते ॥ ७६
पूर्वक्रियेयं द्विगुणा सोत्तरा नात्र यत्नणा । यथाकालं मलोत्सर्गः शरीरोदरलाघवम् ॥ ७७
हृद्योद्गारशुद्धिश्च जीर्णलोहस्य जायते । लोहाभ्रवृत्तौ सामत्वं लोहकिट्टप्रशान्तये ॥ ७८
उष्णाम्बु सयवक्षारं त्रिदिनात्रिदिनात्पिबेत् । रसेनागस्त्यपत्राणां विडङ्गं चान्तराऽन्तरा ॥ ७९
क्वाथमश्वत्थपत्राणां प्रसङ्गे छर्दिशूलयोः । सामान्यसिद्धिमाप्योक्त्वा भावनापुटपाचनैः ॥ ८०
यथायोगयुतं पक्वं त्रिफलाक्वाथसर्पिषा । साधितं भक्षयेत्कान्तमेकं वा केवलाभ्रकम् ॥ ८१
इह नानुपिबेत्क्षीरं न कुर्यात्तेन भोजनम् । मुद्गयूषं पिबेत्तोये कोष्णं च नियतो भवेत् ॥ ८२

एतल्लोहरसायनाख्यममृतं पक्वं यथोक्तं क्रमा-
ज्जुञ्जानः प्रतिवत्सरं नववपुः सार्धं तु वर्णेन्द्रियैः ।
दीर्घायुर्नवयौवनोन्नतकुचप्रौढाङ्गनावल्लभो
भोग्यैर्दन्तिबलो जराविरहितः पुत्रावृतः स्यान्नरः ॥ ८३
अङ्कोललोहमणिटङ्कणमाक्षिकन्यतार्क्यद्रिकत्रिकटुतुत्थशिलाजतूनाम् ।
भृङ्गोदकेन वटिकां च मसूरमात्रां खादेज्जयाय जरसः सकलामयानाम् ॥ ८४
अङ्कोल्लवेल्लाभ्रककान्ततार्क्यशिलाजतुव्योषफलत्रयाणाम् ॥
चूर्णं मुसल्याः समभागमतत्कुप्रानि लीढं मधुना धुनोति ॥ ८५
कान्ताभ्रत्रिफलाविडङ्गरजनीतार्क्याब्ददेवद्रुम-
व्योषैलाग्निपुनर्नवाङ्घ्रिगिरिजाङ्कोल्लैः समं गुग्गुलुम् ।

---

१ ग. °मन्यथा° । २ क. लोहे । ३ ग. भागो । ४ झ. प्राग्भुक्त° । ५ च. °म्भे तु पा° । ६ झ. क्वाथे । ७ ग. स्नानं म° । ८ क. °न्दकः ॥ ७२ ॥ ९ घ. °झाटं सविषाणक° । १० घ. °जूरं र° । ११ क. पूर्णक्रि° । १२ ग. महोत्सर्गः । १३ क. °वृतो सा° । १४ क. °वाप भा° । १५ क. °योग्ययु° । १६ क. °पिपाम् । १७ क. कोष्ठं । १८ ग. °न्द्रियः । १९ घ. °भोमथा° । २० घ. मद्यादन्त° । २१ झ. °दन्तिब° । २२ घ. °ङ्कोलवे° । २३ ग. °ज्ञातकोलैः स° ।

पिष्ट्वा भृङ्गजलेन सूक्ष्मगुलिकां खादेद्यथासात्म्यतो
मेदःश्लेष्मसमीरणोल्बणगदेष्वन्येषु वा पूरुषः ॥ ८६
व्योषं कृष्णतिलासनस्य कुसुमं मण्डूरसैरेयकं
दोषाशेलुसितात्रिवृत्कृमिहरं भृङ्गानि भल्लातकम् ।
श्रेष्ठावाकुचिकान्तलोहजरसस्तत्कान्तपात्रे स्थितं
खादेत्कुष्ठहरं रसायनवरं मध्वाज्यसंयोजितम् ॥ ८७
मण्डूरत्रिफलासितेतरतिलाजातीविडङ्गाकुली-
बाकुच्यभ्रककान्तगन्धकनिशामाधूकसारं रजः ।
पिष्ट्वा भृङ्गरसेन तस्य वटकान्खादेत्पयःपाचिता-
न्सर्वव्याधिहरान्रसायनवरान्मृत्योश्च मृत्युप्रदान् ॥ ८८
बद्ध्वा न्यस्तमहस्रयं कमलिनीपत्रे सधात्रीरसे
धौतं भृङ्गरसेन चुम्बकरजोयुक्तं द्विभागोत्तरम् ।
स्थाल्यां षड्गुणसारमारिषरसे यद्दारुदर्व्या धृतौ
संचाल्याम्भसि कल्कशेषितमिदं शीते क्षणाद्गालयेत् ॥ ८९
तस्मादादाय मूषायां स्वल्पायां द्रावयेद्घनम् । कान्तनागोऽयमुदकेनाञ्जनं नयनामृतम् ॥
कान्तपात्रे धृतं क्षीरं रसायनमनुत्तमम् ॥ ९०

अथ मृत्युहारिरसः—भयःपत्रं तिलोत्सेधं प्रतप्तं चतुरङ्गुलम् ।
एकविंशतिपर्यायं धात्र्या निर्वापयेद्रसे ॥ ९१
ततः शतपलं स्थाल्यां क्षिप्त्वा धात्रीरसोत्तमम् । कृत्वा ततः सुपिहितं भस्मराशौ विनिक्षिपेत्
मासि मासि समुद्धृत्य लोहदण्डेन घट्टयेत् । तस्मिन्विशुष्यति प्राग्वद्रसं धात्र्या प्रदापयेत् ॥
द्रवी भवति तत्सर्वं वत्सरात्पत्रमायसम् । ततः समन्ततोऽङ्गुष्ठपर्वमात्रमुखेन तु ॥ ९४
आयसेन स्रुवेणायःपात्रे कल्कीकृतं ततः । शृतं पृथक्समांशेन सेवेत मधुसर्पिषा ॥ ९५
जीर्णे साज्यं रसक्षीरयूषान्यतममिश्रितम् । षष्टिकोदनमश्नीयादुपयुञ्जेत वत्सरम् ॥ ९६
वर्षमन्यच्च शिष्टाशो यश्चितात्मा कुटीं वसेत् । अगम्यो रुग्जरामृत्युशस्त्राग्निविषवारिभिः ॥
जीवेद्वर्षसहस्रं वै सर्वभावेष्वतीन्द्रियः ॥ ९७ ॥ इति मृत्युहारिरसः ।

ताम्ररौप्यसुवर्णानामयमेव पृथग्विधिः । द्विगुणं तद्गुणोत्कर्षाज्ज्ञानीयादुत्तरोत्तरम् ॥ ९८
हेमधात्रीरसं क्षौद्रं गायत्रीरसभावितम् । लिहन्ननु पिबेत्क्षीरं दृष्टरिष्टोऽपि जीवति ॥ ९९
मधुमागधिकाविडङ्गसारात्रिफलाहेमघृतं सितां च खादन् ।
जरयाऽनवलीढदेहकान्तिः समधातुश्च समाः शतं च जीवेत् ॥ १००

---

१ ग. °थाशक्तितो । २ व्योषं शे° । (साधीयान्) । ३ ग. °हरजस° । घ. °हहरजस्तं । ४ घ. °ण्डूकात्रि° । ५ ग. °जातावि° । ६ ज. °हस्त्यहं क° । ७ ज. °पत्रैः स° । ८ घ. युक्तद्वि° । ९ ज. °णरुक्मा° । १० च. धृतो । ११ घ. कल्पशे° । १२ घ. सृतं । १३ ग. °द्रसम् । १४ च. °न्विशुद्धयति । १५ च. दृढी भ° । १६ ग. °द्वान्नो च° । १७ क. °गिवधः । १८ ज. °श्रीफलं क्षौ° । १९ ज. °समर्दितम् । २० ज. तेन युक्तं पि° ।

आयुष्कामः शङ्खपुष्प्या समेतं मेधाकामः काञ्चनं सोग्रगन्धम् ।
लक्ष्मीकामः पद्मकिञ्जल्कयुक्तं खादेत्कामं कामकामो विदार्या ॥ १०१
सपद्मबीजामलकाभयाक्षं सर्पिर्मधुभ्यां कनकं लिहन्तः ।
दीर्घायुषो मन्दजरोपतापाः सरीसृपाणां च भवन्त्यगम्याः ॥ १०२
मृतानि लोहानि रसौ भवन्ति निघ्नन्ति रोगान्परिशीलितानि ।
किञ्चोपचारस्य समग्रयोगात्पुष्यन्ति धातूनतिदीर्घमायुः ॥ १०३ ॥ ३५८० ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये मृतलोहकल्प-निरूपणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अथ विषकल्पः ।

ईश्वर उवाच—

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यत्रोत्पन्नं महाविषम् । भेदास्तस्य वरारोहे यत्र तत्र सविस्तरम् ॥ १
देवदैत्योरगाः सिद्धा गन्धर्वा यक्षराक्षसाः । पिशाचाः किंनराश्चैव मिलित्वा च वरानने ॥ २
एकतो बलिराजश्च ब्रह्माद्याश्च तथैकतः । मन्थानं मन्दरं कृत्वा नागराजेन वेष्टितम् ॥ ३
क्षीराब्धिमन्थनं तत्र प्रारब्धं सुरसुन्दरि । निर्गतास्तत्र रत्नौघाः कामधेन्वादयः प्रिये ॥ ४
अमला कमलोत्पन्ना पश्चादुच्चैश्रवास्ततः । ऐरावतो महाकायो निर्गतं देवि चामृतम् ॥ ५
अतीव मन्थनाद्देवि मन्दराघातवेगतः । अहिराजश्रमाद्देवि विषज्वाला विनिर्गता ॥ ६
ततोऽतिघोरा सा ज्वाला निमग्ना क्षीरसागरे । तया तत्रैव चोत्पन्नं कालकूटं महाविषम् ॥ ७
प्रलयानलसंकाशं क्रुद्धः काल इवोत्कटः । तं दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे दानवाश्च महाबलाः ॥ ८
विषण्णवदनाः सद्यः प्राप्ताश्चैव मदन्तिकम् । ततस्तैः प्रार्थ्यमानोऽहमपिबं विषमुत्तमम् ॥ ९
ततोऽवशिष्टमभवन्मूलरूपेण तद्विषम् । पत्ररूपेण कुत्रापि मृत्तिकारूपतः क्वचित् ॥ १०
कुत्रचित्तोयरूपेण धातुरूपेण कुत्रचित् । कन्दरूपेण कुत्रापि त्रयोदशविधं विषम् ॥ ११
तेषु श्रेष्ठं कन्दविषं त्रयोदशविधं स्मृतम् । कर्कटं कालकूटं च वत्सनाभं हलाहलम् ॥ १२
वालुकं कर्दमं चैव सक्तुकं मूलकं तथा । सर्षपं शृङ्गकं देवि मुस्तकं च महाविषम् ॥ १३
हारिद्रकमिति प्रोक्तं त्रयोदशविधं विषम् । कर्कटं कपिवर्णं स्यात्काकचञ्चुनिभं पुनः ॥ १४
कालकूटं ततो ज्ञेयं वत्सनाभं तु पाण्डुरम् । भङ्गुराकन्दवद्देवि नीलवर्णं हलाहलम् ॥ १५
वालुकं वालुकाभं च कर्दमं कर्दमोपमम् । सक्तुकं श्वेतवर्णं स्याच्छुक्लकन्दं तु मूलकम् ॥ १६
सर्षपं पीतवर्णं स्याच्छृङ्गिकं कृष्णपिङ्गलम् । मुस्ताभं मुस्तकं प्रोक्तं रक्तवर्णं महाविषम् ॥ १७
हारिद्रकं पीतवर्णं विषभेदाः प्रकीर्तिताः । चतुर्धा वर्णभेदेन विषं ज्ञेयं मनीषिभिः ॥ १८

---

१ घ. घ्नन्त्येव । २ ग. त्पुष्णाति । ३ घ. ननु दीं । ४ ज. भेदं तस्य । ५ घ. °गताः । ६ क. काम । ७ ज. मंदर्षयः । ८ क. खिवर्णव । ९ च. स्मृतम् । १० ज. °पं भृङ्गकं चेति मु° । ११ ग. °र्णं स्याच्छुक्लकं° ।

ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राः श्वेतरक्ताश्च पीतकाः । कृष्णवर्णः क्रमाज्ज्ञेयो वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १९
मारणे कृष्णवर्णं स्याद्रक्तं तु रसकर्मणि । पीतवर्णं क्षुद्रकार्ये श्वेतवर्णं रसायने ॥ २०
क्षीरोदसागरे देवि मथ्यमाने वरानने । उत्पन्नममृतं देवि तथोत्पन्नं महाविषम् ॥ २१
आरोटं भक्षयेद्देवि विषं सर्षपमात्रकम् । प्रथमे दिवसे पश्चाद्द्वितीयादौ द्विसर्षपम् ॥ २२
पञ्चमे दिवसे देवि भक्षयेत्सर्षपत्रयम् । षट्सप्ताष्टदिनेऽप्येवं नवमे वेदसंख्यया ॥ २३
भक्षयेद्राजिकावृद्ध्या यावद्भुञ्जामितं भवेत् । मासमात्रप्रयोगेण कुष्ठान्यष्ट हरेद्विषम् ॥ २४
पुण्डरीकं सविस्फोटं श्वेतमौदुम्बरं तथा । छिन्नाभिन्नं कपालाख्यं क्लिन्नाढ्यं शवगन्धि च ॥
कुष्ठानि गदितान्यष्ट हन्याद्देवि महाविषम् ॥ २५
षण्मासस्य प्रयोगेण कामरूपो भवेन्नरः । संवत्सरप्रयोगेण सर्वरोगान्व्यपोहति ॥ २६
द्विवत्सरप्रयोगेण दिव्यदेहो भवेन्नरः । मात्रया भक्षितं देवि विषमप्यमृतायते ॥ २७
मात्राधिकं वरारोहे ह्यमृतं वा विषं भवेत् । अमृतं सहसा युक्तं शीलितं विषमेव वा ॥ २८
सात्म्यासात्म्यं विकाराय मृत्यवे च वरानने । वेगान्यष्ट प्रजायन्ते सहसा विषशीलिनः ॥ २९
प्रथमे त्वग्विकारः स्याद्द्वितीये वेपथुर्भवेत् । दाहो वेगे तृतीये स्याच्चतुर्थे विकृतो भवेत् ॥ ३०
फेनोद्गतिः पञ्चमे स्यात्स्कन्धयोर्भङ्गजां ततः । जाड्यता सप्तमे वेगे चाष्टमे मरणं ध्रुवम् ॥
एवं ज्ञात्वा वरारोहे प्रतीकारं समाचरेत् ॥ ३१
पित्तान्तं वमनं कुर्यादामान्तं *रेचनं चरेत् । जातीनीलीश्वरीसिन्धुकाचमाच्यद्विकर्णिका ॥ ३२
त्रिफला करवीरं च कुष्ठं मधुकजीरकम् । क्षीरवृक्षत्वगैलेति विषघ्नोऽयं गणः स्मृतः ॥ ३३
विषघ्नं गोघृतं देवि माङ्गल्यं जीवनं स्मृतम् । अश्वगन्धां सगोजिह्वां त्रिशूलीं त्रिफलामपि ॥
प्रथमं भक्षयित्वा च सेवयेद्घृतं ततः । ब्रह्मचर्यं वरारोहे विषकाले समाचरेत् ॥
पथ्यं स्वस्थमना भुक्त्वा तदा सिद्धिर्न संशयः ॥ ३५
गव्ये क्षीरघृते पेये शाल्यन्नमिदमेव च । शीतलं च पिबेत्तोयं पित्तलानि च वर्जयेत् ॥ ३६
जाङ्गलानि च मांसानि छागलोहं च मद्गुरान् । शर्करां माक्षिकं क्षीरं सेवनीयं प्रयत्नतः ॥
एकं देवि सदा पथ्यमपथ्यं दूरतस्त्यजेत् ॥ ३७
उद्धृतं फलपाकेन नवं स्निग्धं घनं गुरु । अव्यापन्नं विषहरैरवातातपशोषितम् ॥ ३८
रक्तसर्षपतैलेन लिप्ते वाससि धारितम् । सकुकं मुस्तकं शृङ्गीबालुकं सर्षपाह्वयम् ॥ ३९
वत्सनाभं च कर्मण्यं कालकूटादिकं ततः । न जात्वन्यत्प्रयोक्तव्यं विषे तीक्ष्णे च चोरिते ॥
अतिमात्रे च कर्मण्ये पेयं घृतमनन्तरम् । सभार्ङ्गीदधिधूमोत्थं सारिवातन्दुलीयकम् ॥ ४१
आगारधूमसञ्जिष्ठायष्ट्याह्वैर्वा समन्वितम् । लिह्याद्वा मधुसर्पिर्भ्यां चूर्णितामर्जुनत्वचम् ॥ ४२
टङ्कणं मेघनादेन मधुनाऽपि पलङ्कषान् । विषं युञ्जीत नित्यं वै रसायनगुणैषिणः ॥
घृतोपस्कृतदेहस्य विशुद्धस्य हिताशिनः ॥ ४३

* इत्यक्षराणि मयैव कल्पितानि ।

१ च. °वर्गः क्षु° । २ च. °वर्णो र° । ३ ज्ञ. त्युक्तं । ४ ज. °सात्म्यवि° । ५ ज्ञ. वाह्यो मोहस्तती° । ६ ज. °एका दे° । ७ घ लुकास° । ८ ज्ञ क्रमः । ९ च. वारिते । १० घ. °धिधूमोत्थसा° । ११ घ. °ष्ठ्या चैव स° । १२ ज. °ना वलि° । १३ ज्ञ. वालि° । १४ ग. °वान् । १५ च. °नगवैषि° ।

सात्विकस्योदिते भानौ योज्यं शीतवसन्तयोः। ग्रीष्मे चाऽऽत्ययिके व्याधौ न वर्षासु न दुर्दिने
न क्रोधिनि न पित्तार्ते न क्लीबे राजवेश्मनि। क्षुत्तृष्णाभ्रमघर्माध्वव्याध्यन्तरनिपीडिते ॥ ४५
गर्भिण्या बालवृद्धेषु न रूक्षेषु न मर्मसु। अभ्यस्तेऽपि विषे यत्नाद्वर्ज्यवस्तु निवर्तयेत् ॥
कट्वम्ललवणं तैलं दिवास्वप्नमनलातपान् ॥ ४६
दग्विभ्रमं कर्णरुजमन्यांश्चानिलजान्गदान्। विषं रूक्षाशिनः कुर्यान्मृत्युमेव त्वजीर्णिनः ॥ ४७
अथ गोमूत्रसंयुक्तमातपे शोषयेच्यहम्। विषं बृंहणमेतद्धि विषस्याऽऽदौ प्रशस्यते ॥ ४८
तत्पिबेन्मस्तुना वातज्वरे क्षीरेण पित्तजे। यकृन्मूत्रेण कफजे सर्वजे त्रिफलाम्भसा ॥ ४९
रोध्रचन्दनपङ्क्त्यार्शर्कराघृतमाक्षिकैः। क्षीरेण च विषं युक्तं जीर्णज्वरहरं परम् ॥ ५०
निकुम्भकुम्भत्रिफलासर्पिर्मधुविषैः कृतः। निहन्ति मोदको जीर्णज्वरमेहत्वगामयान् ॥ ५१
शिखिकर्कैरसोपेतं विषमज्वरजिद्विषम् ॥ ५२
विषं यष्ट्याह्वयं राज्ञा सेव्यमुत्पलकन्दनम्। तन्दुलोदकपीतानि रक्तपित्तस्य भेषजम् ॥ ५३
राज्ञाविडङ्गात्रिफलादेवदारुकटुत्रयम्। पञ्चकं क्षौद्रसमृता विषं च श्वासकासजित् ॥ ५४
सिता रसविषक्षीरप्रवालमधुकाऽन्विता। श्वासहिध्मापहा लीढा छर्दिघ्नास्तु विषान्विताः ॥ ५५

अथ विषविद्रावणो घृतः—क्षौद्रोशीरमधुक्षाररजनीकुटजत्वचः।
च्यवनप्राशनोपेतं विषं क्षपयति क्षयम् ॥ ५६

विजया पिप्पलीमूलं पिप्पलीद्वयचित्रकैः। पुष्कराहासटीद्राक्षायवानीक्षारदीप्यकैः ॥ ५७
सितायष्टिद्विबृहतीसैन्धवैः पालिकैः पचेत्। सविषार्धपलैः प्रस्थं घृतात्तज्जीर्णभुक्तिपचेत् ॥ ५८
दुर्नाममेहगुल्मार्शस्तिमिरकृमिपाण्डुकान्। गलग्रहग्रहोन्मादकुष्ठानि च नियच्छति ॥ ५९
मुस्तावत्सकपाठाग्निव्योषप्रतिविषाविषम्। धातकीमोचनिर्यासं चूतास्थिग्रहणीहरम् ॥ ६०
कृच्छ्रघ्नं विषपथ्याग्निदन्तीद्राक्षानिशाद्वयाः। शिलाजतु विषं व्यूषमुदावर्ताऽमरीहरम् ॥ ६१
गोमूत्रक्षीरसिन्धूत्थविषपाषाणभेदकम्। वज्रवद्दारयत्येतदेकतः पीतमश्मरीम् ॥ ६२
त्रिफलास्वर्जिकाक्षारैर्विषं गुल्मप्रभेदनम्। पिप्पली पिप्पलीमूलं विषं शूलहरं तथा ॥ ६३
विषं द्रवन्तीमधुकं द्राक्षारास्नासटीकणाः। विषं वेल्लमिशक्षीरं गुल्मप्लीहनिबर्हणम् ॥ ६४
प्लीहोदरघ्नं पयसा शताहाकृमिजिद्विषम्। वायसीमूलनिष्काथपीतं कुष्ठहरं विषम् ॥ ६५
पर्यस्याराजवृक्षत्वक्त्रायन्तीबाकुचीबलात्। प्लीहघ्नीभकणाभ्यां च विषं क्वाथेन कुष्ठजित् ॥ ६६
अवल्गुजैडगजयोर्बीजं क्षारद्वयं विषम्। लेपः ससैन्धवः पिष्टो वारिणा कुष्ठनाशनः ॥ ६७
चित्रकार्कजटाहस्तिपिप्पलीबाकुचीविषैः। सचन्द्रकैरेडगजकरञ्जफलसैन्धवैः ॥ ६८

---

१ घ. कृशेषु। २ घ. °णितः। ३ ख. °कर्णिर°। ४ घ. °न्वितः। ५ ग. क्षौद्रक्षीर°। ६ घ. °कुष्ठज°। ७ घ. °नीसार°। ८ झ. °ल्मार्शति°। ९ ग. °ण्डुकाः। १० क. °र्यसचू°। ११ ग. चूलास्थि°। १२ घ. विषं पा°। १३ ज. त्येव तदन्तः पी°। १४ ग. °क्षारे वि°। १५ च. °धुकद्रा°। १६ क. °कणा। १७ ग. विषवे°। १८ झ. °यसा रा°। १९ च. बलान्। २० ग. °हद्गाम°। २१ च. °ग्रीटङ्गणा°। २२ च. °थे च कु°। २३ झ. °जैडगजयोर्बीजं क्षा°। क. °जैकविज°। २४ घ. °पः सैन्भवसंपि°। २५ क. °जहस्तिन्या पि°। २६ झ. चण्डकै°।

सज्योषसर्जिकाक्षारयवक्षारनिशाद्वयैः । अगारधूमसहितैर्बस्तमूत्रेण कल्पितैः ॥ ६२
भल्लातकाग्निश्यामाकविषैर्वा मूत्रपेषितैः । लेपो विचर्चिकादद्रुरसिकाकिटिभापहः ॥ ७०
श्यामाकपत्रत्वङ्मूलं विषं तक्रं च तद्गुणम् । कुष्ठतुम्बरुबीजानि वाजिगन्धाम्लवेतसम् ॥ ७१
हरिद्रा वायसी राम्ना हरितालं मनःशिला । पटोलनिम्बपत्राणि कणागन्धकसैन्धवम् ॥
विषं दारु शिरीषास्थि तक्रं लेपेन कुष्ठजित् ॥ ७२
करञ्जकरवीरार्कमालतीरक्तचन्दनैः । आस्फोताकुष्ठमञ्जिष्ठासप्तच्छदनिशानतैः ॥ ७३
सिन्धुवारवचाक्ष्वेलैर्गवां मूत्रे चतुर्गुणे । सिद्धं कुष्ठहरं तैलं दुष्टव्रणविशोधनम् ॥ ७४
कुष्ठाश्वमारभृङ्गार्कमूलक्षुक्षीरसैन्धवैः । तैलं सिद्धं विषापमभ्यङ्गात्कुष्ठजित्परम् ॥ ७५
भद्रश्रीदारुमरिचद्विहरिद्रात्रिवृद्धनैः । गोमूत्रपिष्टैः पलिकैर्विषस्यार्धपलेन च ॥ ७६
ब्राह्मीरसार्कजक्षीरगोशकृद्रससंयुतम् । प्रस्थं सर्षपतैलस्य सिद्धमाशु व्यपोहति ॥ ७७
पानाद्यैः शीलितं कुष्ठदुष्टनाडीव्रणापचीः । विषं भल्लातकीद्वीपिगुञ्जानिम्बफलैर्जयेत् ॥ ७८
लेपोऽम्लपिष्टैः श्वित्राणि पुण्डरीकं च दारुणम् ॥ ७९
ककुभारुष्करद्वीपिस्पृक्कापत्रैलवालुकम् । पिष्टं खादिरतोयेन त्रिरात्रमुषितं पिबेत् ॥ ८०
श्वित्री विषेण संघृष्टं तत्तत्स्फोटान्किलासंजान् । कण्टकेन विभिद्याशु लेपैर्लिम्पेच्च कौष्ठिकैः ॥ ८१
अथवा करवीरार्कमूलबाकुचिकाविषैः । वस्ताम्बुपिष्टैः सद्वीपिद्विपिप्पल्यरुष्करैः ॥ ८२

अथाऽऽस्तिकोक्तं श्वित्रारितैलम्—लाक्षासुराह्वपञ्जिष्ठाकुष्ठपद्मकसारिवाः ।
गुञ्जा मही कुरबको लाङ्गली वज्रकन्दकः ॥ ८३
वाराहीकन्दकार्स्फोता सप्ताह्वा गिरिकर्णिका । अर्काश्वमारयोर्मूलं नागपुष्पं नतं निशे ॥ ८४
देन्तीविषं हस्तिविषं पिप्पल्यो मरिचानि च । तैस्तैलं कटुतैलं वा चित्रस्याभ्यञ्जनं पचेत् ॥
सवर्णकरणं श्रेष्ठमास्तिकस्य वचो यथा ॥ ८५
एरण्डतैलं त्रिफला गोमूत्रं चित्रकं विषम् । सर्षपा सहितं पीतं वातार्तत्वमपोहति ॥ ८६
कोरकं चीरनिष्काथे लाङ्गलीविषसर्षपैः । गन्धकाङ्कोल्लमरिचैः सस्नुक्क्षीरैर्विपाचितम् ॥
जयेज्ज्योतिष्मतीतैलमनलत्वग्गदानपि ॥ ८७
स्वरसं बीजपूरस्य वचाब्राह्मीरसं घृतम् । वन्ध्या पिबन्ती सविषं सुपुत्रैः परिवार्यते ॥ ८८
वीरालाङ्गलिकादन्तीविषपाषाणभेदकैः । प्रयोज्यो मूढगर्भाणां प्रलेपो गर्भमोचनः ॥ ८९
देवदारु विषं सर्पिर्गोमूत्रं कण्टकारिका । वचा वाक्स्खलनं हन्ति बुद्धेश्च परिवर्धनम् ॥ ९०
विषं सर्पिः सिता क्षौद्रं तिमिरापहमञ्जनम् । विषं चैकमजाक्षीरकल्कितं घृतधूपितम् ॥ ९१
विषं धात्रीफलरसैरसकृत्परिभावितम् । अञ्जनं शङ्खसहितं प्रगाढं तिमिरं जयेत् ॥ ९२
विषमिन्द्रायुधं स्तन्यैर्घृष्टं काचजिदञ्जनम् ॥ ९३

---

१ घ. °पस्वर्जि° । । २ ज. पद्मम् । ३ क. °कीदन्तीगु° । ४ घ. °पित्तैः श्वि° । ५ घ. °ष्टं खदि° । ६ ग. °साजित् । ७ क. °न्दका । ८ घ. °स्फोतस° । ९ घ. दान्ती° । १० घ. वा श्वित्र° । ११ च. °स्तिक्यहृय । १२ घ. °तैलात्रि° । १३ ग. °ङ्कोलम । १४ घ. प्रयोज्यं । १५ क. °रिभावित° । १६ ज. स्तन्ये घृष्टं ।

बीजपूररसैर्घृष्टं विषं तद्वत्सितान्वितम् । विषं मागधिका द्वे च निशि काचघ्नमञ्जनम् ॥ ९४
शुक्लार्मजिद्विषं कृष्णायुक्तं गोमूत्रभावितम् । समुद्रफेनस्फुटिकाकुरुविन्दरसाञ्जनम् ॥ ९५
कूर्मपृष्ठं च तुल्यानि तेभ्योऽर्धांशमनःशिला । अर्धमानानि मरिचसैन्धवायोरजांसि च ॥
अथो यथोत्तरं दद्यादयसा च समं विषम् *।
रसक्रियेयं मधुना शुक्लपिल्लार्मकाचनुत् ॥ ९६

इति नेत्रवर्तिः ।

आगारधूमसहितैर्बस्तमूत्रेण कल्कितैः । भल्लातकाग्निशम्याकविषैर्वा मूत्रपेषितैः ॥
लेपो विचर्चिकादद्रुरेसिकाकिटिभापहः ॥ ९७
शम्याकपत्रत्वङ्मूलं विषं तक्रं च तद्गुणम् ।

अथ कुष्ठजिल्लेपः—कुष्ठतुम्बुरुबीजानि वाजिगन्धाम्लवेतसम् ॥ ९८

हरिद्रावायसीरास्नाहरितालं मनःशिला । पटोलनिम्बपत्राणि कणागन्धकसैन्धवम् ॥ ९९
विषं दारु शिरीषास्थि तक्रं लेपेन कुष्ठजित् ॥ १००

अथ कुष्ठहारि तैलम्—करञ्जकरवीरार्कमालतीरक्तचन्दनैः
आस्फोताकुष्ठमञ्जिष्ठासप्तच्छदनिशानतैः ॥ १०१
सिन्धुवारवचाक्ष्वेलैर्गवां मूत्रे चतुर्गुणे । सिद्धं कुष्ठहरं तैलं दुष्टव्रणविशोधनम् ॥ १०२
कुष्ठाश्वमारभृङ्गार्कमूलकुक्कुरक्षीरसैन्धवैः ।
तैलं सिद्धं विषापमभ्यङ्गात्कुष्ठजित्परम् ॥ १०३
भद्रश्रीदारुमरिचद्विहरिद्रात्रिवृद्धनैः । गोमूत्रपिष्टैः पलिकैर्विषस्यार्धपलेन च ॥ १०४
ब्राह्मीरसार्कजक्षीरगोशकृद्रससंयुतम् । प्रस्थं सर्षपतैलस्य सिध्ममाशु व्यपोहति ॥ १०५
रसक्रियेयं मधुना पिल्लशुक्लार्मकाचनुत् ॥ १०६
अभीक्ष्णं शीततोयेन सिञ्चेन्नेत्रे विषाञ्जिते ।

अथ सूर्यप्रभावर्तिः—रक्तचन्दनमञ्जिष्ठातिन्तिणीफलेसक्तुकैः ।
अभयालोध्रकतकनिशाशङ्खकणोषणैः ॥ १०७
मनःशिलाकरञ्जाक्षबीजोग्राफेनसैन्धवैः । अंजाक्षीरैः समविषैर्वर्तयो विहिता हिताः ॥
शुक्लार्ममांसपिल्लेषु ग्रन्थिगण्डार्बुदेषु च ॥ १०८
रसोनकन्दमरिचविषं सर्षपसैन्धवैः । पिल्लेक्षणहितं कार्यं मुरसारसपेषितैः ॥
पूरयेत्सर्पिषा चानु सर्पिरेव च पाययेत् ॥ १०९
मधूकसारमधुकविषक्षीरजलैर्घृतम् । पक्वं संतर्पणं श्रेष्ठं नक्तान्ध्ये त्वचिरोत्थिते ॥ ११०

* पूर्वोत्तरपुष्पविद्वयसंघातेन किं भविष्यति ।

१ ज. च काचघ्नं दितम् । २ ग. °ग्रमौषधम् । ३ क. °तरी द° । ४ च. °रस्तिका° । ५ क. निवुम्या । ६ क. °कंजक्षीरं गो° । ७ क. सिद्धमां । ८ ङ. °ान्विते । ९ च. °लसूतकैः । १० घ. आजक्षी° । ११ घ. विषस° । १२ ग. °क्षणाहि° । १३ च. पाचयें° । १४ क. °सारं म° । १५ क. °भुकं वि° । १६ घ. °क्षान्ध्यत्वे चि° । च. °क्षान्ध्ये त्व° ।

अञ्जनं नरपित्तेन रोचनं मधुशृङ्गिभिः । स्वर्जिकाक्षारसिन्धूत्थं शुक्लशुक्लं वरं विषम् ॥
कर्णयोः पूरणं तीव्रकर्णशूलनिवर्हणम् ॥ १११

नस्यं शिरोरुक्शमनं प्रत्यक्पुष्पीसिताविषम् । अथवा कतयष्ट्याह्वशर्करा विषसंयुता ॥
शुण्ठी पथ्या विषं पाठा त्रायन्ती पूतिनासजित् ॥ ११२

प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठाविषतिन्दुसमुद्भवैः । निहन्ति साधितं तैलं गण्डूषेण मुखामयान् ॥ ११३
एलाखदिरकङ्कोलजातीकर्पूरचन्दनैः । बोलाब्दबालैर्द्विगुणविषैः साराम्बुपेषितैः ॥ ११४

समूत्रा वटिकाः क्षौद्रा धृता घ्नन्ति मुखामयान् । कटुतैलविषं नस्यं पलितारुषिकापहम् ॥ ११५
स्नुह्यर्कक्षीरभृङ्गाम्बुगोमूत्रहलिनीविषैः । गुञ्जाविशालामरिचैः कटुतैलं विपाचितम् ॥ ११६
खलतिं शमयत्यम्लपिष्टमष्टगुणं विषात् । सिन्धूत्थकार्पासफलं पिण्डितं सह सर्पिषा ॥
क्षीरेणाऽऽजेन वा लेपाद्विषदिग्धायुधप्रणुत् ॥ ११७

विषं रसाञ्जनं भार्ङ्गी वृश्चिकाली महासहा । सवेदने सपाके च व्रणे दुष्टे प्रलेपनम् ॥ ११८
कृतमालार्कपूतीकवत्सकातिविषाविषम् । सिद्धं यद्दिङ्मृदकाथैः सर्पिस्तदपचीहरम् ॥ ११९

अथापचीघ्नं तैलम्—काकादनीमागधिकानलिकातुण्डिकाफलैः ।
जीमूतबीजकर्कोटविशालाकृतवेधनैः ॥ १२०
पाठान्वितैः पलार्धांशैर्विषकर्षयुतैः पचेत् । प्रस्थं करञ्जतैलस्य निर्गुण्डीस्वरसाढके ॥ १२१
तज्ज्ञेयदपचीं घोरां नावनाभ्यङ्गपानतः ॥ १२२

[इत्यपचीघ्नं तैलम् ।]

गुञ्जाटङ्कणशिग्रुमूलरजनीशम्याकभल्लातका-
स्नुह्यर्काग्निकरञ्जसैन्धववचाकुष्ठाभयालाङ्गलीः ।
वर्षाभूशंठभूशिरीषवरणव्योषाश्वमारा विषं
गोमूत्रं शमयेद्विलिप्तमपचीग्रन्थ्यर्बुदश्लीपदान् ॥ १२३

[इत्यपचीग्रन्थिश्लीपदनाशनलेपः ।]

विषे प्रतिविषं युञ्ज्यान्मन्त्रतत्त्वैरसिध्यति । अतीते पञ्चमे वेगे सप्तमस्यानतिक्रमे ॥ १२४
युञ्ज्यान्मूलविषं सर्पदष्टानां पानलेपयोः । चतुर्भिः षड्भिरष्टाभिर्हीनमध्योत्तमा यवैः ॥ १२५
मात्रां विषस्य मूलस्य प्रयुञ्जीत च सर्वदा । दष्टस्य द्वौ यवौ कीटैस्तिलमात्रं तु वृश्चिकैः ॥ १२६
नैव त्वसृक्स्थे पाने तु लूतादष्टस्य नेष्यते । व्रणेश्वया लेपयेद्देशं तस्य ज्ञात्वा सुनिश्चितम् ॥ १२७

---

१ झ. रोचना । २ ज. °न्धूत्थशुक्लशुक्लाम्बरं । झ. °न्धूत्थशुक्ले पित्तं व° । ३ क. °त्थं तथा शुक्लव° । ४ झ तीव्रं क° । ५ घ. °नं पृथक्पु° । ६ च. °वा कृत° । घ. वा नत° । ज. °वा घृत° । ७ क. ज. °ष्टयाह्वाश° । ८ घ. ज. °युता । ९ घ. °रीकं म° । १० घ. °विषं ति° । ११ घ. शालः ख° । च. शालं ख° । ज. शालाख° । १२ च. °गुणं वि° । १३ च. कृत्वा । १४ घ. °तैलं वि° । १५ ग. °द्विपदाद्यायु° । १६ घ. °षदुग्वा° । १७ घ. °लिकोत्तुण्डि° । १८ ज. °तकस्तु । १९ झ. °भूषट° । २० ज. °शठिभू° । २१ ख. °द्विलुप्तं । २२ घ. °विषे यु° । २३ ज. गुञ्जामूलं वि° । २४ च. सर्पदंष्ट्रानां । २५ च. मताः । २६ च. मात्रा । २७ च. मेतस्य । ज. मेलस्य । २८ घ. °श्विके ॥ १२६ ॥ २९ ज. व्रश्चिके । झ. व्रश्चायां ।

[1]क्षीरक्षौद्रघृतैर्युक्तं पीतं हन्ति विषं विषम् । ससिन्दुवारतगरं मृतसंजीवनं विषम् ॥ १२८
शिरीषकुसुमं पत्रं विषमाखुविषापहम् । देवदारु नतं मांसी द्रामिली बाकुची विषम् ॥
कुष्ठं च पानलेपाभ्यां समस्तविषनाशनम् ॥ १२९
मनःशिलाञ्जनालैलासिन्दुवारामरादृयम् । सरक्तं कुङ्कुमविषं ध्मातं निःसंज्ञबोधनम् ॥ १३०
दाहे विषोद्भवे लेपः सक्षुक्षीरघृतैर्युतः । अन्येष्वपि च रोगेषु शेषोपायपरिक्षये ॥ १३१
प्रत्यहं विषकन्दस्य त्रियवं यवमेव वा । शुद्धस्य राजिकावृद्ध्या वर्षं भुक्त्वा जयेद्गदान् ॥
वचागन्धकसिन्धूत्थत्रायमाणाम्लवेतसम् । व्योषाग्निवेल्लपाठाम्लकर्णीकरिकणाविषम् ॥ १३३
शार्ङ्गेरीनागदमनीवायसीत्रिफलारसैः । भावितं मधुसर्पिर्भ्यां भक्षितं स्याद्रसायनम् ॥ १३४
विषशुल्वरसव्योषगन्धकानां पलं पलम् । पलद्वयं हरीतक्याश्चित्रकस्य पलत्रयम् ॥ १३५
कौन्तीमुस्ताचतुर्जातं कर्षांशं च विचूर्णितम् । त्रिगुणश्च गुडः कार्या वटिका मापसंमिता ॥
भक्षयेत्तां जराग्रस्तो महारोगैश्च पीडितः ॥ १३७
हरिद्रा निम्बपत्राणि पिप्पल्यो मरिचानि च । मुस्ताविडङ्गं मूत्रेण पिष्टमाजेन पिण्डितम् ॥ १३८
नावनाञ्जनपानेषु गोमूत्रासृग्रसाञ्जनैः । जयेत्प्रयुक्तं विषमज्वरान्सघृतसाधितम् ॥ १३९
सर्वजं समधु व्योषं गवां मूत्रेण सैतकम् । चन्दनस्य कषायेण रक्तपित्तं तृषस्य वा ॥ १४०
क्षयं क्षीराश्वगन्धाभ्यां कासश्वासं समाक्षिकम् । तक्रेण ग्रहणीरोगं कृच्छ्रं तन्दुलवारिणा ॥
प्रमेहं मधुना गुल्मं शूलं च गुडवारिणा । पाण्डुशोफं गवां क्षीरेणाम्भसा त्रैफलेन वा ॥ १४२
गवां मूत्रेण कुष्ठानि क्षौद्रेणोदुम्बराह्वयम् । तक्रेण युक्तं चाऽऽलेपाद्दद्रुपामाविचर्चिकाः ॥ १४३
पीतमुष्णाम्भसा वायुं तुलस्याऽऽलेपनाद्धरान् । समूत्रं विस्मृतिं नस्येनाञ्जनेन दृगामयान् ॥
स्यन्दाधिमन्थौ सस्तन्यमर्मकोपं सशोणितम् । सकासमर्दं काचादीन्सभृङ्गोदं निशान्धताम् ॥
रम्भाकन्दाम्भसा पुष्पं पिल्लं ताम्रमधूत्कटम् । सतूलमार्तं दन्तानां गण्डूषेण विलेपनात् ॥
सगोमूत्रं शिरःशूलं सक्षौद्राम्लं क्षतव्रणान् । भगंदरापचीग्रन्थीन्सक्षौद्रं सगुडं व्रणान् ॥ १४७
नारिकेलाम्भसा लिङ्गविकारान्सेवनात्पुनः । प्रदरं भृङ्गसारेण नागपुष्पस्य सर्पिषा ॥ १४८
रम्भाकन्दाम्बुसर्पिर्भ्यां पीतं लिप्तमहेर्विषम् । गोतक्रनरमूत्राभ्यामथाऽऽखोर्वृश्चिकस्य तु ॥ १४९
साक्षीरं विलेपेन लूतानां तु जलौदनम् । शतपत्ररसाज्याभ्यां विषं सर्वं च सर्वथा ॥ १५०

अथ जयगुलिका—भस्मसूतं गुडक्षौद्रघृतैः सह निषेवितम् ।
जरां जयेदतो नाम्ना गुलिकेयं जयोदिता ॥ १५१

---

१ ज क्षीरी क्षी° । २ ग. °लाजलालै° । ३ ज. °ञ्जलालै° । ४ ग. °वारम° । ५ झ. महाह्व । ६ ज. सरक्ता° । ७ ज. °तं नृसं° । ८ झ. °वं द्वयमे° । ९ झ. °ठाब्दाकैण्वं क° । १० घ. °कटीक° । ज. °कण्टकारि° । ११ झ. चाङ्गेरी° । १२ ज. °लद्वय° । १३ घ. °गुणं च गु° । १४ ज. शीतकम् । १५ च. च । १६ घ. विस्मृतं । १७ ज. कासादी° । १८ च °दीन्सुभ्र भृङ्गाम्रिशा° । घ. °दीसभ्रभृङ्गाम्रिशा° । १९ घ. °शान्ध्यता° । २० च. °त्कटः । २१ च. समूल° । २२ क. °शूले स° । २३ क. °वया पुनः । २४ झ. °ण नग° । २५ क °भ्राभ्यां विषं सर्वं च सर्वथा ॥ १४८ ॥ २६ ज. समेजलम् । झ. जलोदरम् । २७ ज. विषमी संनियच्छति ॥ १५० ॥

वचाश्वगन्धामरिचोपकुल्यातालीसमुस्तापिचुमन्दपाठाः ।
विषं च तेषां वटिका जयन्त्यः फले प्रयोगे च जयासमानाः ॥ १५२

अथ द्वितीयजयवटिका ।

वासामृताखदिरनिम्बविडङ्गपथ्याक्काथे विषत्रिकटुचित्रकलोहतिक्ताः ।
आवाप्य मापतुलिता वटिका प्रणीता क्षौद्रान्विता क्षपयति क्षयकुष्ठजातम् ॥
कान्ताभ्रकशिलालोधातुविषसूतकमाक्षिकम् । शीलितं मधुसर्पिर्भ्यां व्याधिवार्धकमृत्युजित् ॥
नष्टशुक्रः पयोद्राक्षाकपिकच्छूमहाविषम् । शीलयेन्मधुसर्पिर्भ्यां सखर्जूरं सयष्टिकम् ॥ १५५
शत्रुयुप्रक्ताद्विषतो गराद्वा लूताभुजंगाखुविषाज्जरायाः ।
अकालमृत्युग्रहपाप्मनोऽपि विषाशिनो नास्ति भयं नरस्य ॥१५६॥ ३७३६ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये विषकल्पो नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

[अथ रसकल्पः ।]

अथ मृतसूताध्यायः—पीतासवाम्लखात्सत्वं कोन्तं वा तीक्ष्णमेव वा ।

चतुःषष्टितमांशेन प्रमितं क्षिप्तमल्पशः ॥ १
तप्तखल्वेऽम्लयोगेन श्लक्ष्णवत्तां विमर्दनात् । भूर्जे क्षाराम्ललवणस्नुह्यर्कक्षीरलेपिते ॥ २
बद्धं वस्त्रावृते स्विन्नमम्ले समरसे रसम् । धौतमुष्णारनालेन शुष्कमङ्गुलिमर्दितम् ॥ ३
पचेत्कच्छपयन्त्रस्थमष्टमांशविडावृतम् । स्वप्रमाणो रसस्तिष्ठेज्जीर्णो ग्रासे त्वजीर्यति ॥ ४
पातयेदासवाम्लेन मर्दयेत्स्वेदयेच्च तम् । जारणे जारणे वह्निं ग्रासं च परिवर्धयेत् ॥ ५
द्विगुणं योजयेदेवं सत्वमभ्रकसंभवम् । पूतीलोहं विषं मूत्रं रसकं गन्धकत्रयम् ॥ ६
न युक्त्याजारणे सूतस्तैर्जीर्णैः स्फोटकुष्ठकृत् । गुञ्जासैन्धवयोश्चूर्णं देवदालीदलद्रवैः ॥ ७
टङ्कणं किंशुकरसैर्जम्बीराम्लेन चूलिकाम् । मूलकक्षारगोमूत्रप्रसादेन च गन्धकम् ॥ ८
स्वर्जिकाभूखगव्योम शिग्रुमूलरसेन च । शैतशो भावयेत्सर्वं विडोऽयं वडवानलः ॥ ९

---

१ ज. फलप्र° । २ ज. वत्सामृ° । ३ ज. °रविश्वावि° । ४ घ. °जातान् ॥१५३॥ ५ च. °लायां तु विषं सु° । ६ ज. शीतलं । ७ घ. °र्धक्यमृ । ८ च. °च्छूर्महा° । ९ झ. °कान्ताद्वा पीतमे° । १० झ. °द्विसमां° । ११ झ. °स्वेऽल्पयोगेन प्रस्तवन्तं वि° । १२ ज. °न सूक्ष्मवस्त्रवि° । ज. °न सूक्ष्मवक्त्रवि° । १३ ख. °र्देयेत् । १४ च. भूर्यक्षा° । १५ च. वर्णं स्नु° । १६ ग. °रसै र° । १७ झ. °तमम्लार° । १८ ज. सप्र° । १९ घ. ताम् । २० ज. वह्निमा° । २१ ट. °वर्जये° । २२ घ. पूतिलोहवि° । २३ ख. °न्धकं त्र° । २४ ज. °ऋथाज्जर° । २५ ज. तस्तज्जीर्णैः २६ झ. शूलिकम् । २७ ग. °दे नवगन्धकः ॥ ८ ॥ २८ च. °न्धकः ॥ ८ ॥ २९ झ. °काभ्रख° । ३० ज. ऋतधा ।

एवमग्निसहो लोहसंयुक्तः केवलोऽथ वा । नियामकौषधसिताङ्कोलमूलरसादिभिः ॥ १०
वैक्रान्तप्रमुखैर्वाऽपि रसेन्द्रसहमर्दितः । यन्त्रस्थः क्रमवृद्धेन वह्निनोर्ध्वेन पाचितः ॥ ११
मृतोऽधराग्निना तप्तोऽप्यक्षीणो नोर्ध्वमाश्रयेत् । अथापामार्गतैलेन तथा पुष्करतन्दुलैः ॥ १२
अथवा मलयूक्षीरभावितः श्वेतहिङ्गुना । मर्दितः पुटपाकेन भस्मतां प्रतिपद्यते ॥ १३
गोमूत्रद्रोणपुष्पाभ्यां पाकाद्वा कान्तभार्जने । कङ्गुगुणीकृष्णधत्तूरतैलाभ्यां वा विमर्दितः ॥ १४
मृणालतन्तुवर्तिस्थः पीतगन्धर्वतैलयुक् । ज्वलितो याममात्रं वा मृतवैक्रान्तसंयुतः ॥ १५
वन्ध्यामृताकन्दगतः पचनाद्भूधरेऽथवा । चपलोपलनिर्गुण्डीरसाभ्यां रसकेन वा ॥ १६
वाराहीरसयुक्तेन चक्रमर्दरसेन वा । गन्धपाषाणयुक्तेन बद्धं वा वासया रसम् ॥ १७
पचेद्गन्धकतैलेन वायंदाखोटबन्धनम् । गन्धाभ्रमपिष्टं द्विगुणगन्धं वा कान्तसंपुटे ॥ १८
गन्धकाद्वा तृतीयांशं कान्तपर्पटमिश्रितम् । मूलकान्मर्दितं लोहपर्पटान्तर्गतं धमेत् ॥ १९
यद्वा गन्धकपादेन मर्दितं मूलिकारसैः । लोहसंपुटमध्यस्थमङ्गारैर्धमितमुत्खनेत् ॥ २०
रोगोक्तयोगयुक्तोऽयं तत्तद्रोगहरो भवेत् । समुस्तपर्पटक्काथो भस्मसूतो हरेज्ज्वरम् ॥ २१
दशमूलकषायेण पिप्पल्या च समस्तजम् । माक्षिकाभयया वासापिप्पल्यो वात्तपित्तनुत् ॥
कण्टकारीकषायेण पिप्पल्या च स कासजित् ॥ २२
अजायाः क्षीरसिद्धेन कणायुक्तेन सर्पिषा । त्रिफलागन्धकव्योषगुडैर्वा क्षपयेत्क्षयम् ॥ २३
अथ लोहमयीं मूषामायामे द्वादशाङ्गुलाम् । मर्दितं हेमवाराहीगृहकन्यारसैः रसम् ॥ २४
रसोनपिण्डे दधतीं लोहमय्या सुरन्ध्रया । निर्गुण्डीपत्रनिर्यासपीतपादासुगन्धया ॥ २५
गर्भमूषिकया युक्तां सचक्रां सर्पिधानकाम् । लम्बितां जलपात्रस्थखर्परद्वारि पाचयेत् ॥ २६
ऊर्ध्वं वनोत्पलैश्चित्रैरङ्गारैः खादिरैरधः । एवमष्टगुणे जीर्णे गन्धके क्षयकुष्ठजित् ॥ २७
हिक्कां निहन्ति रुचकबीजपूराम्लमाक्षिकैः । छर्दिं दाहौ मधुसितालाजामुद्गसिताम्बुभिः ॥ २८
अर्शांसि तैलसिन्धूत्थपुटपाचितसूरणैः । त्वक्पल्लवैः कषायेण शृतेनोदस्वि(श्वि)दम्भसा ॥ २९
क्षीरिण्या वाऽप्यतीसारं विषूचीं कणहिङ्गुना । अजीर्णं काञ्जिकैरण्डकाथपथ्यावलेहतः ॥ ३०
कषायपल्लवैः पक्वं बालबिल्वं सनागरम् । सगुडं सरसं हन्ति विम्बिकीं दारुणामपि ॥ ३१
बिल्वकर्कटिकागर्भं मसूरकथिताम्बु वा । कुच्छ्रं मृतरसक्षीरक्षीरिणीक्षुरमाक्षिकैः ॥ ३२

पारदभस्मशिलाजतुकृष्णालोहमलत्रिफलाकुलबीजम् ।
ताप्यनिशारजकोपलकान्तव्योषरजः खपुरश्च कपित्थात् ॥ ३३

---

१ ख. °हो ज्ञात्वा सं° । ज °हो ज्ञेहं सं° । । २ झ. नियमैर्नौष° । ३ ग. °तो धारा° । ४ घ. °था पौष्क° । ५ ग. °लयक्षी° । ६ ग. °विते श्वे° । ज °वितैश्चैव हि° । झ. °वितश्चैव हि° । ७ ज. °पुष्पीभ्यां । ८ च °जनः । ९ झ. मृनालतन्तुवह्निस्थः । १० ग. °तिस्थपी° । ११ घ. पीतग° । १२ ज.गतप° । १३ झ. बद्ध्वा । १४ झ °समार° । १५ ज. °इमपिष्टद्विगुणगन्धकान्तसमर्दितम् ॥ १८ ॥ १६ क. °गुणं ग° । १७ झ. वा ताम्रसं° । १८ ज. मूलिकामर्दि° । १९ घ. लोहपर्पटान्ते गतं । । २० ग. नयेत् । २१ घ. °यं न तद्रो° । २२ झ. °मुस्त्राप° । २३ क. °कामभया । २४ ग. वासपि° । २५ ग. °न्या वास्र° । २६ च. दधती । २७ घ. लोहमध्या । २८ च. सरन्ध्रया । २९ ज. पीतं पादांशग° । ३० घ. °धानिका° । ३१ घ. °दाहो म° । ३२ ज. °ताराजमुद्गसूता° । ३३ ग. घ. कषायाणां । ३४ घ. शृतोनोदशिला° । ३५ झ. कुच्छ्रशृत° । ३६ज. °कुष्ठलो° । ३७ ज. °कुवीं ।

सर्वमिदं परिचूर्ण्य समांशं भावितभृङ्गरसं दिवसादौ ।
विंशतिवारमिदं मधुलीढं विंशतिमेहहरं हरिदृष्टम् ॥ ३४
न्यग्रोधाद्यसनाद्यैर्वा काथयुक्तो मृतो रसः । पश्चाल्लशुनगोमूत्रैः प्लीहगुल्मनिबर्हणः ॥ ३५
कलाययूषशम्बूकक्षाराभ्यां पक्तिशूलनुत् । सव्यूषणतिलक्काथेनाऽऽमशूलस्य नाशनः ॥ ३६
नवनीतसुधाक्षारभावितामययोदरे । रहितः सहितो यष्टीवारिणा कामलामये ॥ ३७
फलत्रिकादिकाथेन पाण्डुशोफे सकामले । शोफे सविश्वभूनिम्बक्काथगोमूत्रसंयुतः ॥ ३८
निम्बामलककङ्कुष्ठैः प्रशस्तः स मृतो रसः । रसोनराजिकाव्हिनीलिमार्कैवपल्लवैः ॥ ३९
तुल्यं भल्लातकं क्षिप्त्वा क्षीरे तैलं विपाचितम् । भूशिरीषसुपर्णाक्ष्योः पञ्चाङ्गं माक्षिकं घृतम् ॥
रसं च लीढ्वा कुष्ठार्तो लिम्पेत्त्रिकटुना तनुम् । रसगन्धकैपिष्ट्या वा कटुतैलाभियुक्तया ॥ ४१

कर्पूरमूलीसहनिम्बतैलपातालमूलीरसभावितेन ।
रसेन लिह्यात्सकलं हंठं वा विचूर्णितं पुष्परसं स कुष्ठी ॥ ४२
फेनिलफलोहिदर्वीकन्दरसं खादतोऽनुदिनम् ।
फेनिलमूलोद्वर्तनमाचरतोऽपि च कुतः कुष्ठम् ॥ ४३

चित्रकवानरिवायसितुण्डीवाकुचिका द्विगुणाः परिपीताः ।
मूत्रयुता मृतसूतसमेतास्तक्रभुजः शमयन्ति किलासम् ॥ ४४

द्वैतगगनमरीचीं वाकुचीतालपत्र्यौ सलिलरिपुनकुल्यौ कृष्णशुण्ठ्या सभृङ्गम् ।
मरिचमसितसोमश्चित्रकाङ्कोलबीजं वरतिलशिलेखे त्वक्च शाखोटकस्य ॥ ४५
फलत्रयं च तत्सर्वं मृतसूतसमन्वितम् । क्षीरान्नवर्तनो जग्ध्वा श्वित्रमाशु निवर्तयेत् ॥ ४६
सनिम्बपल्लवक्षौद्रः कृमीन्हन्ति मृतो रसः । पीतो लशुनसिद्धेन तैलेनानिलजान्गदान् ॥ ४७
विश्वैरण्डशृतक्षीरसहितो गृध्रसीं जयेत् । गुडाभयागुडूच्यम्बुयुक्तः पवनशोणितम् ॥ ४८
त्रिकटुत्रिफलावेल्लैः समांशो गुग्गुलुर्जयेत् । वातारितैलसंयुक्तः स्थौल्यं भस्मरसान्वितः ॥ ४९
मधूदकाभ्यां युक्तो वा कार्श्यं तु शर्करान्वितः । हिङ्गुसौवर्चलव्योषमूत्रसिद्धेन सर्पिषा ॥ ५०
रसो हन्यादपस्मारमुन्मादं च तथाऽज्ञनात् । मधूककुनटीतार्क्ष्यपारापतमलैर्युतः ॥ ५१

धान्याम्लपिष्टोष्णमपिप्पलीकान्कार्पासबीजोन्करमर्दनेन ।
आदाय तैलं मृतसूतयुक्तमक्ष्णि प्रयुञ्जीत विशीर्णरोम्णि ॥ ५२
बर्बूरनिम्बकिसलाजपुरीषधूमैः कासेक्षुराश्मवनितास्तनजेन घृष्टम् ।
भल्लातधूपितरसाञ्जनमञ्जयित्वा साभ्यञ्जनस्नपनमक्ष्णि रुजं निहन्ति ॥ ५३

---

१ ज. दिवादौ । २ ज. पथ्यालशुनगोमूत्रैः सयो गु° । ३ ज. सहितः । ४ ज. क्षीरतै° । ५ ग. °कयष्या । ६ च. °लास्यिु° । ७ झ. °रवल्लीस° । ८ फ. झ. तैलं पा° । ९ घ. °लीसहभा° । १० घ. हटे वा । झ. हतं वा । ११ ग. °रसेन कु° । १२ घ. °लादिद° । झ. °लाहिदार्वार्क° । १३ ज. हत° । १४ ज. °चीवायशीता° । १५ घ. °ष्णपुलास° । १६ च पल° । १७ घ. °ऽसृत° । झ. °ऽघृत° । १८ च. °र्श्यं भूशर्करासवः । १९ ज. °र्श्यं भूशर्करा सद्यः । २० ग °तपलैर्यु° । २१ च °ष्टसर्षि° । २२ घ. °जान्कुरुम° । २३ ज. °र्दकेन । २४ च. °रोचिषा ॥ ५२ ॥ २५ क °धूम्रैः का । ज. धूमैः का° । २६ च. नस्तेप° ।

महाभेरीमूलं तुरगपृथुकाम्बोधिकुवलं रसो जम्बीराम्लं जयति तिमिरं काचमपि च ।
उपात्तं जीमूताद्रविजधरपर्ण्याम्बुमुदिताद्रसस्तैलं लेपादिह विविधजाड्यं च गुदजान् ॥ ५४
वटप्ररोहं पिण्डीतमूलत्वक्कृष्णसैर्यकैः । केतकीस्तननिर्यासशकलीत्रिफलार्जुनैः ॥ ५५
पृथग्दशपलैः सार्धं चतुर्द्रोणेष्वपां पचेत् । अष्टभागावशिष्टेऽस्मिन्भृङ्गस्वरसपेषिते ॥ ५६
त्रिफलानीलयश्चूर्णैः पृथग्द्विपलिकैर्युतम् । तैलार्द्धकं समक्षीरं पक्त्वा मृतरसान्वितम् ॥ ५७
महानीलं समुद्रस्थं मण्डलं धान्यमध्यगम् । अभ्यङ्गविधियोगेन केशानां रञ्जनं परम् ॥ ५८
त्रिफलापटोलमूलव्योषगुडूचीविडङ्गबीजानि । समगुग्गुलानि मारितरसमिलितानि व्रणघ्नानि ॥
ग्रन्थीन्विलेपयेत्तेषां लेपान्मूलरसान्वितम् । नारिकेलोदकं तद्वत्पीतं हन्ति मसूरिकाः ॥ ६०

माञ्जिष्ठा शबरोद्भवं तुवरिका लाक्षा हरिद्राद्वयं
नेपाली हरितालकुङ्कुमगदौगोरोचनागैरिकम् ।
पत्रं पाण्डु वटस्य चन्दनयुगं कौलेयकं पारदं
पत्राङ्गं कनकत्वचं कमलजं बीजं तथा केसरम् ॥ ६१
सिक्थं तुत्थं लोहकिट्टं वसाज्यमाजं क्षीरं क्षीरवृक्षाम्बु चाग्नौ ।
सिद्धं सिध्मव्यङ्गनीलयादिनाशे वक्त्रच्छायामैन्दवीमांशुं धत्ते ॥ ६२
कार्पासपल्लवानन्तारसतैलयुतो हितः । अस्थिस्रावे मृतरसो विषे स्थावरजङ्गमे ॥ ६३
तन्दुलीयकमूलेन वीरामूलेन वा युतः । तन्दुलोदकसंमिश्रः पाननावनलेपने ॥ ६४
सुरभिशकृद्रसभावितकर्पूरसमन्वितो मृतः सूतः । स्थावरजङ्गमकृत्रिमविषजिद्गुञ्जामितो देयः ॥
यक्षाक्षफेनिलरमोनकटुत्रयोग्राराजीवराङ्घ्रिवकुलं लकुचाम्बुपिष्टम् ।
छायाविशोषितमिदं नरवारिघृष्टं सर्पापहं सरसमञ्जनतस्त्रिवारान् ॥ ६६
पिशाचा पञ्चवर्णस्य बीजं मूलं पुनर्नवात् । देवदाल्याः फलं मूलं मूलं च विषपर्णतः ॥ ६७
पेषितं नरमूत्रेण सर्वथा हि विषापहम् । कपित्थपञ्चकं नीरं रसं चाऽऽखुविषापहम् ॥ ६८
कांस्ये ताम्बूल्या नागरं पिष्टमद्भिः पत्रं शैरीषं पिप्पली छागदुग्धैः ।
पत्रं कार्पासात्सर्पिषा वाऽपि लेपात्सूतेनोपेतं वृश्चिकानां विषघ्नम् ॥ ६९
भावितश्चणकाम्लेन वस्त्रमम्लेन मर्दयेत् । तेन वाकुचिचक्राहकार्पासागस्तिपल्लवान् ॥ ७०
एकस्य लकुचस्याम्ले स्वरसेन रसेन यः । प्रक्षालितः प्रयात्येव विषेदिग्धव्रणः शमम् ॥ ७१
रसायनोक्तविधिना शुद्धो लब्धबलः पुनः । प्रातः प्रातः कणापथ्याविश्वसैन्धवचित्रकम् ॥ ७२

---

१ घ. 'हाभारामू' । २ ज 'लं तरगपृ' । ३ घ. पृथका° । ४ घ. °कुवलं । ५ झ. रसं जम्बीराम्ले ज' । ६ ज. °पर्ण्यम्बु' । ७ घ. °द्रसतैलाले° । ज. °द्रवैस्तै' । ८ च. °रोहं पि° । ९ ज. °कृटसै' । १० ज. °ढकस° । ११ घ. समं क्षी° । १२ घ. महानीलसमुद्रस्थं मण्डं धान्यकमध्यगम् । ज. महामूलं मुद्रस्थं मण्डलं धान्यमध्यगम् । झ. महानीलं समुद्रस्थमण्डधान्यस्य मध्यगम् । १३ झ. °येल्लेपाद्व्रान्तिमूल' । १४ च. °दान्गोरो° । १५ घ. कालीयकं । १६ घ सेव्यं । च. °सिक्थं । १७ झ. 'रसं तै' । १८ क. °मिश्रं पा' । १९ क. °पनम् ॥६४॥ २० झ. जग्धः । २१ च. °प्राप्ताजी° । २२ झ. °चाम्लपि° । २३ क. 'रिपिष्टं । २४ च. पिशाच पं' । २५ झ. पित्थं पञ्चकं नीरं र° । २६ घ. पिप्पली । २७ झ वारिले । २८ ग. कुटित° । २९ च. °षदगधं° ।

पीत्वा संरक्षणायाग्नेरीषदुष्णेन वारिणा । भृङ्गामलकनिर्यासे भावितं व्योमकान्तयोः ॥ ७३
भस्मायःसंपुटे धान्ये स्थापितं मधुसर्पिषा । खादेन्निशि कणापथ्या मासमेकं तथा पुनः ॥ ७४
पातनाभस्मं वा युक्तमथ सूतस्य भस्मना । जीर्णालपहेम्नः षण्मासाच्छतावर्या रसेन च ॥ ७५
त्रिफलां मधुसर्पिर्भ्यां खादिरासनभावितामू । मृतहेमरसोपेतां भक्षयेद्भक्षयेज्जराम् ॥ ७६
गन्धकेन हतं सूतं कान्तं धात्रीरसेन च । त्रिफलासहितं खादेज्जीत्रेदाचन्द्रतारकम् ॥ ७७
चित्रकं त्रिफला भृङ्गो हरिद्राञ्जनपत्रिका । रसस्त्रिमधुरश्चापि जरावैरूप्यनाशनः ॥ ७८

रसौषधीनां रसभावितानां सितायुतैः क्षरिमधूदकाज्यैः ।
जरां रसो हन्ति च कान्तपात्रे क्षीरं शृतं काञ्चनपादपिष्ट्या ॥

अथ वज्रपञ्जररसः—क्षेत्रीकरणमित्युक्तं वज्रभस्मसमं रसम् ।

हंसपादीरसैर्घृष्टं विपचेत्तत्पुटानले ॥ ८०
तुल्यमन्यं रसं तेन पूर्ववन्मार्दितं पचेत् । यावच्छक्यं चतुर्थांशमानेन रसभस्मना ॥ ८१
अम्लपिष्टेन सौवर्णं पत्रमालिप्य मोरयेत् । राजिकार्धार्धमारभ्य यावन्माषं विवर्धितः ॥ ८२
चित्रकार्द्रकसिन्धूत्थतीक्ष्णासौवर्चलैः सह । सेवितः पलपर्यन्तं रसोऽयं वज्रपञ्जरः ॥
शरण्यैः परिभूतानां व्याधिवार्धकमृत्युभिः ॥ ८३

अथ पञ्चामृतः—हेममाक्षिककान्ताभ्रवज्रभस्म प्रवेशयेत् ।

रसे सहेम्नि सप्ताहं मूलिकारसमर्दिताम् ॥ ८४
तां पिष्टिं पञ्चयोगेन पचेत्पञ्चामृताह्वयः । रसोऽयं मधुसर्पिर्भ्यां युक्तः पूर्वाधिको गुणैः ॥ ८५

इति पञ्चामृतः ।

घनसारचतुर्जातकङ्कोलं कटुकीफलम् । फलं ताम्बूलवल्लीनां रसस्याऽऽक्रमणं परम् ॥ ८६
भुञ्जीत शालिगोधूमयवषष्टिकजाङ्गलम् । मुद्गयूषं गवां क्षीरं मस्तु स्नायात्सुखाम्भसा ॥ ८७
रूपयौवनसंपन्नामनुरूपां प्रियां भजेत् । अभ्यङ्गं कटुतैलेन कौञ्जीतैलं सुरां दधि ॥ ८८
कालिङ्गकारवेल्लाम्लशुनासुरिमूलकम् । द्विदलं विल्ववार्ताकं छत्राकं काकमाचिकाम् ॥ ८९
संगमं मर्दनं रात्रौ जागरं स्वपनं दिवा । अत्यम्लतिक्तलवणं स्वादूष्णं शिशिरौषधम् ॥ ९०
शोकवातातपक्रोधचिन्तां च परिवर्जयेत् । सौहसं रसलोहानां मारकं च विशेषतः ॥ ९१
सेवया परिहार्याणां रसस्यौजरणा भवेत् । शूलो नाभितले जाड्यं निद्रालस्यं ज्वरस्तमः ॥९२

---

१ ख. °र्यासैः भा° । ज. °र्यासो भा° । २ च. °स्मना यु° । ३ ज. °र्णाभ्रहे° । ४ ज. °हेम ष° । ५ घ. त्रिफला । ६ घ. °भ्यां खादिरासवभा° । ७ घ. °वितम् । ८ ज. हितं । ९ घ. सूतं । च. धृतं १० क. विपुटेत्तत्पुटा° । ११ झ. अम्लेपि° । १२ घ. मादये° । १३ क. °धृतम् ॥ ८२ ॥ १४ च. °तीक्ष्णसौ° । १५ च. झ. °ण्यः सर्वभू° । १६ झ. °र्धक्यमृत्युजित् ॥ ८३ ॥ १७ झ. °सेन हे° । १८ ग. पिष्टित्रययो° । १९ क. उक्तः । घ. भुक्तः । २० ज. °ङ्कोलकटुकं फ° । झ. ङ्कोलं क° । २१ घ. फलां । ज. पलं । २२ घ. रसः स्यात्क्रम° । झ. रसे स्यात्क्रम° । २३ ज. °खाम्बुना ॥८७॥२४ झ. °नकूलां प्रि° । २५ ज. काजितै° । २६ झ. °लाभ्रलं° । ञ. °लाभ्रलं° । २७ घ. विदलं । झ बबूलवि° । २८ घ. काचमा° । २९ क. °चिका ॥८९॥ ३० झ सङ्गं सर्व° । ३१ च. स्यादुष्णं ॥ ३२ ज. शोकं वा । ३३ ज. °क्रोधं चि° । ३४ झ. सहसं । ३५ क. °सस्यज° । ३६ ज. °स्याजार° । ३७ ग. शूले ।

अङ्गभङ्गोऽरुचिर्दाहः पिबेत्तत्र दिनत्रयम् । सौवर्चलं सगोमूत्रं कर्कोटीमूलवारिणा ॥ ९३
मातुलुङ्गस्य वाऽम्लेन [2]माणिमन्थं सनागरम् । नागवङ्गयुतः सूतः प्रमादाद्भक्षितो यदि ॥ ९४
सैन्धवं कारवेल्लस्य कन्दं [3]मूत्रैः पिबेद्दृढम् । कर्कोटीगरुडीपथ्याशरपुङ्खैर्विपाचितैः ॥ ९५
अष्टभागावशिष्टं वा [4]गोमूत्रं सैन्धवान्वितम् । यत्क्षेत्रीकरणं पूर्वं वेधकं च रसं ततः ॥ ९६
सेवेत तस्य सिद्धिः स्यादन्यथा मरणं ध्रुवम् । कान्ताभ्रताप्यसत्त्वानां वज्रहेम्नो रसस्य च ॥
सप्ताहमम्लपिष्टानां गोलके लेपितेऽन्वहम् । *गोजिह्वावायसीपथ्यानिर्गुण्डीमधुसैन्धवम् ॥ ९८
स्विन्ने भूधरयन्त्रस्थे पक्षात्कठिनतां गते । यवचिञ्चापलाशोक्षरा[5]जिकापासतन्दुलैः ॥ ९९
आवर्तितान्तर्लिप्तायां मूषायां खदिराग्निना । टङ्कणं श्वेतकाचं च दत्त्वा दत्त्वा विशोषिते ॥
मूषायां विडयोगेन समांशं हेम जारयेत् । संवत्सरं मुखधृता मृतसंजीवनी मता ॥ १०१
गुटिका शुक्रस्तम्भं कुरुते हरते च जरामरणम् ॥ १०२
समचीर्णजीर्णहेममाक्षिकयोगेन मारितो हृष्यः । घृतमधुशतावरीरसदुग्धयुतो मदनवर्धनः सूतः
लोहितागस्त्यसारेण कृष्णरम्भाफलद्रुतम् । रसं च घनसारं च पीत्वा स्त्रीषु वृषायते ॥ १०४
युगस्वभावाद्यादि [10]चौषधीनां क्रियासु शक्तिः परिकल्पतेऽल्पा ।
आयुर्बलादिष्वपि [11]सा तथेति तस्मान्निषेव्यानि रसायनानि ॥ १०५
न [12]चौषधीनामपि सर्वथैव प्रभावहानिः परिकल्पनीया ।
फलं प्रयात्यूर्ध्वमधस्त्रिवृच्च [13]प्रत्यक्षतः कस्य न सिद्धमेतत् ॥ १०६
[15]अदेशकालोपहितानि [16]सात्म्यान्यत्युष्णतीक्ष्णानि यथौषधानि ।
नाशं नयन्ते सहसैव देहं सम्यक्प्रवृत्तानि यथैव वृद्धिम् ॥ १०७
जित्वा तस्मादिन्द्रियादिप्रदुष्टान्कालोपेतः श्रद्दधानो यथावत् ।
आयुष्मज्ञातेजसां यद्विवृद्ध्यै वीर्योपेतं शीलयेदौषधं तत् ॥ १०९
शास्त्रानुसारिणी [17]चर्या चित्तज्ञाः पार्श्ववर्तिनः । [18]बुद्धिरस्खलिताऽर्थेषु परिपूर्णं रसायनम् ॥
दानं शीलं दया सत्यं ब्रह्मचर्यं कृतज्ञता । रसायनानि मैत्री च पुण्यायुर्बुद्धिकृद्गणः ॥ ११०
एतदागमसिद्धत्वात्प्रत्यक्षफलदर्शनात् । मन्त्रवत्संप्रयोक्तव्यं न मीमांस्यं कथंचन ॥ १११
[21]लोभयन्त्यातुरं मूर्खा विचित्रैः कर्मकौशलैः । तेभ्यो रक्षेत्सदाऽऽत्मानमात्मा यस्मात्सुदुर्लभः
ते गुणाक्षरवैकं[22]चिदुत्थाप्य नियतायुषम् । घ्नन्ति वैद्याभिमानेन शतान्यनियतायुषाम् ॥ ११३
अज्ञातशास्त्रसद्भावाऽशास्त्रमात्रपरायणान् । [23]तान्वर्जयेद्भिषक्पाशान्पाशान्वैवस्वतानिव ॥ ११४
प्रदीपभूतं शास्त्रं हि [24]दर्शितं विपुला मतिः । ताभ्यां भिषक्सुयुक्ताभ्यां चिकित्सन्नापराध्यति ॥

*इदं श्लोकार्धं ब. संज्ञितपुस्तके नास्त्येव ।

१ घ. °स्य चाम्ले° । २ झ. मणिमन्थं । ३ ग. गोमूत्रः । झ गोमूत्रैः । ४ झ. भूम· ध्यय° । ५ झ. °ज्ञानां राजीका° । ६ घ. राजीका° । ७ घ. °तितं तु लिप्ता° । घ. तितेऽन्त° । ८ घ °कान्तं च । मुखे धृत्वा मृ° । ९ ख. °कल्पते । १० च. °पि' सर्वथै° । ११ झ. 'येयं यत्राग्निवेष्याणि र° । १२ झ. नैवौष° । १३ ग. वृत्ते प्र° । १४ ग. सिद्धिमे° । १५ ज. अशेष° । १६ ज. °परिता° । १७ क. °नुचारि° । १८ ग. चर्योचितज्ञाः । १९ घ. वृद्धिं° । २० च. °कृदुणः । ज °कृदुणाः ॥ ११० ॥ २१ घ. क्षोभ° । २२ च. °वर्त्काचि° । २३ च. 'तद्वज° । २४ च. दर्शनं ।

क्वचिदर्थः क्वचिन्मैत्री क्वचिद्धर्मः क्वचिद्यशः । क्वचिदभ्यासयोगश्च चिकित्सा नास्ति निष्फला ॥
ये क्रियां विक्रियां कुर्वन्त्युपेक्षन्ते स्खलन्ति वा । खादन्ति ते परप्राणान्निजानि सुकृतानि च
यावदुच्छ्वसिति प्राणी यावद्वेषजमत्ति च । तावच्चिकित्सा कर्तव्या दैवस्य कुटिला गतिः ॥
अनाथाव्रोगिणो वैद्यः पुत्रवत्समुपाचरेत् । प्राणाचार्यश्च पितृवत्संपूज्यः शक्तिभक्तितः ॥११९
न प्राणिरहितो देशो न च प्राणी निरामयः । तस्मात्सर्वत्र भिषजां कल्पिता एव वृत्तयः ॥
यज्ञस्य च शिरश्छिन्नमश्विभ्यां संधितं पुरा । पातिता दशनाः पूष्णो भगस्य च विलोचने ॥
राजयक्ष्मार्दितश्चन्द्रस्ताभ्यामेव चिकित्सितः । भार्गवश्च्यवनः कामी वृद्धः सन्विकृतिं गतः ॥
वीर्यवर्णबलोपेतः कृतस्ताभ्यां पुनर्युवा । एभिश्चान्यैश्च बहुभिः कर्मभिर्भिषगुत्तमौ ॥ १२३
बभूवतुर्भृशं पूज्याविन्द्रादीनां महात्मनाम् । सौत्रामण्यां च भगवानश्विभ्यां सह मोदते ॥ १२४
अश्विभ्यां सहितः सोमं प्रायः पिबति वासवः । अश्विभ्यां कल्पितो भागो यज्ञेषु च महर्षिभिः
अश्विनावग्निरिन्द्रश्च वेदेषु सुतरां स्तुताः । वैद्याविति श्विनौ देवौ पूज्येते विबुधैरपि ॥ १२६
अजरैरमरैर्नित्यं सुखितैरेवमादृतैः । व्याधिमृत्युजराग्रस्तैर्दुःखमायैः सुखार्थिभिः ॥
किं पुनर्भिषजो मर्त्यैः पूज्याः स्युर्नाऽऽत्मशक्तितः ॥ १२७

*रसरत्नसमुच्चयो मयेत्थं रचितः साधु नितान्तमाद्रियन्ताम् ।
सुधियो यदि विद्यतेऽत्र दोषः क्वचिदर्हन्ति ममाप्यलं विसोढुम् ॥ १२८ ॥ ३८६४ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये
रसकल्पो नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ समाप्तश्चायं ग्रन्थः ॥

* दृश्यतेऽयं श्लोको गचसंज्ञितपुस्तकयोरेव ।

१ °वंन्त्यपे° । २ ज. °वद्वैषज्यमास्ति च । ३ घ. °मस्ति च° । ४ क. अन्यथा । ५ क. °चार्य च पितृवत्सं-पूज्याथ स्वशक्तितः । झ. °चार्य च पितृवत्संपूज्य भक्तिशक्तितः । ६ झ. एतैश्चा° । ७ घ. °मण्यश्च भ. । °मण्याश्च भं° । ८ च. देवेषु । ९ घ. °रमुतैनं° । १० घ. मानवैः । ११ ग. स्युर्नास्तिश । घ. स्युर्नातिश° । ज. स्युर्नेतिश° । झ. स्युश्चाऽऽत्मश° ।

अथ रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
भालुकी मैथि...	भालुकिर्मर्य्य...	१	७	१
काकचण्डी	काकश्चण्डी	१	६	१
चञ्चलः	निर्मलः	१	७०	१
राज्यस्य	राजस्य	१	८५	१
चंद्रसंयुक्तं	चन्द्रिकायुक्तं...	२	१४	२
घनं	हतं	२	२२	१
घनध्वान	घना धान्य	२	३०	१
घर्मे भूयो	धमेद्भूयो	२	३६	१
वर्तितम्	मर्दितम्	२	८७	१
सत्त्वेन रसेन्द्र	सत्त्वं च रसेन	२	९२	१
विलीने	विलीनं	२	१०५	२
जारयेत्त्रिगुणालकम्	जायते त्रिगुणात्मकम्	२	१०५	२
भस्मदशांशेन	भस्म दशांशेन	२	१०६	२
गर्भे गिरे	गर्भेगिरे	२	११३	२
कारमधू	कारं सधू	२	११४	१
ऽथ	ऽप्य	२	११४	२
धातुः श्वसनैर्लोह	धातुस्तत्क्षणाल्लोह	२	१२४	१
पञ्च	तुत्थ...	२	१३१	२
शिला	शिखि	२	१३६	१
भुक्	युक्	२	१३७	१
मुद्रिते	मुद्रिते.	२	१३९	१
तु	च	२	१५४	१
कृतिं	कृति	२	१६५	१
बलिना	प्रकारान्तरेण गन्धकोत्पत्तिः । ...			
	बलिना	३	१७	१
कृति	कृतिं...	३	२४	२
सर्वत्र प्रति	सर्वत्रामति	३	३६	२
क्लिन्न	स्विन्न	३	५०	१
शनी	शिनी	३	६०	२
शनी	शिनी	३	६३	२
त्वम्लेन	मल्लेन	३	७६	२
कुप्यां	कूप्यां	३	८३	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
कुपि	कूपी	३	८५	१
त्रिफले	त्रिपले	३	८६	२
उत्तरोक्तगुणैः	उत्तरोत्तरतः	३	९०	२
निरङ्कणा	नीरकणा	३	११४	२
भावितं	भाविता	३	११५	१
काथ	क्काथो	३	११९	१
शनी	शिनी	३	१३२	१
पातयेन्नात्र	जायते नात्र	३	१४४	२
गुरुत्व	गुरुश्च	३	१४९	२
बन्धस्य कारकाः	बन्धनकारकाः	४	१	१
च्छ्रेष्ठ	च्छ्रेष्ठं	४	१०	२
बिम्बी	बिम्ब	४	१७	१
सूक्ष्मं	रूक्षं	४	१८	१
कण्डरा	कोटरा	४	१८	१
शुल्ब...	शुभ्र	४	१८	२
पाण्डु कृष्णं च लाघवम्	पाण्डुकृष्णमलाघवम्	४	२१	१
पीतं श्यामं	पीतश्यामं	४	२४	१
गौरत्रा	ग्रासस्त्रा	४	३३	१
तैर्मर्द्य वेष्टयेत्	तैः परिवेष्टय च	४	३६	१
विधिक्रमः	विधिः क्रमात्	४	३७	२
स्यास्ते	स्यास्तैः	४	४१	१
वर्तते...	वर्तयेद्	४	४६	२
भ्रमच्छुभ्रो	अभ्रशुभ्रो	३	९७	२
त्यसौ	त्यलम्	४	७३	२
अशुद्धं न मृतं	अशुद्धममृतं	५	११	२
समाचरेत्	च मारयेत्	५	११	२
पिष्टं	पत्रं पिष्टिं वा	५	३५	२
मिव	मवि	५	७१	१
पागे	पोग	५	७३	१
भूमिकं...	भूमिजं	५	७८	२
लोहघाते	लोहाघाते	५	८१	२
सुम	सम	५	८२	१
वा	चा	५	८७	१
कारतां	कारकं	५	९४	३
लोहमादौ	शुद्धलोहं	५	९६	२
संमिश्रं	पंलिप्तं	५	९९	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
य	ये	५	१०४	२
तच्च	तच्च	५	१०९	२
द्रवणे स्थितैः	द्रवणेषितैः	५	११९	१
गन्धं गुडत्रिफलकाम्भसा	गन्धगुडत्रिफलया सह	५	१२२	१
पुटैस्त्रि	पुटैस्त्रि	५	१२२	२
पुट्टी	पुटी	५	१२३	३
त्रि	त्रिः	५	१२५	२
ली	लि	५	१२८	१
गोलकं....	गोजले	५	१२८	१
वापेन	तापेन	५	१२८	२
खल्वे तु कृतकज्जलीम्....	खल्वेन कृतकज्जलम्	५	१३४	१
ता भवेत्	वां व्रजेत्	५	१३५	२
धुवम्	मृतम्	५	१३७	१
मयानि	मयांश्च	५	१४१	२
शनम्	शम्	५	१४१	४
त्तरम्	तमम्	५	१४२	१
जंबू	जंबु	५	१४२	१
त्रि	त्रिः	५	१४२	३
तत्क्षारं वापेत्कान्तं हति	तत्क्षारवापात्कान्तहति	५	१४२	३
लोहास्तिष्ठन्ति	लोहं तिष्ठति	५	१४४	२
सुतप्तं तु	सुसंतप्तं	५	१४७	१
नृणाम्	गुगान्	५	१४९	२
कट्वलाबु	कटफलाम्बू	५	१५७	२
घोषा	घोषो	५	१५८	१
कीर्तितम्	शस्यते	५	१६०	१
यत्राणि लेपयेत्	पत्रं प्रलेपयेत	५	१६२	१
सिला	शिला	५	१६६	१
कृष्ण	कृष्णं	५	१७१	१
सिन्धुवारजटाकान्ती	सिन्दुरवारजटाकौन्ती	५	१७३	१
वारे	वारं	५	१७३	२
विधत्य नि	वर्षयित्वा	५	१७७	१
शीतिका	शीतक	५	१९०	२
संतप्ता	संतप्त्वा	५	१९२	१
तप्ता	तप्त्वा	५	१९७	१
धौतं भू...	धौतभू	५	२२०	१
रक्तकांश्चरेत्	रक्तकाङ्करेत्	५	२२२	३

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
संभूत	संसृति	५	२२५	२
तमं	मिदं	५	२३१	१
षाण	शाण	५	२३१	२
पेषिकां	पेशिकां	५	२३२	२
वाकूची	वाकुची	५	२४१	१
विशोधयेत्	निरोधयेत्	५	२४२	१
पक्षादुद्धृतं	पक्षादुद्धृत्य	५	२४२	२
कार्य	सूत	६	७	२
चौर्यच्छद्म	चौर्याच्छद्म	६	९	२
यथा	यदा	६	११	२
सं	सा	६	१२	१
गोहत्या अयुतानि च	स्त्रीगोहत्यायुतानि च	६	२०	१
लिंगं	लिङ्गे	६	२४	२
राः	रान्	६	२८	२
स्तु	श्च	६	२९	१
कालिनी शक्तिसंयुक्ता	कालिनीशक्ति संयुक्तं	६	३४	२
यणा	यणम्	६	३४	२
लैश्चै	लेष्वे	६	४८	३
त्पलाः	पलाः	६	५२	२
का शिला	काः शिलाः	६	५३	१
दिव्यौषधादि	दिव्यौषधीनां	६	५४	२
लंको लंपट	लंकालंपट । लंको लंपक	६	५९	१
राजेन्द्रा	सूतेन्द्रा	६	६०	१
रोगिणां	रोगिणा	६	७१	२
सर्वौषध	सर्वौषधि	७	१	२
यक्षव्यक्षां सहस्राक्षां दि	यक्षव्यक्षसहस्राक्षादि यक्षराजसहस्राक्षादि साधीयः	७	२	१
त्कौ	त्कौ	७	६	१
व्रालिके पंक	व्रलिके वंश	७	७	१
कृतान्त	कुतस्त	७	७	२
कण्डणी	कुण्डली	७	१०	१
गोवैरं	गोवरं	७	१६	१
शितोपला	सितोपलाः	७	१६	१
समाचरेत्	समर्चयेत्	७	२२	२
वार्तिकाः	वार्त्तिकाः	७	२३	२
भाषज्ञाः	भाषाज्ञाः	७	२४	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
अदोंष्टकः	अदोंशकः	७	२७	२
हस्तो विवर्जितः	हस्तः स उच्यते	७	२८	१
भाषज्ञा	भाषाज्ञा	७	३२	२
विमर्द्या...	विमर्द्यात्	८	७	२
कृष्णीं	कृष्टीं...	८	११	१
संशुद्धि...	संसिद्ध	८	१८	२
व्यूहं विशेषतः...	व्यूहमशेषतः...	८	१९	२
मपि	मिति...	८	२२	२
ण्युनमं	ण्युत्तमं	८	२८	२
साधनम्	नाशनम्	८	३१	२
स्पृष्ट	सृष्ट	८	३१	२
प्राप्यै	प्राप्तै	८	३४	२
निर्द्रवे वंग	द्रुद्रावे वंश	८	३५	२
वरं नागं	चरनागं	८	३८	२
वार्तिकै....	वार्त्तिकै	८	४१	२
दलै	द्रवै	८	४६	१
लोहेतारत्व	लोहे तारे च	८	४६	२
का	कः	८	४८	१
कृतम्	हि यत्	८	५८	१
निर्वापणम्	निर्यातनं	८	६०	२
मतिः	मितिः	८	६४	१
गर्भद्रावणं	गर्भे द्रावणं	८	६५	१
वार्तिकैः	वार्त्तिकैः	८	६५	२
रूया परा	रूयाः पराः	८	६६	१
संमुखा	समुखा	८	६९	२
क्षपणं	क्षेपणं	८	७१	१
बहुवारं द्रुतिं	बहिरेवं द्रुती	८	७२	१
रा	र	८	७६	१
लेपेन	लेपनं	८	८०	२
सदाग्नियुतचूल्यंतं	मन्दाग्नियुतचुल्लचन्तः	८	८७	२
यःअध्यायो	ऽयमध्यायो	८	९०	१
ना	नाम्...	८	९०	१
भाण्डे मुखं	भाण्डमुखं	९	७	१
अथो	अथो	९	९	१
लिप्तं स्था	लिप्तस्था	९	९	१
तस्मिन्निपतितसूतः	यस्मिन्निपतति सूतः	९	१०	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
तल ंक्र...	तलांक्र	९	२०	२
पूर्णतर	पूर्वोक्त	९	२३	२
सोमनाल	सोमानल	९	२७	२
णर्म्	कम्	९	२८	१
लोहस्य	लोणस्य	९	२९	२
वालुकासु प्रतिष्ठितम्	वालुका सुप्रतिष्ठिता	९	३५	१
भागस्य	तद्भाण्डम्	९	३५	२
पूर्ण भा	पूर्णभा	९	३७	१
लेपात्ताम्र	लेपताम्र	९	३८	२
न्नालिका	न्नलिका	९	४१	२
यत्र	[१९ अथ वलभीयन्त्रम्] यत्र	९	४५	१
परिन्यस्तस्वल्प	परि न्यस्य स्वल्प	९	४६	१
ज्जलहार्य	द्वलभीय	९	४७	१
रसपा	रसे पा	९	४७	१
णम्	कम्	९	४७	१
[१९ अथ जलहार्यत्रम्] एत....	एत	९	४७	१
वार्तिकै..	वार्त्तिकै	९	५०	२
वर्तुलां गर्ता	वर्त्तुलं गर्त्त	९	५३	१
कृष्ट	कृष्टि...	९	५८	१
गत्रोच्य	ग्यंत्रोच्च	९	६१	२
रंध्रणार्थं	रन्धनार्थं	९	६८	३
स्थ	स्तात्	९	६९	२
जलाधारं	गलाधारे	९	७२	२
पात्राधो	पत्राधो	९	७२	१
पात्राणां	पत्राणां	९	७५	१
नम्	ने	९	७६	२
यंत्रे	यत्रं	९	७८	१
तृणो	मुखो?	९	७९	१
मर्दने	कर्माणि	९	८२	३
स्थितैर्वाऽशु	स्तथैवाङ्गु	९	८४	२
पाल्या	पाल्यां	९	८४	३
निवेशितं	निवेश्य तं	९	८९	२
रसेन म	तदन्तर्म	९	९०	१
भादिका	हाटिका	१०	१	१
षेयां	षा या	१०	२	१
रंध्राणं	अन्ध्रणं	१०	५	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
सा खलु	स्यात्खलु	१०	६	२
रैः	रे	१०	९	१
च योग्यं च	कृष्णमृत्स्ना	१०	७	२
तया	तया	१०	१०	१
संयुंता	मर्दिता...	१०	११	२
केरिता....	कोचिता	१०	१२	२
एषा	तया	१०	१२	२
दग्ध	दुग्ध	१०	१३	१
ढ्या कि..	ष्टकि	१०	१३	१
सहिता....	रहिता...	१०	१६	१
म्बु	नु	१०	१६	१
दासाधिता	या साधिता	१०	१६	२
यो	यु	१०	१७	१
मष्टगु	मृष्टश....	१०	१९	१
पक्षंसूत्रं	यन्त्रमात्रे	१०	२०	१
लिप्त्वा...	लिप्ता	१०	२०	२
मूर्ध	मूर्ध्वं	१०	३८	२
गतद्वाराणि प....	गर्त्तोद्धरणिप....	१०	४१	२
मिति	मिदं	१०	४७	२
दृढ	दृढं	१०	४७	२
सृष्ट	मृष्ट	१०	४८	१
शनी	शिनी	१०	४८	१
इति यन्त्राणि	इति मूषाकोष्ठिकायन्त्राणि	१०	४९	२
ज्वालिता	जारिता	१०	५२	२
निम्ने वि	निम्नवि	१०	५४	१
संधीभिः	साठीभिः	१०	५७	१
लं	ले	१०	६०	१
गोवरं	गोवरं	१०	६२	२
नम्	ने	१०	६२	२
र्व	व	१०	६३	१
र्व	व	१०	६३	२
मात्रै	मूत्रै	१०	६७	१
क्तपू	कर्पू	१०	९३	१
तज्जा	यज्जा	१०	९७	१
शस्तास्थिनीच वर्गो	शशास्थीनि च योगो	१०	९९	२
ग्धां	ग्धयं	१०	१०१	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
तु	स्यात्	१०	१०२	१
स स्या	साक्षा	१०	१०३	१
षाणनिष्ककलाः	शाणं निष्ककला	११	३	२
णं न	णन	११	८	२
स्यादुत्थितिः	उत्थापनं	११	११	२
संयोज्यो	न योज्यो	११	१३	१
स मृद्ध	समृद्धा	११	१३	२
न्यैः	न्ये	११	१६	२
स्का	स्क	११	२०	२
नैव	नापि	११	२२	१
चरेत्	रभेत्	११	२२	२
मूलम्	मूलकम्	११	२३	१
बीजं	बीज	११	२६	१
नम्	ने	११	३३	१
कुमारि	कुमारी	११	३४	१
रक्ता भ्र	रक्ताभ	११	४८	२
तदा	तथा	११	५५	१
भिघातश्च	भिदश्चेति	११	५८	१
क्षते देही	ध्यते देहे	११	५९	१
क्षेत्र	क्षेत्री	११	६१	१
ऽधो	यो	११	६१	२
यातो	याति	११	६५	२
भूतो	सूतो	११	७१	२
स्त्वतः	स्ततः	११	७३	२
११ बन्धो [साधीयान्]	११ बद्धो [साधीयान्]	११	७३	२
सोऽग्निना	नाग्निना	११	८१	१
बद्धवत्	बंधवान् ?	११	८२	१
लोह	योग	११	८३	१
स हि परो	सहचरो	११	८४	१
निचितो	निबिडो	११	८४	२
घृष्टे	घृष्टो	११	८४	२
मतो ब	महाब	११	८४	४
इति रसबद्ध	इति रसबन्ध	११	८४	४
कूलिकैः	मूलकैः , ...	११	८५	१
कुतुंबकैः	कुरण्टकैः	११	८५	२
पात्रं	पात्रे	११	९१	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
रससमजरितं	समरसजारितं	११	९६	२
स्तु	सु	११	९९	२
तु	च	११	१००	२
तु	च	११	१००	२
र्णं	र्णम्	११	१०७	२
ध्रुवं	धृतं	११	१२०	२
सा	षा	११	१२१	२
कमठ	कलम	११	१२९	१
न्ध्य	ध्य	१२	१४	१
क्रमात्	पुनः	१२	२३	१
चा	षा	१२	३२	१
ततः	रसः	१२	३७	२
षु स	ह्यप	१२	४६	२
भौ	भैं	१२	४७	१
रोधंवरायां	रोधं वरायाः	१२	४७	२
गर्त्ता	गर्त्ता	१२	६१	१
दिकं यथा	धिक्यं यदा	१२	६७	२
लैः	लम्	१२	७०	४
न्यास	न्यासं	१२	९७	२
अथ उन्मत्तरसः—	अथ उन्मत्तरसः—रसगन्ध—	१२	१०९	१
मात्रा	पत्रा	१२	११६	१
द्रावकं	द्रावकं	१२	१२४	२
प्राग्ज	द्राग्ज	१२	१२५	२
मृगसंसृष्टं	वर्गसंघृष्टं	१३	२	२
लेपयेत्	मेलयेत्	१३	४	१
इति रक्तपित्तचिकित्सा ।		१३	१७	१
करः	तमः	१३	२९	४
पत्रस्य चूर्णेन	पत्रं तु चूर्णितं	१३	३९	२
अथ नीलकंठः—		१३	४८	१
सूतं शुल्वं	अथ नीलकण्ठः—सूतं शुल्वं	१३	५८	१
चात्र	दग्रे	१४	५	१
क्षार	क्षीर	१४	५	१
यित्वाऽथ	येद्वाऽथ	१४	१८	३
व	व	१४	१९	१
शो	षो	१४	२२	१
कं व्यो	कव्यो	१४	६३	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
ल्यां	ल्याः	१४	७३	१
ने	न्ये	१४	८२	१
पुनश्चूर्ण	पटचूर्ण	१४	८३	१
पूर्ववद्वटिका	पूर्वपर्पटिका	१४	८८	१
न्म	न्ग	१४	९३	१
शुद्धसूतं	अथार्शः कुठारः— शुद्धसूतं—	१५	३	२
अथार्शः कुठारः—	....	१५	३	१
जयेत्	जये	१५	९	२
जयेत्	जये	१५	११	२
पुटा	घटा	१५	१९	२
अथ मूलकुठारः	अथार्शोघ्नवटकः	१५	२१	१
सूरणं	वटकं	१५	२२	१
शकम्	शका	१५	२३	१
मूलस्थाने	मूलान्तस्थां	१५	३३	१
विनिवेश्यच	तां निवेश्य च	१५	३४	२
वरनागं	अथ मूलकुठारः— वरनागं....	१५	३१	१
वडाल	विडाल	१५	६४	१
शुक्लकृष्णाभ्रकं....	वज्रकृष्णाभ्रजं	१५	६६	१
कान्तं सत्त्वं	कान्तसत्त्वं	१५	७०	१
चूर्ण्यं	चूर्ण्य	१५	८३	१
लेहो	लेपो....	१५	८३	२
कल्पितो	कल्पते	१६	४	३
घृष्ट्वा	घृष्टं	१६	५	२
पाको	पक्को....	१६	६	२
सीतं	शीतं....	१६	१०	१
अथ सुधारसः—	अथ सुधासाररसः—	१६	११	१
पलिकं....	पलैकं	१६	११	२
क्षीरै	क्षीर....	१६	१३	१
पाकस्य	पक्वस्य	१६	१५	१
लैः	जैः	१६	१४	२
वत्सकं....	वत्सक	१६	१५	२
साररसम	रससम	१६	१७	२
पुष्प	पुण्य	१६	२०	१
अथ सुधासाररसः	....	१६	२०	१
पिष्टविश्वा	अथ रसोत्तमः— पिष्टविश्वा—	१६	२०	२
र्घाह	र्याह....	१६	२१	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	मं०
कुन्द	तिदुक	१६	२५	२
णैव	णैवं	१६	२७	१
तथा	ततः...	१६	२८	२
दिव्यै	दीप्यै	१६	३८	२
धान्ययुग्मं ज	युग्मधान्यज	१६	५४	१
तक्रं	चूर्णं	१६	५४	२
चूर्णितं	चूर्णिते	१६	६८	१
बध्नात्यपि	बध्नन्नपि	१६	८८	२
सर्वसमाशकं-कदलीदले	... ...	१६	७८७	२१२
एतत्पङ्क्तित्रयं वर्जनीयम्	... ...			
वह्निज्वालावटी—	अथ पोटली...	१६	९५	१
नष्टपिष्टौ	वह्निज्वालावटी— नष्टापेष्टौ— ...	१६	९६	१
तस्याष्टमाषामधुना	तस्यार्धमाषं मधुना	१६	१०६	१
निष्कला	निष्फला	१६	१२४	१
संचूर्ण्य संशुष्कं...	संशोष्य संपेश्य	१६	१४०	२
धा रसं...	वारकम्	१६	१४६	१
व्योष	व्योम	१६	१५१	१
ता मुद्ग	तैर्मुद्ग	१६	१५१	२
सौख्ये	सख्ये	१६	१५५	२
ग्व	ग्वी	१७	१५५	२
दीपनं च जीवन	दीपनजीवन	१६	१५८	२
क्षौद्रे	क्षौद्रं...	१६	१६५	२
भवे	पिबे...	१६	१६५	२
शुक्त्यापिण्याकछिल्ली च चू	शुक्तपिण्याकपिछिल्लीचू	१७	७	२
भ	भै	१७	१७	१
टकं तेन...	टिकास्तेन	१७	१९	२
तां	ता	१७	२०	१
रहस्यं हि	कर्षमात्रं	१७	२६	१
लीं द्रु	लीद्रु	१७	३५	१
कल्पितं...	कल्कितं	१७	४९	१
मांशी	मांसी	१७	४९	२
सिद्धं सगोमूत्रं...	शुद्धं च गोमूत्रे	१७	७०	१
रसमसौ...	रससमौ	१७	७३	२
स्थितै	स्थितो	१७	९६	१
त्रय	द्वय	१७	९६	२
ततः स्नेह	तत्तन्मेह	१७	१०४	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
प्रदिष्टो	प्रकृष्टो	१७	१०६	२
ली	लीं	१७	११२	२
शुद्धं	सिद्धं	१७	११४	१
नीयं	नीयाः	२७	१२२	१
मलं त	पलत	१७	१३७	२
सहितं	सहितां	१७	१३२	२
थौहिं	थे हि	१८	१७	१
मूला	नाला	१८	२०	२
सुरभं स्थूलं घ...	सुरभिस्थूलघ	१८	२४	१
दल	पल	१८	३१	१
च्छाग	छाग	१८	३८	१
त्परम्	द्भुवम्	१८	६१	२
ष्ठी	ष्ठी	१८	६०	२
तथा	सदा	१८	६१	२
शुभ्र	शुद्ध	१८	८३	२
कां च	काश्च	१८	१०५	१
काम्	काः	१८	१०५	१

स्वेदनीयन्त्रम् २.

दोलायन्त्रम् १

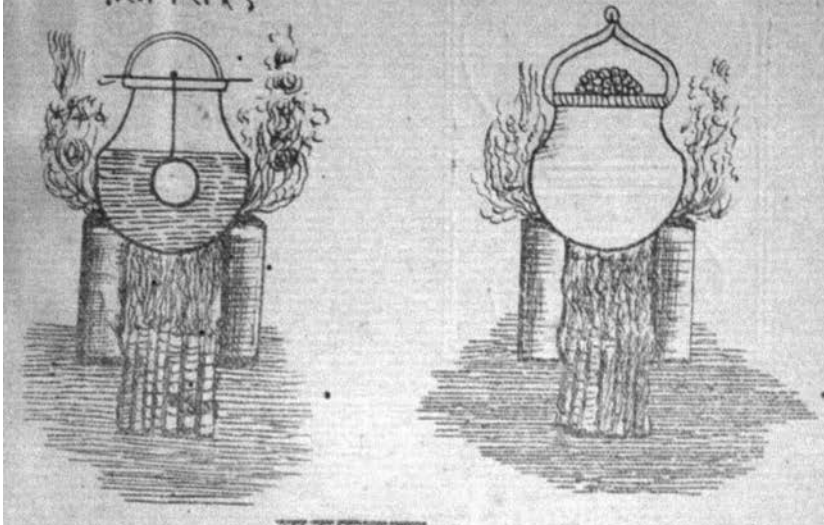

पातनायन्त्रम् ३.

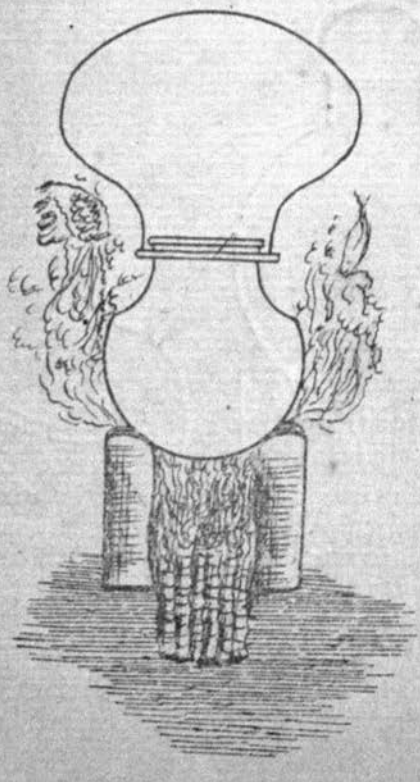

अधःपातनयन्त्रम् ४

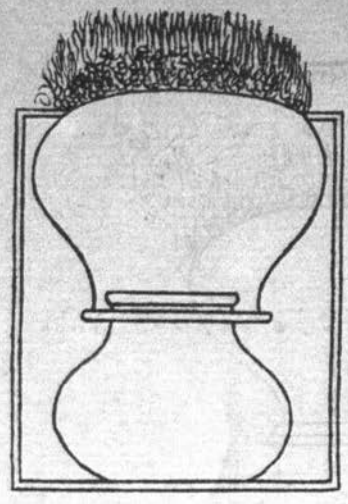

दीपिकायन्त्रम् ५

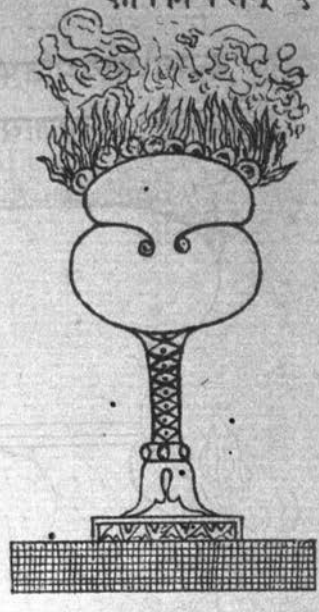

ढेकीयन्त्रम् ६

नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः

जारणायन्त्रम् ७

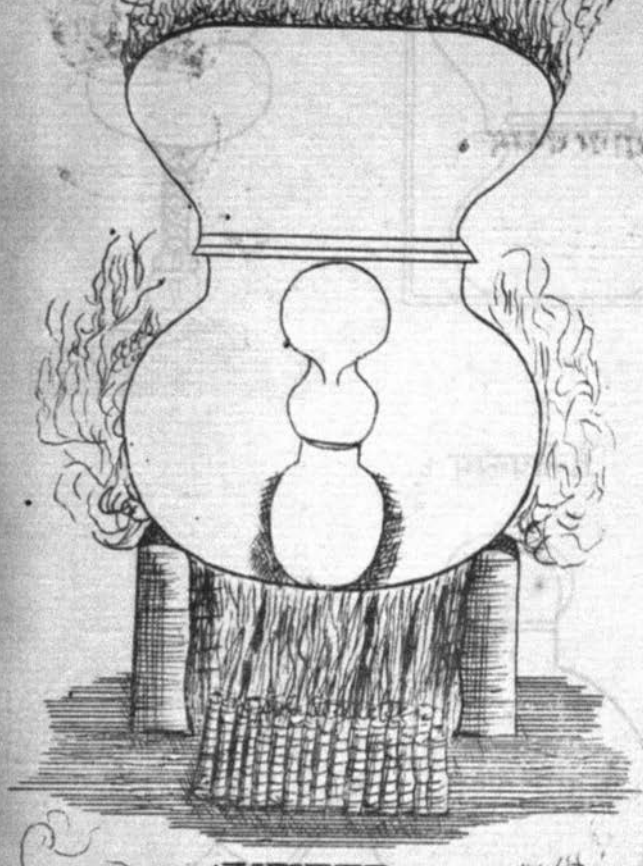

कच्छपयन्त्रम् ८

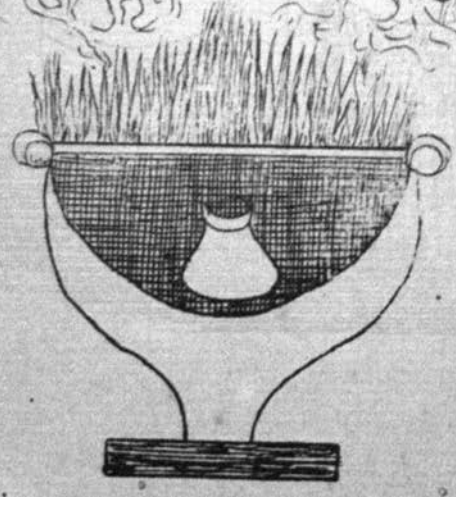

नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः।

सोमानल यन्त्रम् १०

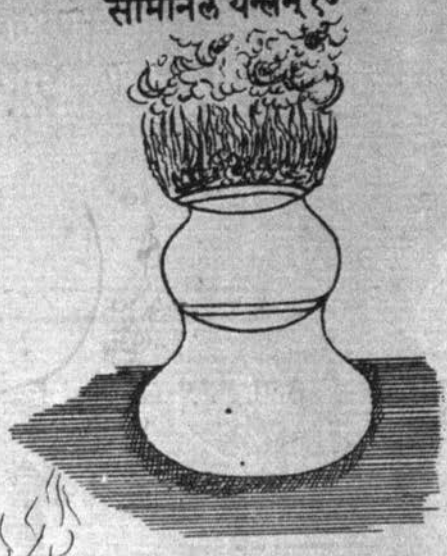

विद्याधर यन्त्रम् ९

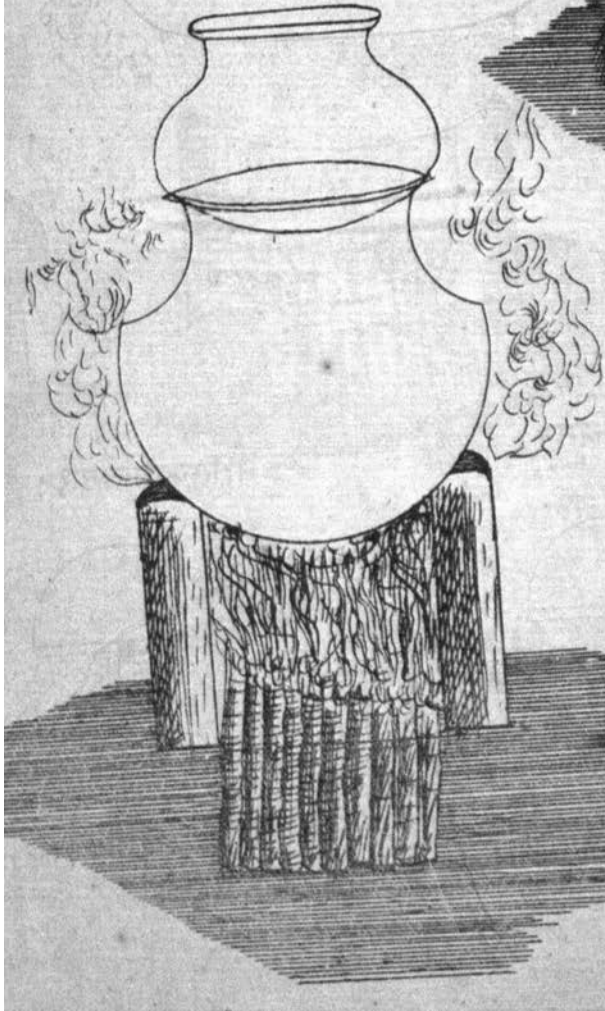

गर्भ यन्त्रम् ११

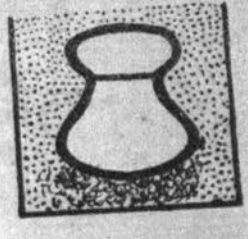

हंसपाक यन्त्रम् १२

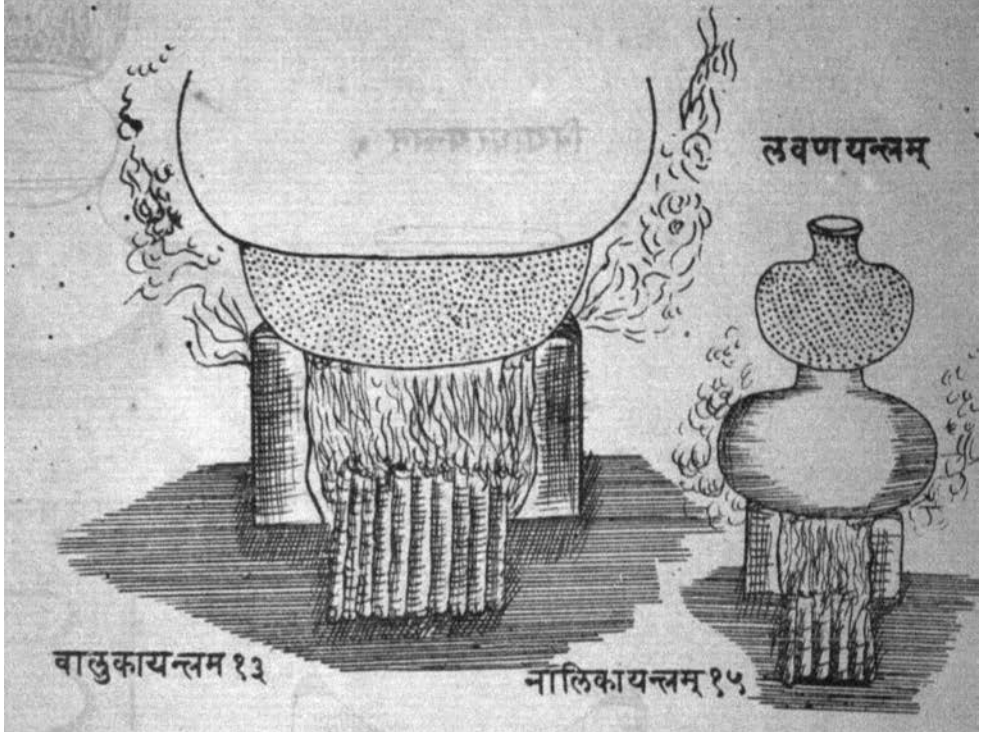

लवण यन्त्रम्

वालुका यन्त्रम १३

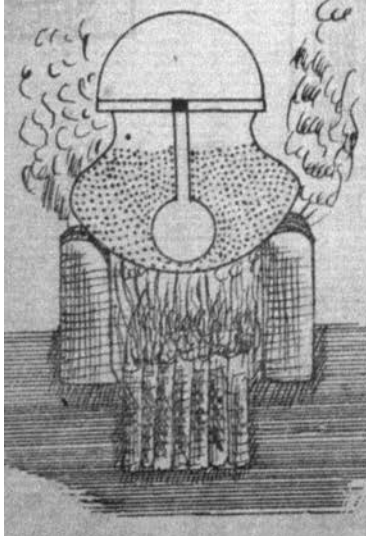

नालिका यन्त्रम् १५

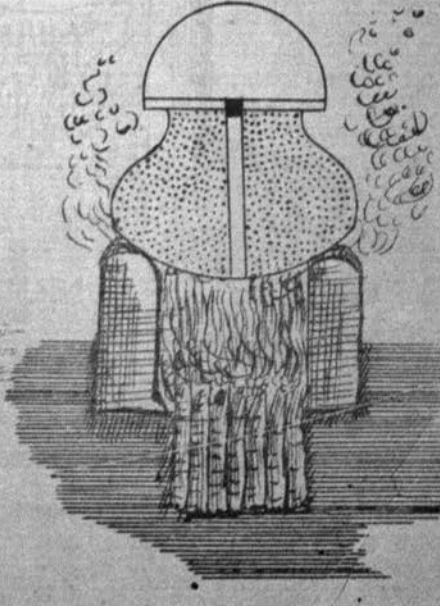

नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः।

भूधरयन्त्रम् १६

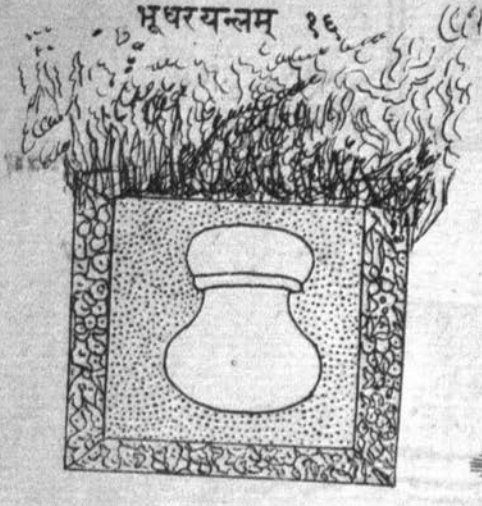

पुटयन्त्रम् १७

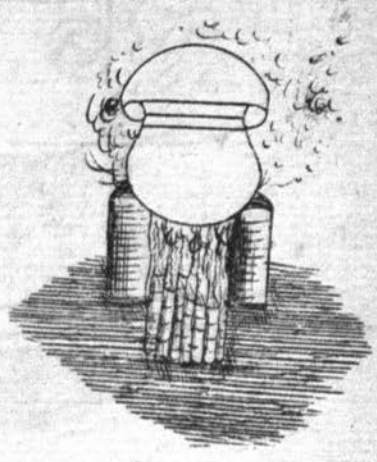

कोष्टीयन्त्रम् १८

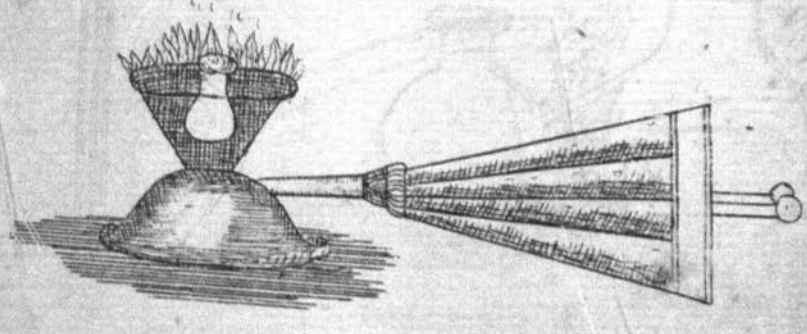

वलभीयन्त्रम् १९

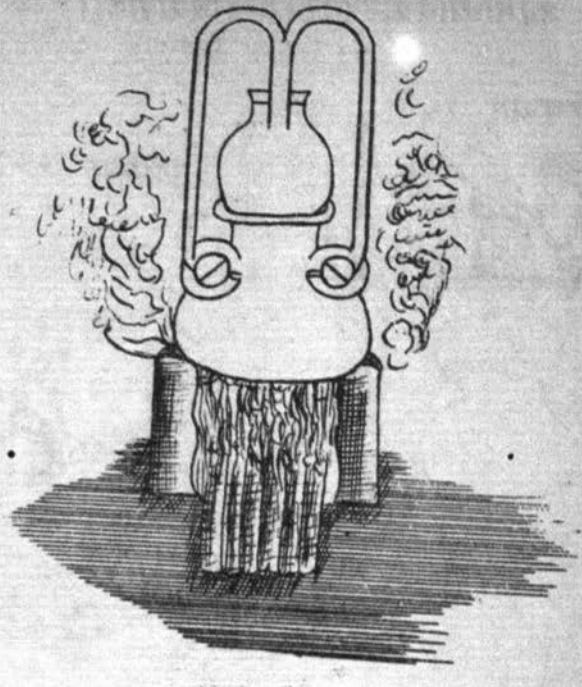

तिर्यकपातनयन्त्रम् २०

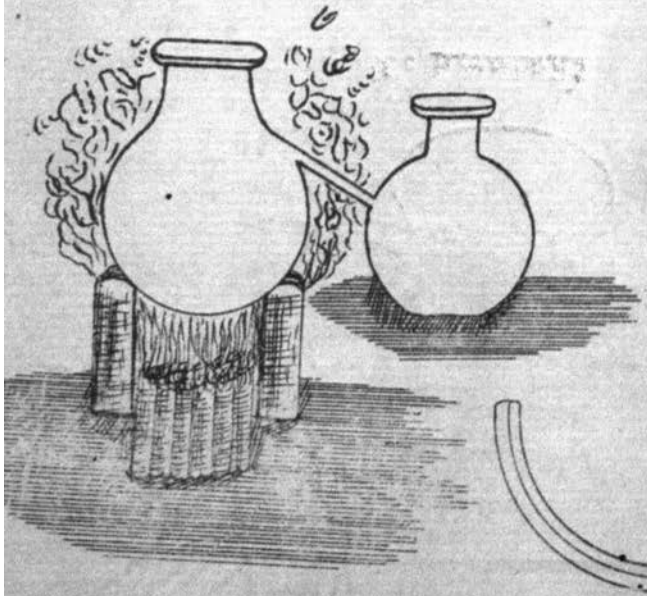

पालिकायन्त्रम् २१

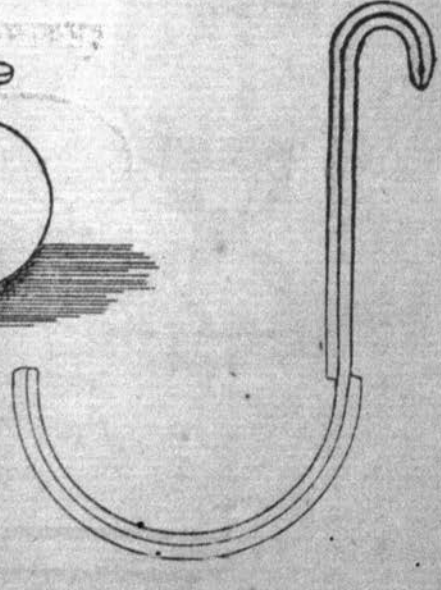

नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः ।

घटयन्त्रम् २२

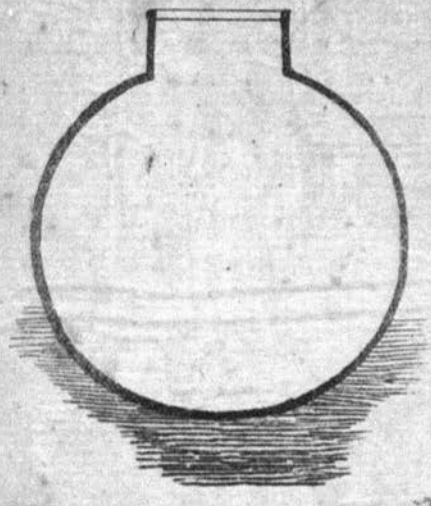

इष्टकायन्त्रम् २३

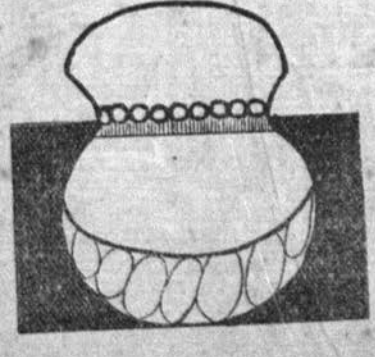

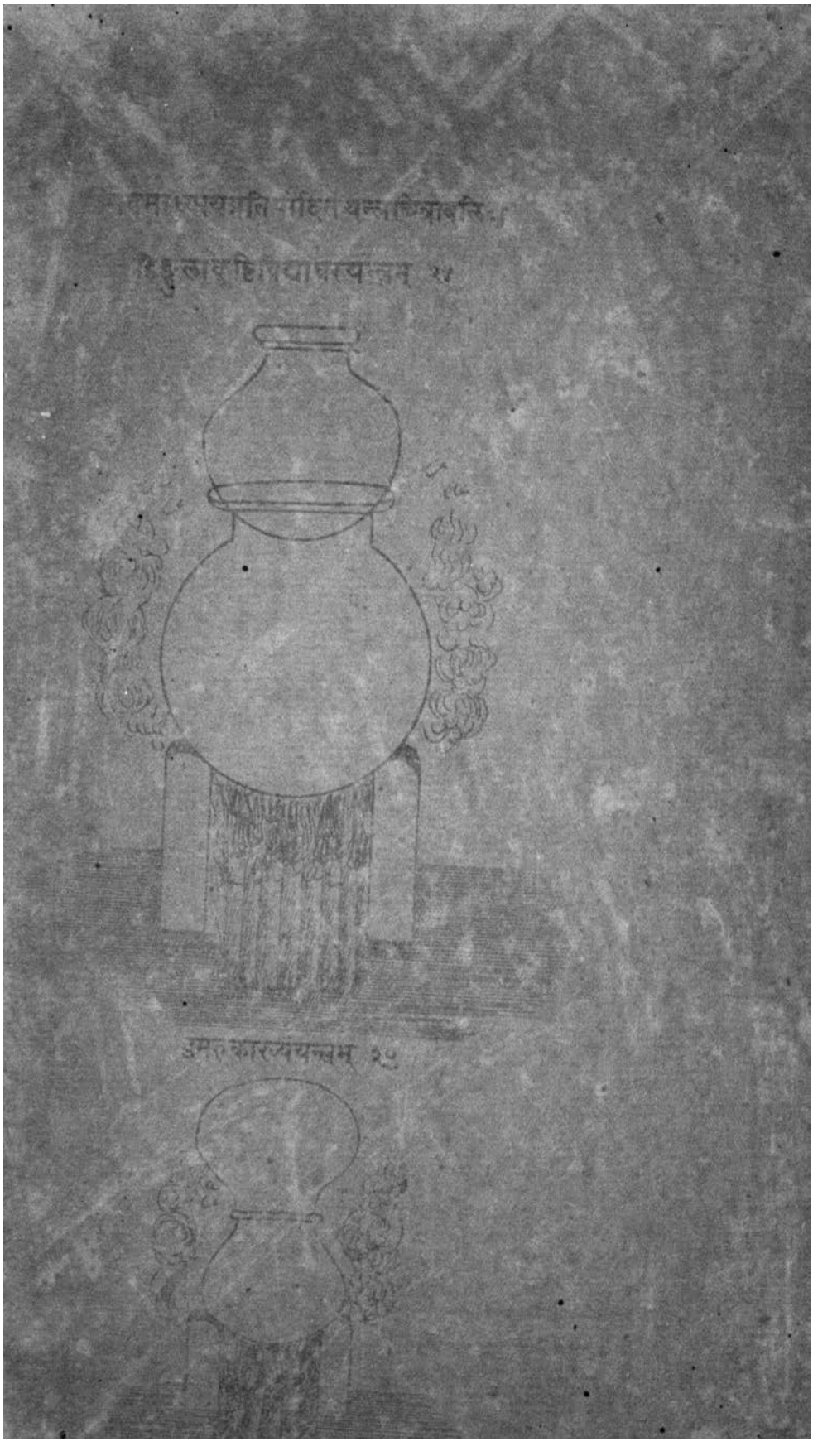

स्थालीयन्त्रम् २

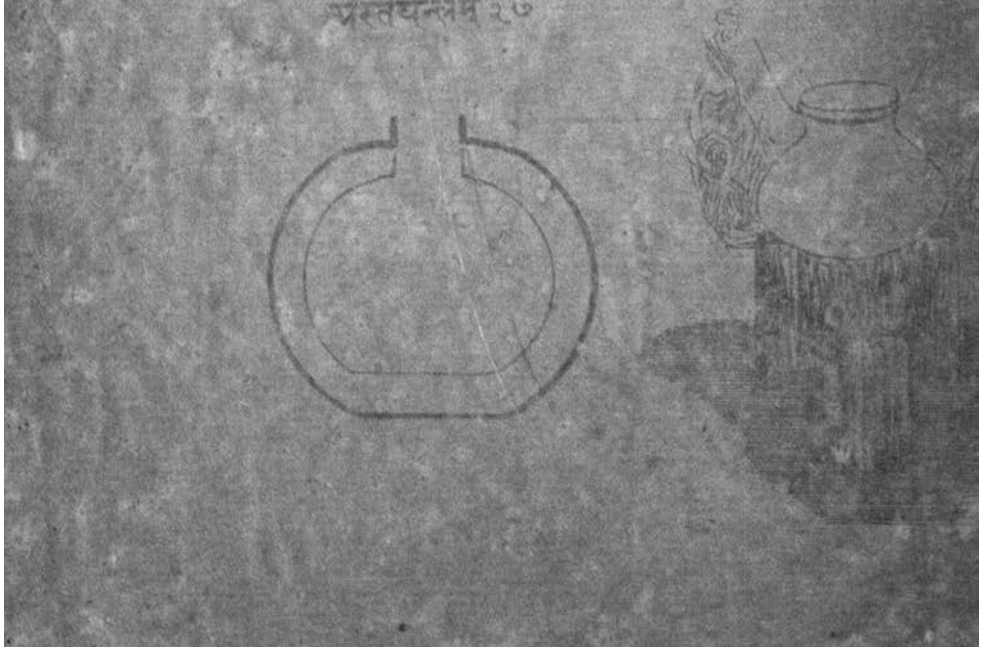

प्रस्तयन्त्रम् २७

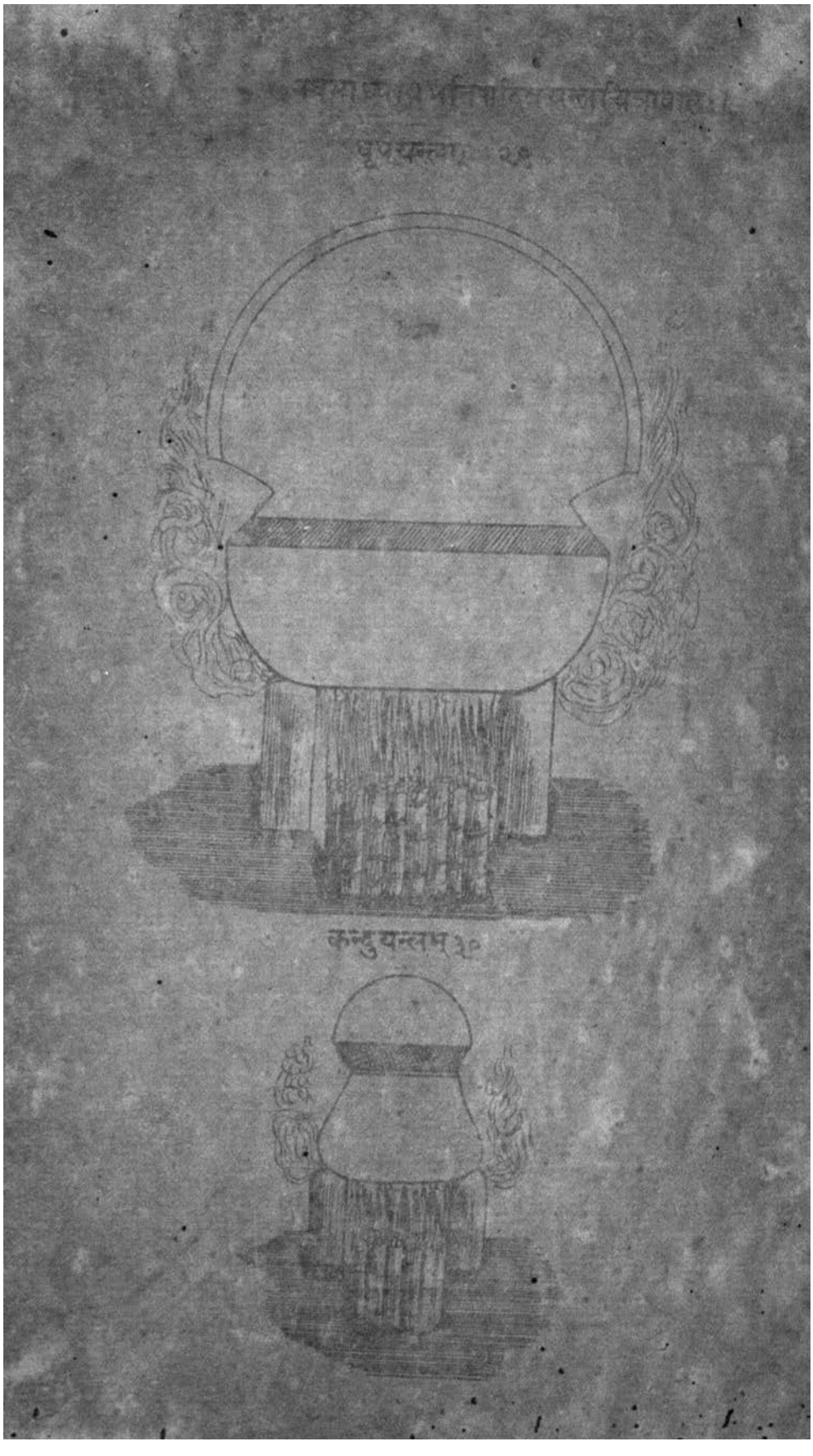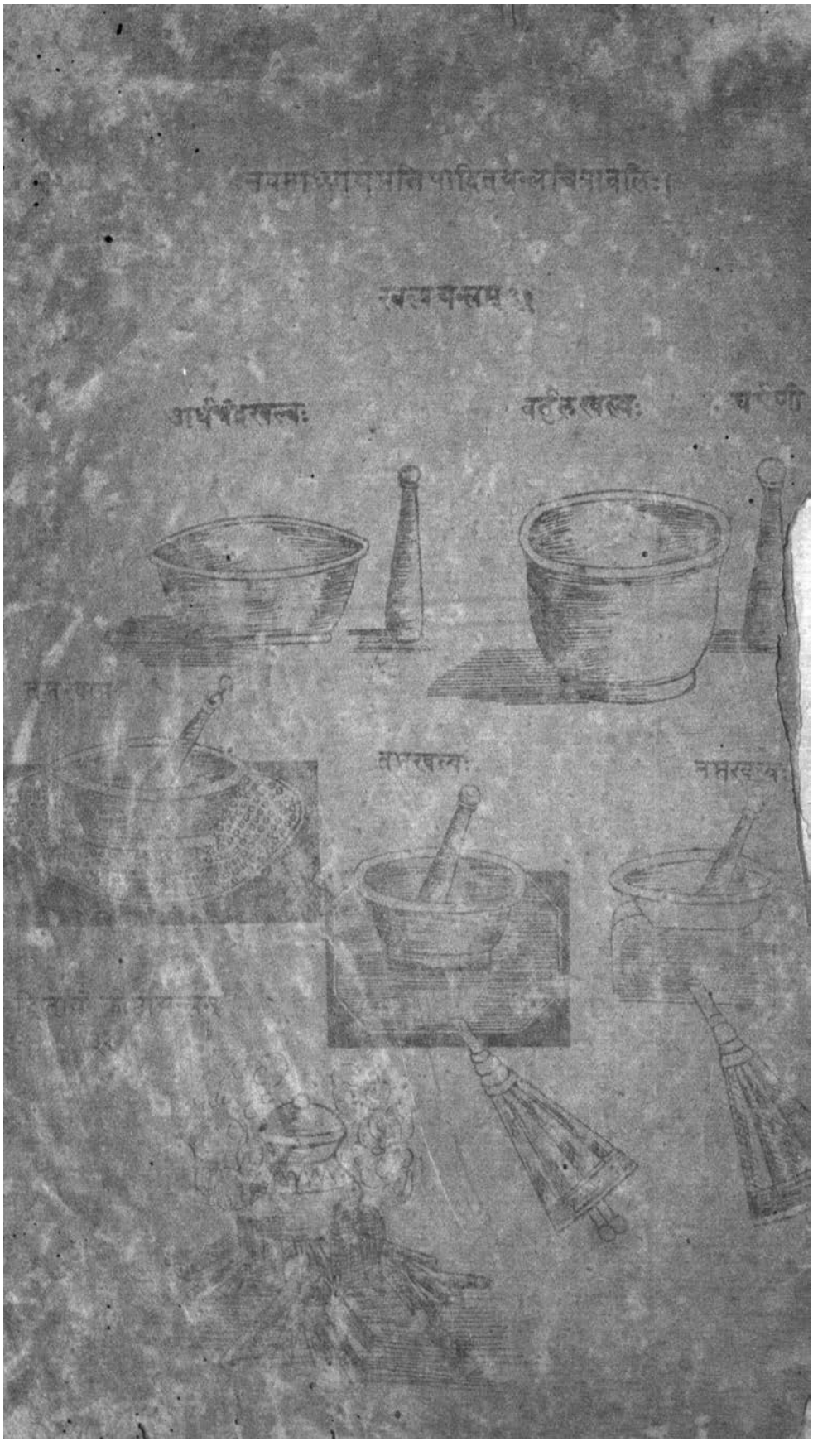
धूपस्तम्भ २९
कन्दुस्तम्भ ३०